

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

HADİSLERE GÖRE NAMAZ VAKİTLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hayrunnisa AĞIRMAN MUTLU

Sivas
Aralık 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

HADİSLERE GÖRE NAMAZ VAKİTLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hayrunnisa AĞIRMAN MUTLU

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Sivas

Aralık 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Hadislere Göre Namaz Vakitleri
Savunma Tarihi : 22.11.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Üye : Prof. Dr. Sami ŞAHİN

Üye : Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Hayrunnisa AĞIRMAN MUTLU tarafından hazırlanan Hadislere
Göre Namaz Vakitleri başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

20.12/2019

Hayrunnisa AĞIRMAN MUTLU

ÖNSÖZ

Allah ile insanlar arasındaki iletişim Yaratıcının özel olarak seçtiği Peygamberler aracılığı ile mümkün olmuştur. Vahiy meleği Cebrâil (a.s.) aracılığı ile Peygambere iletilen mesaj/vahiy özlü ve temel esaslar şeklindedir; yani bazen genel/amm, bazen mücmel, bazen de mutlak ifadelerle gelmiş, beyanını peygambere bırakmıştır. Bu beyan bazen sözlü, bazen fiilî uygulama şeklinde cereyan etmiştir. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrir şeklinde gerçekleşen bu beyanı, sünneti oluşturmaktadır.

Kur'ân'ın mücmel olarak bildirip sünnete başvurmadan anlaşılması mümkün olmayan hususlardan biri de namaz vakitleridir. Bu tezimizde rivâyetler bağlamında namaz vakitlerinin tespit ve tayinini ele aldık. Hedefimiz namaz vakitlerinin tespit ve tayini bağlamında bir yandan dar manada namaz vakitlerinin ne olduğunu, Kur'ân'da onlara nasıl işaret edildiğini ortaya koymak, bir yandan da genel manada sünnetin fonksiyonunu, Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasındaki etkisini, hatta vaz geçilmezliğini, dinin anlaşılması ve uygulanmasında Kur'ân'ın tek başına yeterli olmadığını, bunun Kur'ân'da bir nâkisa teşkil etmediğini, çünkü peygambere beyan görevini verenin bizzat Yüce Allah'ın kendisi olduğunu görmek veya göstermektir.

Tezimiz bir Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında tezin amacı, tezde takip edilen metot ve tezin anlaşılmasına yardımcı olan namaz vakitleri ile ilgili birtakım kavramlara yer verilmiştir.

Birinci Bölümde Kur'ân âyetlerine göre namaz vakitlerine hangi ifadelerle hangi namazlara işaret edildiği, sözlük ve rivâyetler ışığında bu ifadelerin nasıl anlaşıldığı ve hangi gerekçelerle nasıl yorumlandığı konularına yer verilmiştir.

İkinci Bölümde “Hadisler Işığında Namaz Vakitlerinin Tayin Ve Tespiti” bölüm başlığı altında sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının ilk ve son vakitleri, bu vakitlerin hadislerde nasıl yer aldığı, ilgili namazların normal ve zaruri durumlarda hangi zaman aralıklarında kılınabileceği, hangi namazların nasıl cem edilebileceği, vitir namazının vakti, namaz kılmanın mekruh olduğu vakitler, vaktinde kılınamayan namazların kılınma vakitleri, teravih namazının vakti, bayram namazlarının vakti, kutuplarda namaz vakitleri ve namazı vaktinde kılmanın fazileti konuları ele alınmıştır.

Sonuç kısmında genel bir değerlendirme ve çıkarılan sonuçlarla teze son verilmiştir.

Çok bilinen isimlerin eliflamları (el takıları) hazfedilmiştir. Hadislerin gösterilmesinde kütüb-i tis'a hadisleri Concordance'a göre gösterilmiş, ancak kolaylık sağlama adına kullanılan baskılarda yer verilen hadis numaraları ile beraber cilt ve sayfa numaraları kısmen verilmeye çalışılmıştır.

Türk isimlerinde soyadı önce, ad sonradır. Arab isimlerinde meşhur olan ad veya nisbe önce zikredilmiştir. Referansın ilk geçtiği yerde bibliyografik bilgiler tam verilmiştir.

Şahısların vefat tarihleri aynı sayfada birden çok geçen yerlerde bir kez, diğer durumlarda her sayfada verilmeye çalışılmıştır. İlk tarih hicrî ikinci tarih miladi tarihi gösterir.

Kütüb-i tis'a kaynaklarının sıralanışı vefat tarihi önceliğine göre değil, Concordance sıralaması; diğer kaynaklarda ise vefat tarihi önceliği esas alınmıştır.

Hadislerin tespitinde kütüb-i tis'aya öncelik verilmiş, ihtiyaç duyuldukça diğer muteber hadis kaynaklarına da yer verilmiştir.

Tez konusunun tespitinden, tezin yazımı ve şekillenmesine varıncaya kadar başta danışman hocam Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN beye ve diğer bütün hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Hayrunnisa AĞIRMAN MUTLU

Sivas - 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU, KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR 1	
1.1. Amaç	1
1.2. Metod.....	2
1.3. Kaynaklar	2
2. ZAMAN MEFHUMU VE ÖNEMİ	5
3. NAMAZ VAKİTLERİ İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	9
3.1. Fecir.....	9
3.1.1. Fecr-i Kâzib	9
3.1.2. Fecr-i Sâdık.....	10
3.2. İmsâk	10
3.3. Zevâl Vakti	10
3.4. Fey-i Zevâl	11
3.5. ‘Asr.....	11
3.5.1. Asr-ı Evvel.....	12
3.5.2. ‘Asr-ı Sâni.....	12
3.6. Şafak.....	12
3.7. Kerâhet Vakti	13
4. NAMAZ VE MAHİYETİ.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM.....	19
1. KUR'ÂN'DA NAMAZ VAKİTLERİ.....	19
1.1. Namazın Belirli Vakitlerde Kılınmasının Emredilmesi	19
1.2. Namaz Vakitlerine İşaret Eden Âyetler	19
1.2.1. “Namaz kıl!” Emriyle Namaz Vakitlerine İşaret Eden Âyetler	19
1.2.2. “Rabbini Tesbih Et!” Emriyle Namaz Vakitlerine İşaret Eden Âyetler ...	20
1.3. Kur'an'da Namaz Kılınması Emriyle Namaz Vakitlerine İşaret Edilen Kavramlar ve Manaları	21
1.3.1. “Dülûki’ş-şems”e Verilen Manalar.....	21
1.3.1.1. Zevâl (دُلُوكُ الشَّمْسِ: زَوَالُهَا)	22
1.3.1.2. Meyl (دُلُوكُ الشَّمْسِ: مَيْلُهَا).....	23
1.3.1.3. Zeyğ (دُلُوكُ الشَّمْسِ: تَزْيِغُ)	24
1.3.1.4. Zuhr (الظُّهْرُ).....	24
1.3.1.5. Gurûb (دُلُوكُ الشَّمْسِ: غُرُوبُهَا).....	25
1.3.2. “Ĝasaku’l-Leyl”e Verilen Manalar	25
1.3.2.1. Bir Zaman Dilimi Olarak “Ĝasaku’l-Leyl”	26
1.3.2.2. Güneşin Bir Eylemi Olarak “Ĝasaku’l-Leyl”	27
1.3.3. “Kur’âne’l-fecr”in Anlamları.....	27
1.3.4. Tarafayi’n-Nehâr (طَرَفَيِ النَّهَارِ) : Gündüzün İki Ucu	29
1.3.5. Zülefîn Manaları	31
1.3.6. Kavramlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme	33
1.4 Kur'an'da Allah'ın Zikredilmesi Emriyle Namaz Vakitlerine Yorumlanan Ayetler ve Manaları	36
İKİNCİ BÖLÜM	41
2. HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE/ SÜNNETİNDE NAMAZ VAKİTLERİNİN TAYİN VE TESPİTİ	41

2.1. Namaz Vakitlerinin Cebrâil (a.s.) Tarafından Bildirilmesi	41
2.2. Beş Vakit Namazın Vakitleri.....	44
2.2.1. Sabah Namazının Vakti	44
2.2.1.1. Sabah Namazının Kur'ân'dan Delilleri.....	44
2.2.1.2. Sabah Namazının Başlama Vakti.....	45
2.2.1.3. Sahûr Vakti	48
2.2.1.4. Sabah Namazının Son Vakti	51
2.2.1.5. Zarûrî Durumlarda Sabah Namazının En Son Kılınma Vakti	52
2.2.2. Öğle Namazının Vakti	55
2.2.2.1. Öğle Namazının Kur'ân'dan Delilleri.....	56
2.2.2.2. Öğle Namazının İlk Vakti	57
2.2.2.3. Öğle Namazının Geciktirilmesi.....	61
2.2.2.4. Öğle Namazının Son Vakti	67
2.2.2.5. Öğle İle İkindiye Cem Etmek	68
2.2.3. İkinci Namazının Vakti	80
2.2.3.1. İkinci Namazının Kur'ân'dan Delilleri.....	80
2.2.3.2. İkinci Namazının Başlama Vakti.....	81
2.2.3.3. İkinci Namazının Son Vakti	87
2.2.3.4. İkinci Namazını Geciktirmek.....	89
2.2.4. Akşam Namazının Vakti.....	92
2.2.4.1. Akşam Namazının Kur'ân'dan Delilleri	92
2.2.4.2. Akşam Namazının İlk Vakti.....	93
2.2.4.3. Akşam Namazının Son Vakti.....	96
2.2.5. Yatsı Namazının Vakti.....	97
2.2.5.1. Yatsı Namazının Kur'ân'dan Delilleri	97

2.2.5.2. Yatsı Namazının İlk Vakti.....	98
2.2.5.3. Yatsı Namazının Son Vakti.....	100
2.2.5.4. Yatsı Namazının Geciktirilmesi	102
2.2.5.5. Akşam İle Yatsıyı Cem Etmek.....	104
2.3. Diğer Namaz Vakitleri.....	107
2.3.1. Vitr Namazının Vakti.....	107
2.3.2. Bayram Namazlarının Vakti	108
2.3.3. Teravih Namazının Vakti.....	109
2.4. Namaz Kılmak Mekruh Olan Vakitler	109
2.4.1. Sabahtan Sonra Güneş Doğuncaya Kadar	109
2.4.2. Güneş Doğarken.....	112
2.4.3. Güneş Doğduktan Yükselineye Kadar	114
2.4.4. İstivâ Anı.....	114
2.4.5. İkinci Namazından Sonra	116
2.4.6. Güneş Batarken.....	119
2.5. Vaktinde Kılınamayan Namazların Kılınma Vakitleri.....	120
2.6. Kutuplarda Namaz Vakitleri.....	122
2.7. Namazı Vaktinde Kılmanın Fazileti.....	123
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	131
ÖZ GEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhisselâm
(r.a.)	: Radiyallahu anh/anha
(s.a.v.)	: Sallahu Aleyhi Ve Sellem
b.	: bin/İbn
bkz.	: bakınız
bnt.	: binti
byy.	: baskı yeri yok
md.	: madde
no.	: numara
nşr.	: neşir/neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
th.	: tahkik eden
tlk.	: talik/talik eden
trs.	: tarihsiz
vd.	: ve devamı
vdğ.	: ve diğerleri

ÖZET

“Hadislere Göre Namaz Vakitleri” adlı tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında tezin amacı, tezde takip edilen metod ve tezin anlaşılmasına yardımcı olan namaz vakitleri ile ilgili birtakım kavramlara yer verilmiştir.

Birinci Bölümde Kur’ân âyetlerine göre namaz vakitlerine hangi ifadelerle hangi namazlara işaret edildiği, sözlük ve rivâyetler ışığında bu ifadelerin nasıl anlaşıldığı ve hangi gerekçelerle nasıl yorumlandığı konularına yer verilmiştir.

İkinci Bölümde “Hz. Peygamber’in Hadislerinde/ Sünnetinde Namaz Vakitlerinin Tayin ve Tespiti” bölüm başlığı altında sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının ilk ve son vakitleri, bu vakitlerin hadislerde nasıl yer aldığı, ilgili namazların normal ve zaruri durumlarda hangi zaman aralıklarında kılınabileceği, hangi namazların nasıl cem edilebileceği, vitir namazının vakti, namaz kılmanın mekruh olduğu vakitler, kaçırılan namazların kılınma vakitleri, teravih namazının vakti, bayram namazlarının vakti, kutuplarda namaz vakitleri ve namazı vaktinde kılmanın fazileti konuları ele alınmıştır.

Sonuç kısmında genel bir değerlendirme ve çıkarılan sonuçlarla teze son verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, namaz, vakit, sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı

ABSTRACT

The thesis named “The Prayer Times in the context of Hadiths” consists of an introduction and two chapters.

In the introduction chapter, aim of the thesis, method followed in the thesis and some concepts related with prayer times were given place.

In the first chapter, the prayer times according to the verses of the koran, how these expressions are understood with the help of dictionary and rumours and how and with which reasons they are interpreted were given place.

In the second chapter, under the main title “Determination and Detection of Prayer Times in the light of Hadiths”, the first and the last times of morning, noon, evening and night prayers, how these times are given place in hadiths, when these prayers are performed in normal and indispensable situations, which prayers are performed how, the time of prayers, the times when the prayer is reprehensible, tarawih prayer time, eid prayer time, prayer times in poles and the virtue of performing prayer on time were given place.

In the final chapter, a general evaluation and conclusions reached were mentioned.

Key Words: Hadith, Sunnah, Prayer, Time, Morning, Noon, Afternoon, Evening, Night

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU, KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR

1.1. Amaç

“Hadislere Göre Namaz Vakitleri” adlı tezimize isminden de anlaşılacağı gibi namaz vakitlerinin tespit ve tayininde hadislerin rolü ele alınmıştır.

Kur’ân âyetlerinde namazların isimleri belirtilmediği gibi vakitleri de net bir şekilde belirtilmemiştir. Örneğin namaz vakitleri ile ilgili âyetlerde; “Namazı kıldıktan başka, Allah’ı ayakta iken, otururken, yan yatarken de anın! Emniyete kavuştuğunuzda, **namazı gereğince kılın!** Namaz şüphesiz, inananlara **belirli vakitlerde** farz kılınmıştır.”¹; “**Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına** kadar namazı ikâme et, **fecir vakti** Kur’ân’ını da; çünkü fecir vakti Kur’ân’ı şahit olunandır.”²; “Gündüzün **iki ucunda** ve **gecenin gündüze yakın** vakitlerinde **namaz kıl.**”³; “Onların dediklerine sabret; **güneşin doğmasından ve batmasından önce** Rabbini hamd ile **tesbih et; gece saatlerinde** ve **gündüzleri** de tesbih et ki Rabbinin rızasına eresin.”⁴, “Öyle ise **akşama** girdiğiniz zaman ve **sabaha** erdiğiniz zaman Allah’ı tesbih edin. Göklerde de yerde de, **günün sonunda** da **öğle** vaktine erdiğinizde de hamd O’nundur.”⁵ buyurulmakta fakat namazların isimleri, kılınacak namazın başlama ve bitiş anları kesin çizgilerle belirtilmediği gibi, tesbihten namazın kastedildiği de hadislerden anlaşılmaktadır. Nitekim âyetlere yorumuz bir şekilde lafzî mana verildiğinde gün içerisinde güneşin batıya yöneldiği andan gecenin kararmasına kadar sürekli namaz kılınacağı anlaşılacağı gibi “fecir vakti Kur’ân’ını” ikâme etmek namaz kılmak değil de Kur’ân okumak şeklinde de anlaşılabilir.

Araştırmadaki temel amacımız namaz vakitlerine mücmel olarak işaret eden

1 en-Nisâ, 4/103.

2 el-İsrâ, 17/78.

3 Hûd, 11/114.

4 Tâhâ, 20/130.

5 er-Rûm, 30/17-18.

âyetlerin beyanını hadislerle ortaya koymak, Kur'ân'ın anlaşılmasında sünnetin fonksiyonunu belirtmek, böyle bir çalışma ile Kur'ân-Sünnet bütünlüğünü örnekleyerek ortaya koymak, ayrıca namaz vakitlerinin başlama ve bitiş anlarını belirten hadisleri sunmaktır.

1.2. Metod

Araştırmamızda öncelikli olarak Kur'an'da namaz vakitlerine işaret eden ayetler ve bu ayetlerde namaz vakitlerine işaret eden kavramların sözlük ve kavram manaları tespit edilmiştir. Ale'l-ebvâb olan hadis kaynaklarında namaz vakitlerine ait *Kitâbu'l-mevâkît*⁶ gibi özel bölümler yer aldığı gibi bazı kaynaklarda da ilgili hadisler *Kitâbu's-salât* adlı bölümler içerisinde *Ebvâbu mevâkîti's-salât*⁷ başlıkları altında yer almaktadır. Bu özel bölüm ve alt başlıklar tek tek okunarak konuyla ilgili hadisler tespit edilmiş, bazı hadisler Mu'cemu'l-müfehres marifetiyle, bazıları da belli kelimelerden hareketle Şamile programı kullanılarak tespit edilmiştir.

Araştırmamızda ayrıca konularla ilgili ihtilaflara değinilmiş ve tercih edilen görüşe de yer vermeye çalışılmıştır. Bu sebeple kısmen fıkıh kitaplarına da başvurulmuştur.

1.3. Kaynaklar

Araştırmamız Kur'an'da mücmel olarak yer verilen namaz vakitleriyle ilgili ayetlerin hadisler bağlamında tespit ve tayinini amaçladığından ilk başvuru ve temel kaynağımız Kur'an-ı Kerim'dir.

İkinci en temel müracaat kaynaklarımız temel hadis kitaplarıdır. Bu kaynakların başında en mütedavel olan Kütüb-i tis'a, daha sonra diğer hadis kaynakları gelir.

Diğer müracaat kaynaklarımız ise âyetlerin özellikle kavramsal anlamları için tefsirler, hadislerin anlam ve yorumları için hadis şerhleri teşkil etmektedir. Kısmen fıkıh kitapları da ihmal edilmemiştir.

6 bkz. Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, "Mevâkît"ü's-salât, Kitâb (bölüm) no. 9.

7 bkz. Tirmizî, Sünen, Kitâb (bölüm) no. 2, 1/278.

Tefsirler içerisinde daha çok rivâyet tefsiri olduğu ve âyetleri anlamlandırmak ve tefsir etmek için rivâyetleri esas aldığı için Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö.310/922), *Câmi'u'l-beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*'ı⁸, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî'nin (ö.685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i⁹ esas alınmıştır. Ancak ihtiyaç duyuldukça başka tefsirlere de müracaat edilmiştir.

Hadislerin anlam ve yorumlarında İbn Hacer'in (ö.852/1448), *Fethu'l-Bârî*¹⁰ adlı Buhârî şerhi ve 'Aynî'nin (ö.855/1451), *Umdetü'l-kârî*¹¹ adlı şerhi temel müracaat kaynağımız olmuştur. Genelde bu iki eser diğer şerhlerden müstağni kıldığı için sadece ihtiyaç duyulduğunda başka şerhlere de müracaat edilmiştir.

Kelime ve kavramların açıklamalarında baş müracaat kaynağımız İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-'arab*¹² adlı lügâtı olmuştur. Bu lügât bizi başka lügâtlardan müstağni kılacak düzeyde olduğu için ihtiyaç duyulmadıkça başka lügâtlara pek fazla müracaat edilmemiştir.

Namaz vakitleri konusunda ulaştığımız Şükrü Aydın'ın "Kur'ân Âyetleri Bağlamında Namaz Vakitleri"¹³ (2018) ve birde Hasan Akreş'in "es-Salâtu ve Meânîhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm"¹⁴ (2016) adlı makaleleri bulunmaktadır. Bu makalelerde namaz vakitleri âyetler bağlamında ele alınmıştır.

8 th., Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetü'r-risâle, 1420/2000.

9 th., Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, Beyrût, 1418.

10nşr., Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1379.

11nşr., Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, Beyrût, trs.

12Nşr., Dâru Sadr, Beyrût 1414/1994.

13Aydın, Şükrü, "Kur'ân Âyetleri Bağlamında Namaz Vakitleri", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:18, Sayı: 2, 2018, s.185-211.

14Akreş, Hasan, "es-Salâtu ve Meânîhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", Eskiye Dergisi, Sayı: 33, Güz, 2016, Ankara, 2016. (s. 91-105)

2. ZAMAN MEFHUMU VE ÖNEMİ

Zaman sözlükte vakit, müddet, süre, devir, devre, mühlet, vade, yaş, çağ, çığır, tarih, dem, mevsim, periyot gibi manalara gelir. Az ya da çok, vakte verilen bir isimdir¹⁵.

İnsanoğlunun hayatında zamanın kıymeti kelimelerle ifade edilemez. Dünya ve âhiret saadeti ancak zaman ile kazanılır.

Zaman , Allah'ın insanoğluna lutfettiği en kıymetli nimetlerden biridir. Yüce Allah zamanın kıymetine dikkat çekmek için ayette “Zamana yemin olsun!” buyurmaktadır.¹⁶”

İnsan zamanı hiç tükenmeyecekmiş gibi kıymetsizce harcamaktadır. Oysaki zaman geçti mi geri gelmesi mümkün değildir. İnsan zaman konusunda bir aldaniş içerisinde. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “ İki şey vardır ki onlar hakkında insanların çoğu aldaniş içerisinde. Bunlar sıhhat ve boş vakittir.¹⁷”

Allah'ın insanlara bahşettiği nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Beşerî güç onları sayamadığı gibi onları hakkıyla idrak etmesi de mümkün değildir. Yüce Allah; “Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir. Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan pek zalim ve çok nankördür.”¹⁸ buyurmaktadır.

Abdulfettâh Ebû Gudde (ö.1997 M.) nimetleri “asıl nimetler” ve “fer‘î nimetler” olmak üzere iki kısma ayırır. Ona göre ilim ve mal çokluğu; gece ibadeti, çokça Kur‘ân okumak, Allah‘ı zikretmek gibi nafîle ibadetlere devam etmek; yüz, el ve diğer azalar gibi Allah‘ın bize doğuştan bahşettiği fitrî yapıyı korumak; bir topluma girdiğinde güzel koku sürünmek, biri ile karşılaştığında musafaha etmek, mescide sağ ayakla girip sol ayakla çıkmak, çevreyi temiz tutmak ve benzeri âdâbı, sünnetleri, müstehabları ve bazı önemli görevler gibi ameli sünnetleri korumak, fer‘î olan nimetlerdir.

15Muhammed b. Mükerrrem b. ‘Ali, Ebu‘l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî el-Afrikî (ö.711), *Lisânü‘l-‘Arab*, “zmn” md., Dâru Sadr, Beyrût 1414/1994, 13/199.

16 el-Asr,103/1

17 Buhârî, Rikâk, 1.

18İbrâhim, 14/34.

Asıl olan nimetler de sayılamayacak kadar çoktur. Bunların başında Allah’a ve O’nun katından gelenlere iman edip gereğince amel etmektir. İkinci olarak sıhhat ve afiyette olmaktır. Üçüncü nimet ilim nimetidir. Dünya ve ahiret saadeti ancak ilimle elde edilir.

Asıl nimetlerin en büyüğü ve en kıymetlisi zamandır. Zaman hayattan ibaret olan ömürdür. İnsanın varlık bulduğu alandır. Gölgelendiği, istikrar bulduğu, faydalandığı ve faydalandığı alandır¹⁹. Zamanın kıymetine işaret eden çok âyetler vardır. Örneğin; “(Allah) Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O’nun buyruğuna boyun eğmiştir. Bunlarda, akleden kimseler için dersler vardır.”²⁰,

“Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık.”²¹” âyetinde görüldüğü gibi zamanı kuşatan gece ve gündüz, değişmek ve birbirini takip etmek suretiyle zamanın akışına ölçü olan ve onun üzerinde hüküm ve tasarruf icra eden Allah’ın kudretinden birer nişanedirler.

Yüce Allah gece ve gündüzü insanoğlunun Kendi lütuf ve kereminden hayırlı kazanç ve ilerleme elde etmesi için çalışması; yılların sayısı ve hesabını bilmesi; gece ve gündüzleriyle, ayları ve yıllarıyla zamanı ölçüp önünü ve sonunu, dünyayı ve ahireti hesap etmesi ve dünyaya güvenip ahiretteki hesabı unutmaması için yaratmıştır²².

“Gece ve gündüz, güneş ve ay O’nun âyetlerindedir. Eğer Allah’a ibadet etmek istiyorsanız, güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah’a secde edin!”²³,

19Abdülfeţâh Ebû Ğudde (ö.1997), *Kıymetü’z-zamân ‘inde’l-‘ulemâ*, Riyâd 1408, Mektebetü’l-matbû’âti’l-İsmâiyye, 10.baskı, s. 17.

20en-Nahl, 16/12.

21el-İsrâ, 17/12.

22bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310), *Câmi’u’l-beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, th., Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetü’r-risâle, 1420/2000, 17/179; Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (ö.685), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, th., Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşlî, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘arabî, Beyrût 1418, 3/222.

23Fussilet, 41/37.

Zamanı ifade eden gece ile gündüz Allah'ın varlık ve kudretinin, ilim ve hikmetinin delil ve alametlerindedir. Âlemdeki olaylar zamanın akışındaki değişiklikler, yeryüzü ve sema ile bu âlemin bir kararda, bir tabiatta durup kalmadığını, an'dan an'a, hâlden hâle değiştiğini, bugünü yarının izlediğini; bu şekilde bütün bu değişiklikler, Allah'ın yaratma ve kudretini ve bu dünyanın bir ahireti bulunduğunu gösterir. Yani zaman aynı zamanda ahiretin varlığına bir delildir²⁴.

Âhiret yurdunda ebedî mutluluğa nail olmak için zamanın bir kısmını ibadetle geçirmek, Yaradan'la bağı koparmamak için Allah'ın bir emridir. Bu tezimizde Allah'a kulluk ifasının en önemli bölümünü oluşturan namaz ibadetini hangi zaman aralıklarında yapılacağını gösteren âyet ve rivâyetler ele alınacaktır.

²⁴Yazır, Elmalılı Hamdi (ö.1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, trz., Eser Kitabevi, 6/4207-4208.

3. NAMAZ VAKİTLERİ İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Bu başlık altında konunun anlaşılmasına yardımcı olacak bazı kavramların anlam ve mahiyetlerine yer verilecektir.

3.1. Fecir

فَجَرَ “fe-ce-ra” fiilinin mastarı olan فَجْرٌ “fəcır” kelimesi sözlükte “patlamak, infilak etmek, yarılıp çıkmak, boşanmak, dolup taşmak, tan ağarmak, fişkirmek, şafak sökmek, sabah olmak, patlak vermek, çıkmak, fırlamak, fişkırıp çıkmak, açılmak, yarılmak, birden yükselmek gibi manalara gelir²⁵. Gece ile gündüzün birbirinden ayrılması, aydınlığın gece karanlığın içinden fişkırması, yarıp çıkması, fırlaması, yol bulup çıkması, gün aydınlığının gözükmesi, ortaya çıkmasından dolayı tan yerinin ağarmasına yani sabahın ilk aydınlığına fecir denmiştir²⁶. Fecre “gece karanlığındaki güneşin kırmızılığı” da denmiştir. Cevherî (ö.393/1003), “fəcır, evvelindeki şafak gibi gecenin sonudur”, der²⁷.

3.1.1. Fecr-i Kâzib

Fecr-i kâzib sabah güneş doğmadan önce ufukta beliren iki aydınlıktan birincisidir. Arapçada buna الْمُسْتَطِيلُ: el-müstetîl denir. Ufukta ince bir çizgi gibi yayıldığı için kurt kuyruğuna benzetilmiş ve adına دَنْبُ السَّرْحَانِ denmiştir²⁸. Kısa zamanda kaybolup arkasından yeniden bir karanlığın çökmesinden ve sabah vaktinin girdiği yönünde yanılığa sebep olabildiğinden buna fecr-i kâzib, yalancı fecir denmiştir.

25Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî (ö.321), *Cemheretü'l-lüğa*, th. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Beyrût 1987, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1/463; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (ö.393), *es-Sihâh Tâcu'l-lüğa ve Sihâhu'l-'arabiyye*, th. Ahmed Abdulğafûr 'Atâr, Beyrût 1407/1987, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, “fcr” md., 2/778; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “fcr” md., 5/45; Heyet, *el-Mu'cemu'l-vasît*, “fcr” mad., İstanbul 1986, Çağrı Yayınları, 2/674-675.

26Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Basrî (ö.170), *Kitâbu'l-'Ayn*, th., Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmurâî, byy., trs., Dâru Mektebeti'l-hilâl, 6/111.

27Cevherî, *es-Sihâh*, “dlk” mad., 2/778. Ayrıca bkz. el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüğa*, 1/463; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “fcr” md., 5/45.

28Ebû Abdurrahman el-Basrî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 7/448; el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüğa*, 1/463; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “fcr” md., 5/45; Neşvân b. Saîd el-Himyerî el-Yemenî (ö.573), *Şemsu'l-'ulûm ve Devâu kelâmi'l-'arab mine'l-külûm*, th. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî vdğ., Beyrût 1420/1999, Dâru'l-fikri'l-mu'asır, 7/4210.

3.1.2. Fecr-i Sâdık

Sabah güneş doğmadan önce ufukta beliren ikinci fecre fecr-i sâdık denir. Arapçada *المُسْتَطِيرُ* olarak ifade edilir. Ufukta fecr-i kâzib gibi ufukta ince çizgi hâlinde değil de göğe doğru ve geniş bölgeye yayıldığı için bu şekilde ifade edilmiştir. Fecr-i sâdıkın ortaya çıkması yani doğmasıyla oruç tutacak olanlar için yeme içme haram olur. Böylece yasak vakti girmiş olur. Sabah vakti de fecr-i sadıkla başlar. Cevherî “gecenin sonundaki fecir evvelindeki şafak gibidir.” der²⁹. Dolayısıyla fecr-i sadıkla gece bitmiş, gün başlamış olur.

3.2. İmsâk

İmsâk sözlükte tutmak, yalamak, kendini tutmak, kapmak, kaçınmak, sakınmak, kavramak, çekinmek, vazgeçmek, sıkıca tutmak, bir şeyden el çekmek, oruca başlama zamanı, hapsetmek, şer’an orucu bozan şeylerden uzak durmak, cimrilik, hasislik manalarına gelir³⁰. Vakit olarak fecr-i sâdıkın doğduğu anda biten zamanın adıdır. Oruç hakkında kullanıldığı zaman fecrin doğmasından güneşin batmasına kadar kişinin kendisini yiyip içmekten ve orucu bozan diğer şeylerden uzak tutması demektir³¹.

3.3. Zevâl Vakti

Zevâl, sözlükte vazgeçmek, bırakmak, gözden kaybolmak, bitmek, dinmek, batmak, yok olmak, yerini terk etmek, hareket etmek gibi manalara gelir. Yıldızlara, yörüngelerinde doğudan batıya doğru hareket ettikleri için hareket edenler anlamında ez-zevâil denmiştir. Hâlimden uzaklaştığı, yerinde sabit olmayıp hareket ettiği için zevâle aynı zamanda zevâlü’ş-şems: güneşin zevâli, yine mülk durağan, sabit olmayıp el değiştirdiği için “mülkün zevâli” denmiştir. Güneş göğün ortasından batıya kayınca زَالَتْ الشَّمْسُ : “zâleti’ş-şemsu” derler³². Güneşin batıya kayma anına,

29İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “fcr” md., 5/45.

30Zeynuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Abdulkadir el-Hanefî er-Râzî (ö.666), *Muhtâru’s-sihâh*, th., Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrût 1420/1999, el-Mektebetü’l-‘asriyye, s. 294; Heyet, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, “msk” md., 2/869; Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav, İstanbul 1987, s.449.

31Ahmed Muhtar Abdülmecid Ömer (ö.1424); *Mu‘cemu’l-lüğati’l-‘arabiyyeti’l-mu‘âsara*, byy., 1429/2008, ‘Âlemü’l-kütüb, 1.baskı, 3/2099; Heyet, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, “msk” md., İstanbul 1986, Çağrı Yayınları, 2/869.

32 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “zvl” md., 11/313-315.

batıya meyletmesine zevâl vakti denir. Bu vakit öğle namazının başlama vaktidir. Bu yüzden zevâl vaktine öğle vakti de denmiştir³³.

3.4. Fey-i Zevâl

Fey' sözlükte gölge demektir. Zevâl ile ilişkisi vardır. Çünkü zevâl güneşin göğün ortasından batıya doğru kaymasıdır; bu kayma vukû bulunca gölgeler doğuya doğru oluşmaya başlar³⁴. Buna göre fey'-i zevâl, güneş zevâlde iken yani güneşin batıya kayması ile oluşan gölgeye denir³⁵. Herhangi bir şeyin güneşi engellemesiyle oluşan gölgeye "zıll"; güneşin hareketi ile oluşan gölgeye de "fey'" denir³⁶. Vakitlerin tespitinde gölgelerin bir misli veya iki misli hesap edilirken güneş zevâl noktasına geldiğinde fey-i zevâl olarak adlandırılan mevcut gölge misillerden hariç tutulur³⁷. Fey-i zevâl güneş tam ortadadan batıya kayıp zevâl noktasına geldiğinde mevcut gölgenin uzunluğudur³⁸.

3.5. 'Asr

العَصْرُ: 'Asr; sözlükte ikinci vakti, bir devrelik zaman, zamanın bir cüzü, bir kimsenin yaşadığı müddet, yüz yıl, gece ve gündüzden her biri, dehr, zaman demektir. İbn 'Abbâs (ö.68/687), 'asr, "günün akşama bitişik olan kısmıdır"; Katâde (ö.117/735) "günün vakitlerinden bir vakittir", der.³⁹

"'Asr" kelimesi, çeşitli mânâlara gelen müşterek bir lafız olduğu ve birini tayinde ipucu bulunmayıp hepsine de yüklenmesi sahih olabileceği yönüyle "'asr denilen her şey" mânâsıyla tümüne hamletmek mümkün olduğu gibi özellikle öğleden sonra güneşin kızarmasına kadar olan ikinci vakti demektir. Cins lamı ile yerine göre bunların her birinin cinsine ve mutlak hâlinde hepsine muhtemel olduğu gibi, ahd lamı ile de içlerinden belli birine ve mesela bir ikinci vaktine veya herhangi

33 Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Sadeî el-İşbilî, İbnu's-Sâbûnî (ö.634), *Ma'rifetü'l-fark beyne'd-dâd ve'z-zâ'*, th., Hâtim Sâlh ed-Dâmin, Dâru Neynevî, Dımaşk 1426/2005, s.28.

34 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, "fye" md., 1/124.

35 İbnu's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kub b. İshâk (ö.244), *Islâhu'l-mantık*, th. Muhammed Mur'ib, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, 1423/2002, 1/228.

36 El-Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî el-Basrî (ö.516), *Dürretü'l-ğavvâs fî Evhâmi'l-havvâs*, th. 'Arafât Mataracî, Muessesetü'l-kütübi's-sakafiyye, Beyrût, 1998/1418, 1/110.

37 Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir 'Alâuddîn es-Semerkindî (ö.540), *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 1414/1994, 1/100.

38 Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s.70.

39 el-Basrî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/292; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, "'asr" md., 4/575-576.

bir şeyin muayyen bir zamanına sarf edilmiş olur. Müfessirler başlıca; ikinci namazı, ikinci vakti, dehr ve zaman mânâları üzerinde dururlar⁴⁰.

Demek oluyor ki “asr”, çeşitli mânâlara gelen bir müşterek lafız olduğu ve birini tayinde ipucu bulunmayıp hepsine de yüklenmesi sahih olabileceği cihetle “asr denilen her şey” mânâsıyla tümüne hamletmek en doğrusudur⁴¹.

3.5.1. Asr-ı Evvel

‘Asr-ı evvel ilk ikinci vakti demektir. Fey-i zevâle ilâveten her şeyin gölgesi bir misli uzadığı zamandan başlayıp iki misli uzayınca kadar süren ikinci vaktidir⁴².

3.5.2. ‘Asr-ı Sâni

‘Asr-ı sâni ikinci ikinci vakti demektir. Fey-i zevâle ilâveten her şeyin gölgesi kendi boyunun iki misli uzadığı zamandan başlayan ikinci vaktidir⁴³.

3.6. Şafak

الشَّفَقُ: Şafak, “işfâk” kökünden isimdir. Sözlükte korku, nasihat manalarına gelir. Şafak aynı zamanda bir zaman diliminin adıdır; tan zamanı, güneş doğmaya yakın zaman veya güneş battıktan sonraki alaca karanlık demektir⁴⁴. Gecenin başlangıcında akşamdan yatsıya kadar güneşin görülen parlaklığı ve kırmızılığıdır. Şafak güneşin batmasından ‘işâ-i ahîra adı verilen yatsıya kadar görünen kırmızılıktır da denmiştir⁴⁵. Bazı fakihler şafak beyazlıktır. Çünkü gün kararınca kırmızılık gider. Beyaz şafak gidince ‘işâ-i ahîra kılınır, demiştir⁴⁶.

40 Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s.70.

41 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, “asr” md., 2/33.

42 Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s.70.

43 Age, s.71.

44 el-Basrî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/44-45; Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s.900.

45 el-Basrî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/44-45; el-Cevherî el-Fârâbî (ö.393), *es-Sihâh* “dlk” md., 4/1501; İbrâhim b. İshâk el-Harbî, Ebû İshâk (ö.285), *Ğarîbu'l-hadîs*, th., Süleyman İbrahim Muhammed el-‘Âyid, *Mekketü'l-Mükerreme*, 1405, Câmî‘atü Ümmi’l-Kurâ, 1/26; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “şfk” md., 10/179-180.

46 el-Cevherî, *es-Sihâh*, “dlk” md., 4/1501; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “şfk” md., 10/179-180.

3.7. Kerâhet Vakti

الكِرَاهَةُ “kerâhet” كَرِهَ “ke-ri-he” fiilinin masdarıdır. Sözlük manası kötü olmak, hoş olmamak, isteksiz olmak, gönülsüz olmak, hoşlanmamak, isteksiz yapmak, zorla yapmak gibi manalara gelir. Mekrûh, mahbûbun yani sevilenin zıddıdır. Kerâhet vakti ise namaz kılınması hoş görülmeyen, yasak olan vakit demektir⁴⁷.

47 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “krh” md., 13/534-535.

4. NAMAZ VE MAHİYETİ

Namaz kılmak Kelime-i şahadetten sonra İslam'ın en önemli beş temel şartından biridir. Arapçadaki karşılığı “**salât**” olan namaz; dua, yakarış, rahmet, mağfiret, bereket, takdis, tazarru manalarına gelir⁴⁸. İslamiyet'in tebliğiyle özel bir anlam kazanan salât; kıyâm, rükû ve secde gibi birtakım hareketlerle günde beş kez ifâ edilen, tekbir ile başlayıp selamla biten bir ibadetin adı olmuştur.

Kur'ân'da doksandokuz⁴⁹ kadar âyette zikri geçen namazın önceki semâvî dinlerde de var olduğu kesindir.

Örneğin; “**İsrailoğullarından**, ‘Allah’tan başkasına kulluk etmeyin, anne babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere iyilik edin, insanlarla güzel güzel konuşun, **namazı kılın**, zekâtı verin’ diye söz almıştık.⁵⁰“ âyeti; **İbrahim Aleyhisselâm**'ın, “Rabbim! Beni ve çocuklarımı **namaz kılanlardan eyle!**⁵¹” duası; **Lokman Aleyhisselâm**'ın oğluna, “Ey oğulcuğum! **Namazı kıl!**⁵²” emri ve buna benzer âyetler bu gerçeği ifade etmektedir.

Beş vakit namaz, hicretten bir buçuk sene kadar önce Mirac gecesinde farz kılındı. Enes b. Mâlik'ten (ö.93/712) nakledilen bir hadiste namazın Hz. Peygamber'e İsrâ gecesini elli vakit olarak farz kılındığı, sonra beş vakte indirildiği⁵³, ardından; “Ey Muhammed, şüphesiz bizim nezdimizdeki sözde bir değişiklik olmaz. Senin için bu beş vakit namaz, elli vakit namazın karşılığıdır”⁵⁴ diye hitap edildiği

48 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “slv” md., 14/464-466.

49 Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982, s. 412-414. Bir kısmı için bkz. el-Bakara, 2/3, 43, 45, 83, 110, 153, 177, 238, 277; en-Nisâ, 4/43, 77, 101, 102, 142, 162; el-Mâide, 5/6, 12, 55, 58, 91, 106; el-En'âm, 6/72; el-A'râf, 7/170; el-Enfâl, 8/3; et-Tevbe, 9/5, 11, 18, 54, 71; Yûnus, 10/87, Ra'd, 13/22; İbrâhim, 14/31, 37, 40; Meryem, 19/31, 55, 59; Tâhâ, 20/132; el-Enbiyâ, 21/73; el-Hâc, 22/35, 41, 78; en-Nûr, 24/37, 56, 58; en-Neml, 27/3; el-'Ankebût, 29/45; er-Rûm, 30/31; Lokmân, 31/4, 17; el-Ahzâb, 33/33; Fâtır, 35/18, 29; eş-Şûrâ, 42/38; el-Mücadele, 58/13; el-Cumu'a, 62/9, 10; el-Müzemmil, 73/20; el-Beyyine, 98/5, vd.

50 el-Bakara, 2/83.

51 İbrahim, 14/40.

52 Lokman, 31/17.

53 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö.241), *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, th., Şuayb el-Arnâvûd, Muessesetü'r-risâle, 1421/2001, 5/69, no.2889, 5/70, no.2891, 35/211-212, no.21288.

54 Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fî (ö.256/869), *el-Câmi'u'l-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem ve sünenihi ve eyyâmih: Sahîhu'l-Buhârî*, th. Muahmed b. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, byy., 1422, Dâru Tavkî'n-necâd, “Enbiyâ”, 5, no.3342; Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşayrî en-Nisâbü'rî (ö.261), *el-*

belirtilmektedir. “Kim bir iyilik yaparsa, ona bunun on katı ecir vardır”⁵⁵ âyeti dikkate alındığında fiilen beşe indirilen beş vaktin karşılık olarak elli vakte denk geldiği söylenebilir. Beş vakit namaz farz kılınmadan önce, Hz. Peygamber’in ibadet tarzı Cenâb-ı Hakk’ın yaratıklarını düşünmek, Allah’ın yüceliğini tefekkür etmek şeklindedir⁵⁶. Sabah ve akşam ikişer rekât hâlinde namaz kıldığı da nakledilir. Önceleri namazın ikişer rekât olmak üzere sabah ve akşam iki vakit, bugünkü haliyle beş vakit olarak sonradan farz kılındığı ifade edilmektedir⁵⁷.

Siyer alimleri Hz. Peygamber’in gündüzün başında Kabe’ye giderek “kuşluk namazı” kıldığını rivayet etmektedirler. Bu durum Kureyş’in yadırgamadığı bir ibadetti. Bu haber, cahiliye döneminde kuşluk namazının bilindiğine işaret eder. Hz. Peygamber vahiy aldığı ilk gün aynı zamanda namaz emrini de almıştı. Cebrail (a.s.) “Ey Muhammed nasıl yapıyorsam öyle yap.” diyerek iki rekat namaz kılmıştır. Hz. Peygamber de aynısını tekrar ederek namazı öğrenmiştir. Daha sonra namazı kendisine ima eden Hz. Hatice’ye öğretmiştir. Yanına aldığı ve kendisi ile beraber yaşayan Hz. Ali onları görmüş ve ne yaptıklarını sormuş Hz. Peygamber de onu İslama davet etmiştir. Bu meşhur rivayet Hz. Ali’nin namazı bilmediğini gösterir. Dolayısı ile bu durum namazın İslam’la başladığını, İslam öncesi dönemde bilinmediğini gösterir⁵⁸.

İslâm’da namazın meşruluğu Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabittir. Binlerce sahâbî tarafından Hz. Peygamber’den bizzat görülüp kılındığı gibi⁵⁹ tevatür olarak

Musnedu’s-sahîhi’l-muhtasar bi-nakli’l-‘adli ‘ani’l-‘adli ilâ Rasûlillâhi sallalhu ‘aleyhi ve sellem, th. Muhammed Fuâd Abdûlbakî, Beyrût, trs., Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘arabî “İmân”, 263 (163) (1/148); Ahmed b. Hanbel, 5/69, no.2889, 5/70, no.2891, 35/213, no.21288.

55el-En’âm, 6/160. Ayrıca bk. en-Neml, 27/89; el-Kasas, 28/84.

56Buhârî, “Bed’u’l-vahy” 3, no.3, 1/7, “Tefsîr” sûre 96, 1, “Ta’bîr”, 1; Müslim, “İmân”, 252; Ahmed b. Hanbel, 6/233. Ayrıca bk. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdullah el-Âcurrî el-Bağdâdî (ö.360), *eş-Şerî‘a*, th. Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Demîcî, Dâru’l-vatan, Riyâd 1420/1999, 3/1433; Ebu’l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim (ö.756), *ed-Durru’l-Masûn fî ‘Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, th. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru’l-kalem, Dımaşk, trs., 2/137; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, ed-Dımaşkî, en-Nu’mânî (ö.775), *el-Lübâb fî ‘Ulûmi’l-Kitâb*, th. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrût 1419/1998, 20/534.

57Yahyâ b. Selâm b. Ebî Sa’lebe el-Kayravânî (ö.200), *Tefsîru Yahyâ b. Selâm el-Basrî el-Kayravânî*, th. Hind Şelebî, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrût 1425/2004, 2/649; Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu’l-Fadl el-‘Askalânî (ö.852), *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-ma’rife, Beyrût, 1379, 2/53.

58 Alî, Cevâd, *Cahiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, çev., Muammer Bayraktutar, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, 23-26.

59 Buhârî, “Ezân”, 18, no.631, “Edeb”, 27, no. 6008, “Ahbâru’l-âhâd”, 1, no.7246.

gelecek nesillere aktarıldığı ve nesilden nesile günümüze kadar geldiği bilinen bir gerçektir.

Namaz ergenlik çağına ulaşmış akıllı olan her Müslümana farzdır. Bir gün ve gece içinde farz olan namazların sayısı **beştir**. Hz. Peygamber'i görmeye gelen bir Bedevînin namazdan sorması üzerine "Bir gün bir gecede farz olan namazlar **beştir**." şeklinde aldığı cevap ve ardından "Benim üzerimde bundan başka bir borç var mıdır?" sorusuna, yine Allah Rasûlünün "Hayır kendiliğinden nafîle olarak kılarısan hariç."⁶⁰ ifadesinin yanı sıra nesilden nesile tevatüren beş vakit olarak kılınarak intikali bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebû Hurayra (ö.58/677) kanalıyla nakledilen şu hadis de bir gün ve gecede kılınan namazların beş olduğunu ifade etmektedir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ne dersiniz, birinizin kapısı önünde bir akarsu bulunsa ve her günde beş defa onun içinde yıkansa, bu yıkanma, onda kir ve pas diye bir şey bırakır mı?" buyurdu. Sahâbîler: Hayır, bu onun kirinden hiçbir şey bırakmaz, dediler. Rasûlullah; "**Beş (vakit) namaz** da işte bunun gibidir. Onlarla Allah Teâlâ günahları siler, yok eder"⁶¹ buyurdu.

⁶⁰Buhârî, "İmân", 34, no.46, "Şehâdât", 26, no.2678; Müslim, "İmân", 8 (11) (1/40); Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275), Sünenü Ebî Dâvûd, th. Muhammed Muhyiddîn Abdülmecîd, Beyrût, trs., el-Mektebetü'l-'asriyye, "Salât", 1, no.391, 1/106.

⁶¹ Buhârî, "Mevâkîf", 6, no.528,1/112.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN'DA NAMAZ VAKİTLERİ

1.1. Namazın Belirli Vakitlerde Kılınmasının Emredilmesi

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de belli vakitlerde namaz kılmayı emretmektedir. Âyet şöyledir:

فَإِذَا قُضِيَتْ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ
كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا (سورة النساء: 103)

“Namazı kıldıktan başka, Allah’ı ayakta iken, otururken, yan yatarken de anın! Emniyete kavuştuğunuzda, **namazı gereğince kılın!** Şüphesiz namaz, inananlara **belirli vakitlerde** farz kılınmıştır.”⁶²

Âyetteki “**mevkût**” kelimesine “farz kılındı” anlamı verildiği gibi “vakitleri belirlenmiş” veya “sınırları belirlenmiş” anlamı da verilmiştir⁶³. “Mevkût” kelimesine “vakitleri belirlenmiş” anlamı verildiğinde âyette Yüce Allah’ın müminlere bu farzın vakitlerini tayin ettiği anlaşılmaktadır.

1.2. Namaz Vakitlerine İşaret Eden Âyetler

Namaz vakitlerine işaret eden âyetlerin bir kısmında doğrudan “şu vakitlerde namaz kıl!” şeklinde namaz kılma emri yer alırken bir kısmında “rabbini tesbih et!” şeklinde tesbih etme emriyle bazı vakitlere işaret edilmiş, tesbih emri namaza yorumlanmıştır.

1.2.1. “Namaz kıl!” Emriyle Namaz Vakitlerine İşaret Eden Âyetler

Kur'ân-ı Kerîm'de bizzat “namazı ikâme etmek” lafzıyla namaz kılmanın emredilip namaz vakitlerine işaret eden iki âyet vardır.

(1)- أَقِمِ الصَّلَاةَ لَدُلُوكَ الشَّمْسِ إِلَىٰ عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا (سورة

السراء: 78)

62 en-Nisâ, 4/103.

63 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/3.

Bu âyete yorumsuz bir şekilde lafzî mana verildiğinde şöyle bir anlam ortaya çıkar:

1) “**Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına** kadar namazı ikâme et, **fecir vakti** Kur’ân’ını da; çünkü fecir vakti Kur’ân’ı şahit olunandır.⁶⁴”

Veya:

“Ey Muhammed, **güneşin batmaya yöneldiği** andan, **gece kararınca** kadar namaz kıl! Sabahleyin **Kur’ân okumayı** da ihmal etme! Çünkü **sabahleyin okunan Kur’ân’ı** izleyenler vardır.⁶⁵”

Hiz. Peygamber’in bu âyeti nasıl anlayıp uyguladığına bakmadan yorumsuz ve lafzî mana verildiğinde gün içerisinde güneşin batıya yöneldiği andan gecenin kararmasına kadar aralıksız sürekli namaz kılınacağı anlaşılır veya anlaşılabilir. “Fecir vakti Kur’ân’ını” ikâme etmek namaz kılmak değil de Kur’ân okumak olduğunu anlamak da mümkündür. Âyete yorumlayarak mana verenler ise “fecir vakti Kur’ân’ı”ndan kastın “**sabah** namazı” olduğunu belirtmiş, âyete şöyle mana vermişlerdir⁶⁶:

“Gündüzün güneşin gün ortasını **aşmasından gecenin karanlığına** kadar namaz kıl; **bir de sabah namazını**; çünkü sabah namazı şahitlidir.⁶⁷”

(2)- وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

(سورة هود: 114)

2) “Gündüzün **iki ucunda** ve **gecenin gündüze yakın** vakitlerinde **namaz kıl!** Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt kabul edenlere bir öğüttür.⁶⁸”

1.2.2. “Rabbini Tesbih Et!” Emriyle Namaz Vakitlerine İşaret Eden Âyetler

Kur’ân-ı Kerîm’de “Rabbini tesbih et!” emrinin namaza yorumlanıp namaz vakitlerine işaret eden iki âyet vardır

64 el-İsrâ, 17/78.

65 el-İsrâ, 17/78.

66 Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2007, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3/510.

67 el-İsrâ, 17/78.

68 Hûd, 11/114.

دَلَّكَتِ الشَّمْسُ : دَلَّكَتِ الشَّمْسُ غَرَبَتْ manasınadır; ayrılmak, uzaklaşmak, batmak, gözden kaybolmak demektir. دَلَّكَتِ الشَّمْسُ : دَلَّكَتِ الشَّمْسُ “إِصْفَرَّتْ وَ مَالَتْ” “güneş sarardı ve batıya meyletti” veya “زَالَتْ عَنِ كَيْدِ السَّمَاءِ” “güneş göğün ortasından batıya kaydı” manalarına geldiği ifade edilmektedir⁷².

Güneşin günün ortasından batıya kayma vaktinin adının “الدَّلَكُ” “ed-delek” olduğu ifade edilmiştir. Ahfeş (ö.211/826), “دُلُوكُ الشَّمْسِ مِنْ زَوَالِهَا إِلَى غُرُوبِهَا”, “dülûkü’ş-şems güneşin zeval vaktinden/batıya kaymasından batmasına kadarki zamandır.”; Zeccâc (ö.311/924) da “دُلُوكُ الشَّمْسِ زَوَالِهَا فِي وَقْتِ الظُّهْرِ” : “Dülûkü’ş-şems öğle vaktinde güneşin zevâlidir/batıya kaymasıdır.” demektedir⁷³.

Âyette⁷⁴ geçen “dülûkü’ş-şems” ifadesine aşağıda belirtildiği üzere beş farklı mana verilmiştir.

1.3.1.1. Zevâl (دُلُوكُ الشَّمْسِ: زَوَالِهَا)

Yukarda ki âyette⁷⁵ yer alan “li-dülûki’ş-şems”deki “dülûk” kelimesinin hem sözlüksel hem de karşılık olarak ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. En meşhuru “zevâl” anlamıdır.

Zevâl gündüzün yarısıdır. Ebû Hafs en-Nu‘mânî (ö.775/1374) Arap kelimelerinde “dülûk”ün “zevâl” anlamına geldiğini söylemektedir. İbn ‘Abbâs (ö.68/687), İbn Ömer (ö.74/693), Câbir b. Abdullah (ö.74/693), Mücâhid (ö.103/721), Hasan (ö.110/728) ‘Atâ (ö.114/732), Katâde (ö.117/735), ve tabiûnun çoğu bu görüştedir⁷⁶

Örneğin İbn ‘Abbâs (ö.68/687) ve İbn Ömer (ö.74/693), “دُلُوكُ الشَّمْسِ: زَوَالِهَا”, “dülûkü’ş-şems zevâlidir” demiştir⁷⁷.

Beyhakî (ö.458/1066) de öğle namazının ilk vaktinden bahsederken “Bâbu

72 el-Basrî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/329; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “dlk” md., 10/427.

73 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “dlk” md., 10/427.

74 el-İsrâ, 17/78.

75 el-İsrâ, 17/78.

76 en-Nu‘mânî, *el-Lübâb*, 12/355.

77 Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr el-Bezzâr (ö.292), *Musnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah, Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, Medine-i Münevvera, 1988-2009, 12/257, no. 6015; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö.458), *es-Sünenü'l-kübrâ*, th. Muhammed Abdulkâdir ‘Atâ, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût, 1424/2003, 1/536, no.1705.

evveli vakti'z-zuhr" adında bir başlık açmış, {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ} 78 âyetini verdikten sonra Şâfi'î'nin (ö.204/819) dülûkü's-şemsin güneşin zevâli olduğunu dediğini nakletmiştir⁷⁹. Bu da "zevâl"ın güneşin batıya doğru yönelip batmaya yüz tuttuğu anlamına geldiğini ifade eder.

1.3.1.2. Meyl (دُلُوكِ الشَّمْسِ: مَيْلُهَا)

Aslında mana olarak meyl ile zevâl ifadelerinde kastedilen mana açısından bir fark yoktur. مَال fiilinin mastarı olan مَيْلٌ eğilmek, bükülmek, yaslanmak manalarına gelir. Dülûkü's-şems için "güneşin batıya meylî" anlamında kullanılmıştır.

İbn Ömer ve 'Atâ'nın (ö.114/732)⁸⁰ ve "dülûkü's-şems"ın "«دُلُوكِ الشَّمْسِ مَيْلُهَا»" "güneşin **meylidir**" yani "zevâlden batıya kaymasıdır"⁸¹; İbn Ömer'in diğer bir izahında "دُلُوكِ الشَّمْسِ: مَيْلُهَا بَعْدَ نِصْفِ النَّهَارِ" "günün yarısından sonra güneşin batıya meyletmesidir"⁸²; Abdullah b. 'Abbâs'ın (ö.68/687) «دُلُوكِ الشَّمْسِ إِذَا فَاءَ الْفِيءِ» "gölgelerin batıdan doğuya uzamaya başladığı zamandır"⁸³ dediği nakledilir.

Kaffâl (ö.365/975) da "dülûkün aslı **meyletmektir**" demektedir. Güneş batıya doğru meyledince bu ifade kullanılır. Nitekim Peygamber (s.a.v.) de "Güneş dülûkte iken/günün ortasından batıya yönelmişken Cebrâil Aleyhisselâm geldi ve bana **öğle** namazını kıldırdı.⁸⁴" buyurmuştur⁸⁵.

Enes (ö.93/712) (r.a.) da Peygamber (s.a.v.)'in öğleyi dülûkü's-şems'te kıldığını söyler⁸⁶.

78 el-İsrâ, 17/78.

79 el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/536, no.1704.

80 Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî es-San'anî (ö.211/827), *el-Musannef*, th., Habîburrahmân el-A'zamî, el-Meclisü'l-'ilmî, Beyrût 1403, 1/547, no.2068.

81 Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî (ö.179), *Muvatta'î İmâm Mâlik*, th. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrût 1406/1985, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, "Vukût" 19, 1/11; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/527, no 1678; Suheyb Abdülcebbâr, *el-Câm'iu's-sahîh li's-Sünen ve'l-Mesânîd*, nşr. 2014, 20/85, 24/391 (Şamile.)

82 Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, th. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd 1409, 2/44, no.6273; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/536, no 1704.

83 Muvatta', "Vukût", 20, (1/11).

84 el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/532, no 1694.

85 en-Nu'mânî, *el-Lübâb*, 12/355.

86 Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî (ö.256), *Tahrîcu'l-ahâdisi'l-merfû'ati'l-musnede fî Kitâbi't-tarîhi'l-kebîr*, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd 1420/1990, s.842, no.441; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali, el-Mavsîlî (ö.307), *Musnedu Ebî Ya'lâ*, th. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk 1404/1984, 7/376, no. 4004.

Dikkat edilirse aynı şahısların bazen zevâl bazen meyl dedikleri veya nakleden raviler aynı mana kastedildiği için farklı lafızlarla naklettikleri görülmektedir.

1.3.1.3. Zeyğ (ذُلُوكُ الشَّمْسِ: تَزْيِغُ)

زَاعَ fiilinin mastarı olan “زَيْغٌ” “zeyğ” sözlükte sapmak, uzaklaşmak manasınadır. Mücâhid (ö.103/721), “dülûkü’ş-şems”in “ذُلُوكُ الشَّمْسِ: تَزْيِغُ” ifadesiyle “güneşin batıya doğru sapması”⁸⁷; İbn Ömer’in (ö.74/693) «ذُلُوكُ الشَّمْسِ زِيَاغَهَا بَعْدَ نِصْفِ النَّهَارِ، وَذَلِكَ وَقْتُ الظُّهْرِ» “dülûkü’ş-şems günün ortasından sonra güneşin batıya kaymasıdır, bu da öğle vaktidir”⁸⁸; İbn ‘Abbâs’ın (ö.68/687) da, “dülûkü’ş-şems”in “ذُلُوكُ الشَّمْسِ إِذَا فَاءَ الظُّهْرِ” ifadesiyle “gölge batıdan doğuya uzayındadır.” dediği nakledilir⁸⁹. Bu ifadelerden “zeyğ” ifadesi ile de aynı zaman diliminin kastedildiği görülmektedir.

Zührî (ö.124/741) de Enes b. Mâlik’ten (ö.93/712) Rasûlullah (sav)’in güneş gündüzün ortasından batıya kaydığı zaman çıkıp öğle namazını kıldırıldığını nakleder⁹⁰.

1.3.1.4. Zuhr (الظُّهْرُ)

ظُهُرٌ kelimesi isim olarak zevâl vakti, öğle namazı, zevâl sonrası, öğle vakti, gün ortası manalarına gelir. Vakit bildirmek için “dülûkü’ş-şems”in karşılığı olarak “günün ortası” anlamında kullanılmıştır⁹¹. Öğle vakti anlamında “dülûk”e **zuhr** anlamı da verilmiştir. Bir nakle göre **ez-zuhr**, güneşin dülûküdür; yani güneşin semânın ortasından batıya kaymaya başladığı ve gölgeler düşmeye başladığı zamandır⁹². Zeccâc (ö.311/924) “dülûkü’ş-şems; zuhr/öğle vaktinde güneşin zevâli yani batıya kayması, meyletmesidir. Güneşin dülûkü budur.” dediği nakledilir⁹³.

87 Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr et-Tâbi’î el-Mekkî el-Kuraşî el-Mahzûmî (ö.104), *Tefsîru Mücâhid*, th., Muhammed Abdüsselâm Ebu’n-Nîl, Mısır 1410/1989, Dâru’l-Fikr’l-İslâmî el-Hadîsiyye, 1/440; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/45, no.6281.

88 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/543, no.2052.

89 Muvatta’, “Vukût”, 20, (1/11); el-Kayravânî, *Tefsîru Yahyâ*, 1/153; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/527, no 1679.

90 Buhârî, “Mevâkî”, 11, no. 540, 1/113.

91 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “zhr” md., 4/527.

92 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/515.

93 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “dlk” md., 10/427.

Ferrâ (ö.207/822) da, İbn ‘Abbâs’ın (ö.68/687) “dülûkü’ş-şems” hakkında “أنه “رَوَاهَا الظُّهْرُ : dülûkü’ş-şems’in güneşin zevâli olduğunu ve bununla öğleyi kastettiğini ifade etmektedir⁹⁴.

1.3.1.5. Gurûb (دُلُوكُ الشَّمْسِ: غُرُوبُهَا)

عَرَبٌ fiilinin mastarı olan غُرُوبٌ sözlükte ayrılmak, uzaklaşmak, batmak, gözden kaybolmak manasındadır⁹⁵.

Farklı bir görüş olarak Abdullah b. Mes‘ûd, “دُلُوكُ الشَّمْسِ غُرُوبُهَا”: “dülûkü’ş-şems güneşin **gurubudur/batmasıdır.**”⁹⁶; diğer bir nakilde «دُلُوكُ الشَّمْسِ حِينَ تَغِيْبُ» “dülûkü’ş-şems güneş battığı zamandır.” demektedir⁹⁷. Güneş batınca Araplar “izâ deleketi’ş-şemsu berâhun” “Güneş batınca rahatlama olur.” derler⁹⁸. Güneş batınca rahatlama olduğu için bu ifade kullanılmıştır.

et-Taberî’nin (ö.310/922) naklettiği bir rivayete göre yukarıda verdiğimiz nakillerin aksine İbn ‘Abbâs (ö.68/687) da “dulûkü’ş-şems”in güneşin “gurûb”u olduğunu söylemiştir.⁹⁹ Bu manada güneşin dülûkü de tamamen batması, görünmez hâle gelmesidir.

Görüldüğü gibi “dulûkü’ş-şems”e farklı manalar verilmiş, ancak kullanılan bazı farklı ifadeler aynı anlam için kullanılmıştır. Bununla beraber ağırlıklı olarak verilen mananın öğle namazı vaktinin başlangıcı olan güneşin batıya kayıp gölgelerin uzamaya başladığı ve kerahet vaktinin çıkıp öğle namazının kılınması câiz olan vaktin başlangıcı olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.2. “Ğasaku’l-Leyl”e Verilen Manalar

Âyet-i Kerîme’de “أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ”: “Güneşin sarkmasından **gecenin kararmasına** kadar namazı ikâme et!”¹⁰⁰ buyurulmuş, âyette yer alan “ğasaku’l-leyl”e iki şekilde mana verilmiştir.

94 Aynı yer.

95 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ğrb” md., 1/637.

96 Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö.360), *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, thk., Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, Kahira 1415/1994, Mektebetü İbn Teymiyye, 9/231, no.9135; 9/232, no.9137.

97 et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, 9/232, no.9136.

98 et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, 9/230, no. 9128.

99 et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 17/513.

100 el-İsrâ, 17/78.

1.3.2.1. Bir Zaman Dilimi Olarak “Ĝasaku’l-Leyl”

عَسَقُ sözlükte; ağlamak, gözyaşı akıtmak; akmak; yönelmek, dökülmek, yayılmak; kararmak, karanlık olmak, koyulaşmak manalarına gelir. عَسَقُ اللَّيْلِ ise; akşam karanlığı, alaca karanlık, gece karanlığı, gecenin ilk bölümündeki karanlık demektir. Şafakın kaybolduğu zaman olduğu da ifade edilmiştir¹⁰¹. Bu manaya göre muhtemelen “ilâ ĝasaku’l-leyl” ifadesiyle akşam namazının kılınabilecek son sınırını ifade etmek için söylenmiştir. : أَعَسَقَ الْمُؤَدِّنُ : “Müezzin akşamı ĝasaku’l-leyle yani şafağın kaybolmasına kadar geciktirdi.” demektir. Bu da akşam vaktinin son bulunduğu, yatsının başlangıcı olan şafağın kaybolduğu andır¹⁰².

er-Rabî‘ b. Huseym (ö.63/683) bulutlu bir günde müezzine أَعَسِقَ أَعَسِقُ¹⁰³ veya «أَعَسِقُ بِالصَّلَاةِ»¹⁰⁴ demiş, kelime manasından hareketle “karart, karart”, yani “karanlığı bekle, karanlığı bekle” veya kastedilen mana ile “gece karanlığına kadar akşam namazını geciktir.”¹⁰⁵ demektir. O da karanlığın basmasıdır.

el-Ferrâ’ (ö.207/822) âyetin عَسَقِ اللَّيْلِ إِلَى lafzı bağlamında “o gece karanlığının ilk bölümüdür”; Ahfeş (ö.211/826) de “ĝasaku’l-leyl’ gecenin karanlığıdır”, demiştir. “وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ (الفلق:3)” âyetinde “Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden”¹⁰⁶ âyetinde de “gece karanlığı” anlamındadır¹⁰⁷.

Ebû Cafer (ö.36/657) “ikinci namazı”; Zeyd (ö.45/665), “gecenin karanlığı”; Dahhâk (ö.62,72/681,691) “gece karanlığı”; İbn ‘Abbâs (ö.68/687) ve ‘İkrime (ö.105/723) “ĝasaku’l-leyl”in “gecenin belirmesi, ortaya çıkması”; Katâde (ö.117/735), akşam namazı veya akşam namazı için gecenin belirmesi, ortaya çıkması”;¹⁰⁸; eş-Şâfi’î (ö.204/820) de “ateme”¹⁰⁹ yani “yatsı namazı” olduğunu söylemiştir¹¹⁰. Ayrıca Rasûlüllah’ın “Ümmetinden bir tâife akşam namazını

101 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ĝsk” md., 10/288.

102 Aynı yer.

103 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ĝsk” md., 10/288.

104 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/554, no.2102.

105 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ĝsk” md., 10/288.

106 el-Felak, 113/3.

107 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ĝsk” md., 10/288-289.

108 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/519.

109 Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö.458), *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*, th. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî, Câmi’atü’l-dirâsâti’l-İslâmiyye, Kahira 1412/1991, 2/180, no.2297.

110 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi’î (ö.204), *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfi’î*, thk., Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Suûdî Arabistan, 1427/2006, Dâru’t-tedmiriyye, 2/1044; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kayravânî el-Endelûsî el-Kurtubî el-Mâlikî (ö.437), *el-Hidâye ilâ*

yıldızların çıkmasına kadar geciktirmedikleri sürece hayır üzere –fitrat üzere- kalmaya devam edecektir.” buyurduğu nakledilir¹¹¹.

Şu halde rivayetlerden de anlaşıldığı üzere ağırlıklı olarak “ğasaku'l-leyl” ifadesi ile akşam namazının son vakti kastedilmiştir.

1.3.2.2. Güneşin Bir Eylemi Olarak “Ğasaku'l-Leyl”

Dikkat edilirse buraya kadar yapılan izahlarda ‘ğasaku'l-leyl’in ağırlıklı olarak bir zaman aralığını ifade ettiği vurgulanmıştır. Güneşin gözden kaybolmasından şafağın kaybolmasına kadar; yani zifiri karanlık diye ifade edilen gecenin iyice kararmasına kadar geçen zaman aralığını ifade etmektedir. Oysa Ebû Hureyre (ö.58/678)¹¹² ve Mücâhid (ö.103/721)¹¹³; “Ğasaku'l-leyl güneşin batmasıdır”, demektedirler. Burada ğasaku'l-leyl güneşin belli bir noktaya gelmesi yani güneşin bir eylemi olarak ifade edilmektedir.

1.3.3. “Kur’âne'l-fecr”in Anlamları

Daha önce de ifade edildiği gibi “fecr” (الْفَجْرُ) “sabah aydınlığı” ve “gecenin karanlığında güneşin kırmızılığı” demektir. İki fecir vardır. Birincisi ufukta çizgi gibi uzunlamasına yayılan bir aydınlıktır. Bu aydınlık, kurt kuyruğu adı verilen yalancı fecirdir. İkincisi ise dağınık bir şekilde göğe doğru ufukta yayılan bir aydınlıktır. Buna da fecr-i sadık denir. Fecr-i sadık oruç tutana yeme ve içmeyi haram kılar. Sabah ancak fecr-i sadıkla olur. Cevherî (ö.393/1003) gecenin sonundaki fecir gecenin evvelindeki şafak gibi olduğunu söyler¹¹⁴.

Âyette¹¹⁵ geçen (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ) “ve Kur’âne'l-fecr”: fecrin Kur’ân’ını; yani “sabah namazında okuduğun Kur’ân’ı ikâme et” demektir. “ve Kur’âne'l-fecr”

bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'âni ve Tefsîrihi, th. Mecmû'atü Resâilî Câmi'iyeti bi-külliyeti'd-dirâsâti'l-'ülyâ ve'l-bahsi'l-'ilmî, by., 1420/2008, 6/4265.

111 Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275), *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülmecîd, Beyrût, trs., el-Mektebetü'l-'asriyye, “Salât”, 6, no.418, 1/113; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muahemmed b. Yezîd el-Kazvinî (ö.273), *Sünenü İbn Mâce*, th. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'arabiyye, “Salât”, 7, no.689, 1/225; Ahmed b. Hanbel, 24/493, no. 15717, 28/564-565, no.17329, 35/241, no 21312, 35/399, no.21707, 38/517, no.23534, 38/555, no.23582.

112 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/537, no.2040.

113 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 440; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/519.

114 el-Cevherî, *es-Sihâh*, “dlk” md., 2/778; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “fcr” md., 5/45; Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San'anî (ö.1182), *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğü'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm*, tlk., Muhammed Abdülaziz el-Hûlî, Beyrût trs., Dâru'l-Cil, 1/190-191.

115 el-İsrâ, 17/78.

“ekımı’s-salâte”ye matuftur. Bazı nahivciler bunu iğrâ olmak üzere mensup okurlar ve manasını “**fecir kur’ânına** riâyet et!” şeklinde verirler. Bu durumda sabah namazında okuduğın Kur’ân meşhuttur anlamı çıkar¹¹⁶.

Bu konuda Rasûlullah’dan gelen haberler vardır. Ebû Hurayra’dan gelen bir rivayette Rasûlullah (s.a.v.) âyet hakkında “gece melekleri ve gündüz melekleri ona şahitlik ederler” buyurdu¹¹⁷.

Yine Ebû Hurayra’dan gelen başka bir rivayette Rasûlullah (s.a.v.) “gece melekleri ve gündüz melekleri sabah namazında bir araya gelirler.” buyurdu, dedi. Ve ardından Ebû Hureyre isterseniz (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) (118 âyetini okuyun derdi¹¹⁹.

Katâde (ö.117/735), Ebû Hureyre¹²⁰ İbn ‘Abbâs (ö.68/687), Mücâhid (ö.103/721)¹²¹, Dahhâk, ‘Atâ (ö.114/732)¹²² ve daha başka sahabîler; “kur’âne’l-fecr”in “**sabah namazı**” olduğunu söylerler.¹²³ Şâfi’î de “kur’ânu’l-fecr”in sabah namazı olduğunu söylemiştir¹²⁴.

Görüldüğü gibi ayete yapılan yorumlara ve Rasûlullah’dan gelen rivayetlere bakıldığında “kur’âne’l-fecr” ile sabah namazının kastedildiği anlaşılmaktadır.

116 Ebû Nu’aym el-İsbehânî (ö.430), *Hilyetü’l-evliyâ ve Tabakâtu’l-asfiyâ*, Dâru’l-kütübi’l-‘arabî, Beyrût 1409, 5/384.

117 Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevra b. Mûsa b. ed-Dahhâh et-Tirmizî, Ebû ‘Îsâ (ö.279), *Sünenü’l-Tirmizî*, th. Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Fuâd Abdûlbakî ve İbrahim ‘Adve, Matba’atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975, “Tefsîr”, 17, 5, no.3135 (5/147); İbn Mâce, “Salât”, 2, no. 670, (1/220); Ahmed b. Hanbel, 16/126, no.10133; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb en-Nesâî (ö.303/915), *es-Sünenü’l-kübrâ*, th. Hasan Abdulmun’im Şelebî, Muessesetü’r-risâle, Beyrût 1421/2001, 10/152, no.11229.

118 el-İsrâ, 17/78.

119 Buhârî, “Mevâkîf”, 31, no.648, “Tefsîr”, 17, 10, no.4717; Müslim, “Mesâcid”, 246 (649) (1/450); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb b. ‘Alî el-Horâsânî en-Nesâî (ö.303/915), *el-Müctebâ mine’s-sünen: es-Sünenü’s-suğrâ (Sünen)*, th., Abdülfettâh Ebû Ğudde, Haleb 1406/1986, Mektebetü’l-matbu’âtü’l-İslâmiyye, “Salât”, 21, no.486, 1/241; Ahmed b. Hanbel, 12/109, no.7185. 13/53, no.7612.

120 Ebû Ca’fer et-Tahâvî (ö.321/633), *Şerhu Me’âni’l-âsâr*, th. Muhammed Zührî en-Neccâr, ‘Âlemu’l-kütüb, 1414/1994, 1/175, no.1045.

121 Nâsiruddîn el-Albânî, *Muhtasarü Sahîhi’l-İmâmî’l-Buhârî*, Mektebetü’l-Me’ârif, Riyâd 1422/2002, 3/214, no.1930.

122 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/572, no.2179.

123 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/440; Abdurrezzâk es-San’anî (ö.211), Tefsîru Abdurrezzâk, tk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrût 1419, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2/308-309, no.1602-1605, 2/321, no.1647; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/521, 522.

124 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi’î (ö.204), *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfi’î*, th., Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Suûdî Arabistan, 1427/2006, Dâru’t-tedmiriyye, 2/1044; el-Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*, 2/180, no.2293.

1.3.4. Tarafayi'n-Nehâr (طَرْفِي النَّهَار) : Gündüzün İki Ucu

Kur'ân-ı Kerîm'de “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ”: “Gündüzün **iki ucunda namaz kıl.125**” buyurulmuş, ancak “gündüzün **iki ucundan**” ne kastedildiği konusunda değişik yorumlar yapılmıştır.

طَرْفٌ sözlükte uç, yan, kenar, sınır, taraf, bölge, alan, etraf gibi manalara gelir. طَرْفِي النَّهَارِ gündüzün iki ucu demektir¹²⁶.

Ez-Zemahşerî (ö.538/1144) “tarafayi'n-nehâr”ın “ğutva” ve “aşıyy” olduğunu söylemiş¹²⁷, iki tarafın birincisinde **sabah** namazı diğer sonuncu tarafta da **ikinci** namazı vardır, denilmiştir.

Et-Taberî (ö.310/922) “tarafayi'n-nehâr” yani gündüzün iki ucundan birinin “الغَدَاة : el-ğadât” diğerinin de “العَشِي : el-‘aşıyy” olduğunu ifade eder¹²⁸. Ancak yine onun ifadesiyle “salâtü'l-ğadât”ın fecr yani **sabah** namazı olduğunda icmâ' edilmiş olmakla beraber “el-‘aşıyy” ile kastedilen namazlarda ihtilaf edilmiştir. Bazıları bununla **öğle** ve **ikinci** namazının kastedildiğini ve bu iki namazın “salâtü'l-‘aşıyy” olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş sahipleri yorumlarını Mücâhid (ö.103/721) ve daha başkalarından gelen haberlere dayandırır¹²⁹. Mücâhid'e nispet edilen başka bir rivâyette “tarafayi'n-nehâr”ın **sabah**, **öğle** ve **ikinci** namazı olduğu ifade edilmiştir¹³⁰. Abdullah b. Mübârek (ö.181/797)'in naklettiğine göre Muhammed b. Ka'b el-Kurazî de “tarafâ'n-nehâr” ile **sabah**, **öğle** ve **ikinci** namazlarının kastedildiğini söylemiştir¹³¹.

Diğer bazılarına göre de “salâtü'l-‘aşıyy” ile “salâtü'l-mağrib” yani **akşam** namazı kastedilmiştir. İbn 'Abbâs (ö.68/687) ve daha başkalarına isnad edilen haberlere göre “tarafayi'n-nehâr” ile **sabah** ve **akşam** namazları kastedilmiştir¹³².

125 Hûd, 11/114.

126 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “sbh” md., 2/502-503.

127 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed, ez-Zemahşerî (ö.538), *Tefsîru'l-keşşâf*, Beyrût 1424/2003, 2/418.

128 et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/502.

129 Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 2/201, no.1257; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/502, 503, no.18609, 18610, 18611 vd.

130 Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö.161), *Tefsîru's-Sevrî*, nşr. Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 1403/1983, 1/135.

131 Abdullah İbnü'l-Mubârek (ö.181/797), *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, th. Habîbibu'r-Rahmân el-A'zamî, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût, trs. 1/317, no.915.

132 et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/503, no.18615-18617.

Diğer bir görüş sahipleri ise “aşıyy”, yani gündüzün iki tarafından biri ile “asr” **ikindi** namazı kastedilmiş, sonuç itibariyle “tarafayi’n-nehâr” ile **sabah** ve **ikindi** namazları emredilmiştir. Bu görüş de ed-Dahhâk ve daha başkalarından gelen haberlere dayandırılmıştır¹³³.

Nitekim Katâde (ö.117/735) de “tarafâ’n-nehâr” ile **sabah** ve **ikindi** namazlarının kastedildiğini söylemiş¹³⁴, Bağavî de bu görüşü benimsediğini ifade etmiştir¹³⁵.

Hasan el-Basrî’ye (ö.110/729) göre de “tarafayi’n-nehâr” ile ifade edilen taraflardan birinde kastedilen **sabah** namazı, diğer tarafta ise **öğle** ve **ikindi** namazlarıdır¹³⁶.

Bazıları da “tarafayi’n-nehâr” ile **öğle** ile **ikindi**; “ve zülefen mine’l-leyl” ile **akşam**, **yatsı** ve **sabah** namazı kastedilmiş¹³⁷, dolayısıyla bu âyet ile **beş vakit namaz** emredilmiş olmaktadır.

Et-Taberî (ö.310/922) kendisinin tercih ettiği görüşe göre iki tarafın namazlarından birinin **sabah** namazı olduğunu ve güneşin doğuşundan önce kılındığını, diğer tarafın namazı ise **akşam** olduğunu ve bunun da güneşin batmasından sonra kılındığını ifade etmektedir. Taraflardan birindeki namazın güneşin batmasından önce olduğu kastedilmiş olsaydı diğer taraftaki namazın güneşin doğmasından sonra olması gerekirdi. Bu görüş, söyleyeni belli olmayan “gündüzün iki tarafıyla **öğle** ve **ikindi** namazları kastedilmiştir” diyenlerin görüşüdür ve et-Taberî’ye göre bu da fesadı kesin bir görüştür. Çünkü bu “her iki namazın taraflardan birinde” bulunması gereken namazlardan ziyade, “iki tarafın namazları” olmaya daha yakındır. Zira öğle namazının gündüzün yarısı geçtikten sonra ikinci yarıda kılındığında şüphe yoktur. Bu durumda öğle namazı birinci tarafta olması mümkün olmadığı gibi birinci tarafın güneşin doğmasından sonra olması da mümkün değildir. Bu durumda diğer tarafın namazının güneşin batmasından önce olması da

133 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/503, 504, no.18618-18625.

134 el-Kayravânî, *Tefsîr*, 1/294; Abdurrezzâk, *Tefsîr*, 2/200, no.1256; el-Beyhakî, *es-Sunenü’l-kubrâ*, 1/529, no. 1687.

135 Muiyissünne, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Beğâvî (ö.516), *Şerhu’s-Sünne*, th. Şu’ayb el-Arnâvud, el-Mektebetü’l-İslâmî, Dimaşk, Beyrût 1403/1983, 2/228, no. 382.

136 el-Beyhakî, *es-Sunenü’l-kubrâ*, 1/528, no. 1686.

137 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/504, no.18625.

mümkün değildir¹³⁸.

Görüldüğü gibi âyette namaz kılmak emredilmiş olmakla beraber işaret edilen vakitlerde hangi namazların kılınacağı belirtilmemiştir. Gündüzün iki ucu gündüz tarafından geceye yakın olan uçlar mı yoksa gece tarafından gündüze yakın olan uçlar mı olduğu kesin olmamakla beraber kılınacak namazların süresi ve zaman aralıkları da belli değildir. Gündüzün iki ucundan birinde kılınacak namazların gündüz tarafından geceye doğru **öğle**, **ikindi**, gündüzün son bulunduğu noktadan geceye uzanan ucunda **akşam** ve **yatsı**; gecenin gündüze yakın olan ucunda da kılınacak namazın **sabah** namazı olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.5. Zülefin Manaları

Kur'ân-ı Kerîm'de “وَزُفًا مِنَ اللَّيْلِ” “Gecenin **zülüflerinde** namaz kıl!”¹³⁹ buyurulmuş, ancak “zülüflerin” ne anlama geldiği konusunda değişik yorumlar yapılmıştır.

زُفًا “zülef”; زُفَةً “zülfet” veya زُفَى “zülfâ” mastarının çoğuludur. Sözlük manası; vakit, yakınlık, kurbet, derece, menzile, bir mesafeden sonra başka bir mesafe, bir dereceden sonra başka bir derece; yaklaşmak, yaklaştırmak, yakın olmak, toplamak gibi manalara gelir¹⁴⁰.

“Zülfet”; gecenin ilk bölümünün bir kısmını ifade eder. İbn Seyyide; “zülefü'l-leyl”in, “gecenin ilk bölümünün belli bir zaman dilimini” ifade ettiğini söylemektedir. Gündüzün gecedan, gecenin de gündüzden alınan zaman dilimleridir. İbn Mes'ûd'dan gelen bir nakle göre “zülefü'l-leyl” gecenin bölümleridir. Bu durumda az olsun veya çok olsun, zülef gecenin bölümlerini ifade eder¹⁴¹.

Et-Taberî (ö.310/922) de “ve zülefen mine'l-leyl”in gecenin saatleri, zaman bölümleri olduğunu söylemiştir¹⁴². “Zülfet” “gündüzün geceye yakın olan kısmıdır”

138 et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/505.

139 Hûd, 11/114.

140 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “zlf” md., 9/138-139.

141 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “zlf” md., 9/138-139; Muhyiddîn ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, Beyrût 1424/2003, 3/492. Ayrıca bk. el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh: Sahîhu'l-Buhârî*, 6/75; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, 8/355.

142 et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/505. Ayrıca bkz. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed, ez-Zemahşerî (ö.538), *Tefsîru'l-keşşâf*, Beyrût 1424/2003, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2/418.

da denmiştir¹⁴³.

Mücâhid (ö.103/721) “ve zülefen mine’l-leyl”in “gecenin bir vakti”, kastedilen namazın da “**ateme**” yani **yatsı** namazı olduğunu söylemektedir¹⁴⁴. İbn ‘Abbas (ö.68/687) da “ve zülefen mine’l-leyl”in “**ateme**” yani “**yatsı** namazı” olduğunu söyler¹⁴⁵. “Ateme”nin “işâ” yani yatsı namazı olduğunda ittifak vardır¹⁴⁶.

Et-Taberî zülef ile **yatsı** namazının kastedildiğini çünkü gecenin belli bir vakti geçtikten sonra kılındığını söylemektedir¹⁴⁷.

Bu âyet hakkında Hasan el-Basrî (ö.110/729) şöyle söylemektedir: Allah Teâlâ namaz vakitlerini Kur’ân’da beyan ederek “(أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ) : “Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl!¹⁴⁸” buyurdu. “Dülûkühâ” güneşin göğün ortasından batıya kayması ve yeryüzünde gölgelerin oluşmaya başladığı andır (ki bu **öğle**dir). “(أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ) : “Gündüzün iki ucunda namaz kıl!¹⁴⁹” **sabah** ve **ikindidir**. “(وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ) ” “ve gecenin ilk saatlerinde namaz kıl!¹⁵⁰” da **akşam** ve **yatsıdır**¹⁵¹. Rasûlullah (s.a.v.) de “gecenin bu iki zülfü **akşam** ve **yatsıdır**” buyurdu¹⁵².

Katâde (ö.117/735) ve Hasan el-Basrî’ye göre “ve zülefen mine’l-leyl” ile **akşam** ve **yatsı** namazları kastedilmiştir¹⁵³. Mâlik de bu görüştedir¹⁵⁴.

Zeccâc (ö.311/924) “ve zülefen mine’l-leyl”in manasının **gecenin evveline** yakın olan namaz olduğunu ve zülef ile de **akşam** ve **son ‘işâ**’; yani **yatsı** namazı

143 ez-Zemahşerî, *Tefsîr*, 2/418..

144 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 1/391.

145 et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 15/507, no.18626-18629, 18632.

146 et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 15/507, no.18633.

147 et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 15/506.

148 İsrâ, 17/78.

149 Hûd, 11/114.

150 Hûd, 11/114.

151 Abdullah b. Vehb, *Tefsîr*, 2/111, no. 218; Ebu’l-‘Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî (ö.1353), *Tuhfetü’l-ahvezî bi-Şarhi Câmi‘i’t-Tirmizî*, Beyrût, trs., Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 8/424; Ebu’l-Hasan ‘Ubeydullah b. Muhammed el-Mubârekfûrî (ö.1414), *Mir‘âtü’l-meftâh Şerhu Mişkâti’l-mesâbih*, Hindistan 1404/1984, İdâretü’l-buhûsi’l-‘ilmiyye ve’d-da‘veti ve’l-iftâ, 2/271, no.568.

152 et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 15/508.

153 el-Beyhakî, *es-Sunenü’l-kubrâ*, 1/528, 529, no. 1686, 1687; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/453, no.1771.

154 el-Kayravânî, *Tefsîr*, 1/294; Ebû Muahmmmed Mahmûd b. Ahmed, Bedruddîn el-‘Aynî (ö.855), *‘Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘arabî, Beyrût trs. 18/197.

murad edildiğini söylemektedir¹⁵⁵.

Ez-Zemahşerî (ö.538/1144), “ve zülefen mine’l-leyl”in gecenin saatleridir. Âyette kastedilen, “gecenin gündüzün sonuna yakın olan saati/vaktidir”. Salâtü’l-ğutve ise **sabah**, salâtü’l-‘aşıyy ise **öğle** ve **ikindi** namazlarıdır. Çünkü zevalden sonrası ‘aşıyydır. Zülef namazı **akşam** ve **yatsı**dır, demektedir¹⁵⁶.

Bazıları Hz. Peygamber’in “ve zülefen mine’l-leyl”de kılınmasını emrettiği namazın **akşam** ve **yatsı** namazı olduğunu söylemekte ve bunu da bazı rivayetlere dayandırmaktadırlar¹⁵⁷. El-Hasan (el-Basrî)’den nakledilen bir rivayette Rasûlullah (s.a.v.) “ve zülefen mine’l-leyl” gecenin iki zulfeti olduğunu ve onların da **akşam** ve **yatsı** namazları olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁸.

Şu halde yapılan yorumlara bakıldığında ağırlıklı görüş olarak “zülefen mine’l-leyl” ifadesiyle akşam ve yatsı namazı kastedilmiştir.

1.3.6. Kavramlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Et-Taberî (ö.310/922) bu âyetin (4/103) yorumunda te’vîl ehlinin Yüce Allah’ın “dülûkü’ş-şems” ile hangi vakti kastettiği konusunda ihtilaf ettiğini belirterek bazıları kastedilenin **gurûb** vakti, dolayısıyla kılınması emredilen namazın **akşam** namazı olduğunu söylemişlerdir¹⁵⁹. Bunu da İbn Mes’ûd’un (ö.32/653) güneş batmak üzere iken ilgili âyeti okuyup bitirdiğinde “Allah’a yemin olsun ki bu zaman güneşin battığı, oruçlunun iftar ettiği ve namaz vaktinin girdiği vakittir.” dediği nakle dayandırmışlardır¹⁶⁰.

Diğer bazıları da “dülûkü’ş-şems”in güneşin tam tepeden batıya **meyletmesi** olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda “dülûkü’ş-şems”te Rasûlullah’ın kılınmasını emrettiği namaz **öğle** namazı olur¹⁶¹. Bu yorum da yine ‘Atâ (ö.114/732) ve İbn

155 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “zlf” md., 9/138-139.

156 ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, 2/418.

157 Rivayetler için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Kuraşî (ö.197), *Tefsîru’l-Kar’ân mine’l-Câmi’i li’bni Vehb*, th. Mikloş Mavrânî, byy., 2003, Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 2/117, no. 231, 2/119, no.236; Abdurrezâk, *Tefsîr*, 2/201, no.1257; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/507-509, no.18634-18649.

158 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/508. Ayrıca bk. Ebu’l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî (ö.150), *Tefsîru Mukâtil*, th. Abdullah Mahmûd Şuhata, Beyrût 1423, Dâru İhyâi’t-türâs, 2/300.

159 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 1/440; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/512.

160 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/513.

161 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/514.

Ömer'den (ö.74/693) nakledilen “güneşin dülûkü batıya meylidir¹⁶²”; İbn ‘Abbâs’ın (ö.68/687) da “gölgelerin batıdan doğuya meyletmesidir¹⁶³” “zevâlidir” şeklindeki yukarıda referanslarını verdiğimiz sözlerine dayandırılmaktadır¹⁶⁴.

Et-Taberî bu iki görüşten (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ) âyetiyle kastedilenin **öğle** namazı olduğunu ifade eden görüşün doğru olduğunu, zira “dülûk”ün Arap kelimada “meyl” anlamına da geldiğini söylemektedir¹⁶⁵.

Ebû Mes‘ûd ‘Ukbe b. ‘Amr (ö.39/660), Rasûlullah’ın “Cebrâil Aleyhisselâm dülûkü’ş-şemste güneş batıya kayınca geldi ve bana öğleyi kıldırdı.” buyurduğunu nakleder¹⁶⁶. Dolayısıyla dülûkü’ş-şems güneşin tepeden batıya kayması, yani meyletmesi demektir¹⁶⁷.

Bu âyet hakkında Hasan el-Basrî (ö.110/729) şöyle söylemektedir: Allah Teâlâ namaz vakitlerini Kur’ân’da beyan ederek “(أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ) : “Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl!¹⁶⁸” buyurdu. “Dülûkühâ/güneşin dülûkü” güneşin göğün ortasından batıya kaydığı ve yeryüzünde gölgelerin oluşmaya başladığı andır (ki bu **öğle**dir). “(أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ) : “Gündüzün iki ucunda namaz kıl!¹⁶⁹” **sabah** ve **ikindi**dir. “(وَزَلْفًا مِنَ اللَّيْلِ)” “ve gecenin ilk saatlerinde namaz kıl¹⁷⁰” da **akşam** ve **yatsı**dır. Rasûlullah (s.a.v.) de “gecenin bu iki zülfü akşam ve yatsıdır” buyurdu¹⁷¹.

Et-Taberî’nin (ö.310/922) ifadesiyle bütün bu nakillerden sonra “**Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına** kadar namaz kıl!¹⁷²” âyetiyle dülûkü’ş-şemsten/güneşin batıya meyletmesinden ğasaku’l-leyle/gecenin kararmasına/alaca karanlığına kadar peygamberine farz kıldığı namazlar, **öğle** ve **ikindi** namazlarıdır¹⁷³.

162 Muvatta’, “Vukût”, 19, (1/11); Abdurrezzâk, *Musannef*, 1/547, no. 2068.

163 Muvatta’, “Vukût”, 20, (1/11).

164 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/514.

165 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/516.

166 Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no 393; Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no. 149, 151, (1/278).

167 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/517.

168 İsrâ, 17/78.

169 Hûd, 11/114.

170 Hûd, 11/114.

171 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/508, no18640.

172 el-İsrâ, 17/78.

173 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/518, 519.

Ancak Rasulüllah'ın ğasaku'l-leylde kılınmasını emrettiği namaz konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları **akşam** namazı olduğunu söylemiřlerdir¹⁷⁴.

Et-Taberî (ö.310/922), doğru olan görüşün Rasûlullah (s.a.v.)'in ğasaku'l-leyl'de kılınmasını emrettiği namazın **sadece akşam** namazı olduğunu söyleyenlerin görüşüdür, demektedir. Çünkü tavsif edilen ğasaku'l-leyl gecenin yönelişinden karanlığa kadardır. Bu da ancak güneşin batmasından sonra olur. İkinci namazı ise güneşin batıya meyletmeye başlaması ile gecenin kararmaya başlaması arasında kılınır, gecenin kararmasında deđil¹⁷⁵.

El-Ezherî (ö.370/981) de “Bana göre söz şudur; “‘Dülûkü’ř-şems’ güneşin, gündüzün ortasından batıya kayması, **zevâli** olmalıdır ki, âyet beş vakit namazı kapsasın!” demektedir¹⁷⁶.

Dolayısıyla bu âyette bir günde kılınan beş vakit namazın kılınması gereken zamanlarına sınırları ile olmasa da dolaylı olarak yerlerine işaret edildiği görülmektedir.

Buraya kadar ayetlerde namaz vakitlerine işaret eden kavramları, bu kavramların ayetlerde ne anlamlara geldiğini ve sahabeden gelen rivayetleri ele aldık.

Kısaca şunu ifade edebiliriz ki, “**dulûkü’ř-şems**”e farklı manalar verilmekle birlikte öğle namazı vaktinin başlangıç vakti olan güneşin batıya kayıp gölgelerin uzamaya başladığı vakit olduğu anlaşılmaktadır.“**Ğasaku'l-leyl**”le verilen manalardan ağırlıklı olarak akşam namazı vaktinin geciktirilip kılınabilecek son sınırı kastedilmektedir. **Kur’âne'l-fecr**'in geçtiği ayetlere yapılan yorumlara ve gelen rivayetlere bakıldığında bu kavramın sabah namazını ifade ettiği görülr.

Kur'an'da geçen “**tarafayi'n-nehâr**” gündüzün iki ucundan ne kastedildiği konusunda değişik yorumlar vardır. Gündüzün iki ucundan birinde kılınacak namazların geceye doğru öğle ve ikinci, gündüzün son bulduğu noktadan geceye uzanan ucundan akşam ve yatsı, gecenin gündüze yakın olan ucunda ise sabah namazı olduğunu söyleyebiliriz. “**Zülefene mine'l-leyl**” ile de akşam ve yatsı namazının kastedilmektedir.

174 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 1/440; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/519.

175 et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/520.

176 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, “dlk” md., 10/427.

1.4 Kur'an'da Allah'ın Zikredilmesi Emriyle Namaz Vakitlerine Yorumlanan Ayetler ve Manaları

Bazı âyetlerde namaz bizzat zikredilmemiş olmakla beraber “Rabbini tesbih et!” emri namaza yorumlanmıştır. Bu başlık altında bu kapsama giren iki âyet ele alınacaktır.

1- فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ (سورة طه: 130)

1-“Onların dediklerine sabret; **güneşin doğmasından** ve **batmasından önce** Rabbini hamd ile tesbih et; **gece saatlerinde** ve **gündüzün etrafında** da tesbih et ki Rabbinin rızasına eresin.¹⁷⁷”

Ayette Allah Teâlâ'nın hamd ile tesbih edilmesinin emredildiği dört zaman diliminden bahsedilmektedir.

Tesbîh sözlükte tenzih demektir. “Sübhânellâh” bir tesbihtir. Manası Allah'ı eş ve çocuk sahibi olmaktan tenzih etmek veya Allah'ı, O'na yakışmayan bütün sıfatlardan tenzih etmek, yani uzak tutmak demektir. Zeccâc (ö.311/924) bir tesbih olan “sübhân” kelimesinin lügatta manası “Allah'ı tenzih etmek” olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁸.

Es-Süddî (ö.127/745) **güneşin doğmasından** ve **batmasından önce** Allah'ı hamd ile tesbih emri, namazın farz kılınmasından önce olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁹.

Görüldüğü gibi âyette namaz bizzat zikredilmemiş, Allah'ı tesbih etmek emredilmiştir. Emredilen bu tesbihi namaz olarak ele almak ancak sünnetin beyanımla mümkündür.

Âyetteki “tesbih” namaz olarak ele alındığında güneşin doğmasından önce **sabah** namazını, batmasından önce **ikindi** namazını, gece vakitlerinde **yatsı** ve **vitir** namazını anlamak mümkündür. “**Etrâfu'n-nehâr**” çerçevesinde gündüzün bir ucu da **akşam** namazı olur. Ancak etraf kelimesine bölge manası verildiğinde **öğle**

177 Tâhâ, 20/130.

178 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “sbh” md., 2/502-503.

179 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö.327), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, th. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Suûdî Arabistan 1419, 7/2441.no.13585.

namazına da işaret ettiğini söylemek mümkündür. Zira “etraf”, “taraf” kelimesinin çoğuludur ve sözlükte kenar, uç, sınır, bölge gibi manalara gelir¹⁸⁰.

Âyetteki (وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ) “Rabbini hamd ile tesbih et” “rabbini överek namaz kıl” demek olduğu ifade edilmiştir. (قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ) “kable tulû’i’ş-şemsi” **sabah** namazı (وَقَبْلَ غُرُوبِهَا) “kable ğurûbihâ” **ikindi** namazı, (وَمِنْ آتَاءِ اللَّيْلِ) gece saatleri, gece vakti demektir. Bu saatlerden birinde kılınan namaz **yatsı** namazıdır. Çünkü yatsı namazı geceden belli bir vakit geçtikten sonra kılınır. (وَأَطْرَافِ النَّهَارِ) “etrâfu’n-nehâr” **öğle** ve **akşam** namazlarıdır. Çünkü öğle gündüzün ilk tarafın sonu son tarafının başıdır. Böylece öğle iki tarafta da bulunmuş oluyor. Yani bulunduğu yer bir tarafın sonu diğer tarafın başı oluyor. Üçüncü taraf ise ğurûbu’ş-şems yani güneşin batımıdır. Bu vakitte akşam namazı kılınır¹⁸¹.

Mukâtil’in tefsirinde şöyle yer alır: Âyetteki (وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ) “Rabbini hamd ile tesbih et” “rabbini överek namaz kıl” (قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ) ; “kable tulû’i’ş-şemsi” **sabah** namazını (وَقَبْلَ غُرُوبِهَا) “kable ğurûbihâ” **öğle** ve **ikindi** namazını; (وَمِنْ آتَاءِ اللَّيْلِ) “ve min ânâi’l-leyl” **akşam** ve **yatsı** namazını kıl demektir¹⁸².

Katâde’den (ö.117/735) nakledildiğine göre “kable tulû’i’ş-şemsi” **sabah** namazı; “kable ğurûbihâ” **ikindi** namazı; “min ânâi’l-leyl” **akşam** ve **yatsı** namazı; “etrâfu’n-nehâr” **öğle** namazıdır¹⁸³.

İbn ‘Abbâs (ö.68/687) âyette söz konusu edilen namazlar farz namazlardır, der¹⁸⁴.

2- فَسُبْحَانَ اللَّهِ جِئِنِ ثَمْسُونَ وَجِئِنِ تُصْبِحُونَ (17) وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَجِئِنِ تُظْهِرُونَ (سورة الروم: 18)

2- “Öyle ise **akşama** girdiğiniz zaman ve **sabaha** erdiğiniz zaman Allah’ı tesbih edin. Göklerde de yerde de, **günün sonunda** da **öğle** vaktine erdiğinizde de hamd O’nundur.”¹⁸⁵,

180 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “sbh” md., 2/502-503.

181 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/400, 401.

182 Mukâtil b. Süleymân, *Tafsîru Mukâtil*, 3/46.

183 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/401; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîr*, 7/2441.no.13584.

184 et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/401; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîr*, 7/2441.no.13583.

185 er-Rûm, 30/17-18.

Âyette **akşama, sabaha, günün sonuna** ve **öğle** vaktine ulaşıldığında Allah’a tesbih edilmesi emredilmekte, namazdan bahsedilmemektedir. Ancak {فَسُبْحَانَ اللَّهِ} ifadesinin namaz kıl demek olduğu belirtilmiş; {حِينَ تُمْسُونَ} “hîne tumsûn” “akşama eriştiğinde” kılınacak namazın **akşam** ve **yatsı** namazı; {وَحِينَ تُصْبِحُونَ} “hîne tusbihûn” “sabaha eriştiğinde” kılınacak namazın **sabah** namazı; {وَعَشِيًّا} “aşıyyen” “günün sonunda” kılınacak namazın **ikindi** namazı; {وَحِينَ تَطْهُرُونَ} “hîne tuzhirûn” “öğleye eriştiğinizde” kılınacak namazın **öğle** namazı olduğu ifade edilmektedir¹⁸⁶.

Burada söz konusu edilen **akşam** ve **sabah** vakitleri açıkça ifade edilirken **ikindiye** günün sonu olarak temas edilmiştir. “Öğle vaktine erdiğinizde” anlamı verilen “{وَحِينَ تَطْهُرُونَ} ifadesinden yorumsal olarak **öğle** namazına işaret edildiği ifade edilmektedir. Ancak burada işaret edilen vakitlerde tesbihten maksadın kılınmakta olan namazların kastedildiğini sünnetten öğretmekteyiz.

Nâfi‘ b. el-Azrak (ö.64/684), İbn ‘Abbâs’a (ö.68/687) “Beş vakit namazın Allah’ın kitabında belirlendiğini buluyor musun?” diye sordu. İbn ‘Abbâs “Evet” dedi ve ardından {فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ} bu **akşam** namazıdır; {وَحِينَ تُصْبِحُونَ} bu **sabah** namazıdır; {وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا} bu **ikindi** namazıdır; {وَحِينَ تَطْهُرُونَ} bu da **öğle** namazıdır. İşte bunlar **beş vakit** namazdır” dedi. Yahyâ b. Selâm (ö.200/816) “Beş vakit namazın tamamı bu âyette mevcuttur. {فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ} ifadesi **akşam** ve **yatsı** namazını birlikte ifade eder.” demektedir¹⁸⁷.

Ayrıca işaret edilen vakitlerin zaman aralıkları âyette yine belirgin değildir.

Görüldüğü gibi beş namazın vaktine işaret edilmiş ancak hangi namazın ne zaman başlayıp ne zaman biteceği belirtilmemiştir.

Sonuç olarak Elmalılı’nın (ö.1361/1942) da belirttiği gibi “bu âyetlerle **öğle, ikindi, akşam, yatsı, sabah**; beş vakit olmak üzere, tayin kılınmış ve husûsî sınırlarıyla sınırlanıp, tarifi de Peygamber tarafından beyân ve tafsîl olunmuştur. Ve o vakitten beri teâmülen de Müslümanlar arasında dînî zaruretlerden olarak zapt edilmiştir” demektedir¹⁸⁸.

186 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 3/409; et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 20/83, 84; en-Nu‘mânî, *el-Lübâb*, 15/394.

187 el-Kayravânî, *Tefsîr*, 2/649.

188 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 2/1448-1449.

Kur'an'da beş vakit namaza işaret eden ayetler bulunmakla beraber zaman aralıkları tam olarak belirtilmemiştir. Bazı kavramlarla namaza işaret edilmektedir. Fakat hangi namazların olduğu açıkça ifade edilmemiştir.

Bu bağlamda bu kavramlar ile hangi namazların kastedildiği, namazların zaman aralıklarının açıklanması ve anlaşılması hususunda sünnetin önemi büyüktür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE/ SÜNNETİNDE NAMAZ VAKİTLERİNİN TAYİN VE TESPİTİ

Birinci bölümde de belirtildiği gibi bazı âyetlerde adları zikredilmeden şu şu vakitlerde veya şu vakitten şu vakte kadar namaz kıl; yahut da şu şu vakitlerde Rabbini tesbih et” şeklinde yorumsal olarak namazlara ve namaz vakitlerine işaret edildiğini gördük. Müfessirlerin ifadeleriyle beş vakit namaz bu âyetlerde emredilmiş, ancak namaz kılınması emredilen zaman dilimlerinde hangi namazın kastedildiği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bununla beraber söz konusu namaz vakitlerinin başlama ve bitiş vakitleri de belirtilmemiştir. Kur’ân’da işaret edilen namaz vakitlerinin başlama ve bitiş saatleri ancak Hz. Peygamber’in uygulamalarından tespit edilebilmektedir.

2.1. Namaz Vakitlerinin Cebrâil (a.s.) Tarafından Bildirilmesi

Namaz vakitlerinin başlama ve bitiş anlarını sünnetin tayin ettiğini ifade eden bir hadis-i şerif şöyledir:

İbn Şihâb ez-Zührî’den (ö.124/741) nakledildiğine göre Ömer b. Abdulazîz (ö.101/719) bir gün **ikinci namazını geciktirmişti**. Yanına ‘Urve b. Zübeyr (ö.94/713) girmiş ve ona şunu haber vermiştir: Muğîre b. Şu’be Irak’ta iken bir gün namazı geciktirdi. Bunun üzerine Ebû Mes’ûd el-Ensârî (ö.81/701) (onun yanına girdi ve: Yâ Mugîre! Bu, namazı geç bırakmak da neyin nesi? Bilmez misin ki, **Cibril geldi ve namaz kıldı**. Rasûlullah da (ardında) kıldı. Sonra **bir daha kıldı**, Rasûlullah da kıldı. Sonra **bir daha kıldı**. Rasûlullah da kıldı. Sonra **bir daha kıldı**, Rasûlullah da kıldı. Sonra da; “İşte bununla emrolundum” dedi. Bu sözlerin sonunda Ömer b. Abdülazîz, ‘Urve’ye (ö.94/713): Sen ne söylediğini bil(iyor musun?). Namaz vakitlerini Rasûlullah’a Cebrâil mi bildirdi? dedi. Bunun üzerine ‘Urve: (Evet!) Beşîr İbn Mes’ûd,

babasından böyle nakletti, dedi¹⁸⁹. Ebû Mes‘ûd bu şekilde namaz vakitlerini Cebrâil (a.s.)’ın bildirdiğini ifade etmiştir.

Metinde yer alan “امرث” lâfzındaki “ث” ötre olarak rivayet edildiği gibi üstün olarak da rivayet edilmiştir.

Bu durumda söyleyenin Hz. Peygamber’in olma ihtimâli olduğu gibi, Cibrâil (a.s.) da söylemiş olabilir. “Umirte” **fetha** okunduğunda “bunu her gün ve gecede böyle kılmakla emrolundun”, **zamme** (ötreli) okunup Cebrâil (a.s.)’e atfedildiğinde “bunu sana böyle tebliğ etmekle emrolundum” olur.¹⁹⁰

“Cebrâil iki gün her bir namazı farklı vakitlerde kıldırarak Nebî (s.a.v.)’e imamlık yaptı¹⁹¹.” hadisine ve “Cebrâil ikinci gün namazı son vaktinde kıldırdı, vakit bu ikisinin arasındır¹⁹²” denmesine rağmen, ‘Urve (ö.94/713), Ömer b. Abdülaziz’in namazı geciktirmesine/son vaktinde kılmasına karşı çıkmaması gerekirdi. Bazıları buna şöyle cevap verirler: Muhtemelen Ömer b. Abdülaziz namazı muhtar olan vaktin dışına çıkararak kıldı. O da gölgelerin iki misli olduğu vakittir. Bu vakit öğlenin kılınacak cevaz vakti değildir. Bu vakit güneşin batma zamanıdır. ‘Urve, Rasûlullah’ın sürekli kıldığı vaktin dışına çıkmasına itiraz etmiştir¹⁹³.

Cebrâil (a.s.)’in namaz vakitlerini öğretmek için gelip Peygamber Efendimize namaz kıldırması Miraç gecesinin hemen akabindeki günde vâki olduğu ifade edilmektedir. Beş vakit namaz ümmete miraçta farz kılınmış, ardından Cebrâil (a.s.), bu beş farzdan her birinin **başlama** ve **bitme** zamanlarını uygulamalı bir şekilde bildirmeye gelmiştir¹⁹⁴.

Ancak Ebu Mes‘ud el-Ensârî’nin rivayetinde Cebrâil’in beş, Rasûlullah’ın da beş kere namaz kıldığı zikredilmiş, buna göre sadece namaz sayısı belirtilmiş, namaz vakitleri belirtilmemiştir. Namaz vakitlerinin **başlama** ve **bitiş** noktalarını gösteren

189 Buhârî, “Mevâkît”, 1, no.521, 1/110; Müslim, “Mesâcid”, 166, 167 (610), 1/425; Muvatta’, “Vukût”, 1, (1/3-4).

190 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/5.

191 Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no 393; Nesâî, “Mevâkît”, 6, no.501, (1/367); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no. 149, (1/302); Ahmed b. Hanbel, 5/2002, no.3081, 17/350, no.11249.

192 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/280, no.3220; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/288, no.9071, 1/281, no.3221.

193 İbn Battâl Ebu’l-Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik (ö.449), *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî li’bni Battâl*, th. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Riyâd 1423/2003, Mektebetü’r-rüşd, 2/148; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/6.

194 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/4.

bir nakilde Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cebrâil iki defa (yâni iki gün) Kâbe’nin yanında bana imam oldu. İlk defasında **zeval** vaktinde güneşin verdiği gölge bir nalin tasmaı kadar uzadığında bana **öğle** namazını; her şeyin gölgesi **bir misli** uzadığında **ikindi** namazını; **oruçlu oruç bozduğı** vakitte **akşam** namazını; ufuktaki **kırmızılık yok** olduğunda **yatsı** namazını; **oruçluya yemek** içmek haram olduğv vakitte **sabah** namazını kıldırdı. **Ertesi** gün **öğle** namazını **her şeyin gölgesi bir misli, ikindi** namazını **iki misli** olduğv; **akşam** namazını **oruçlu iftar ettiğı** zamanda, **yatsı** namazını **gecenin üçte birine** doğru, **sabah** namazını da **ortalık iyice aydınlandığı** vakit kıldırdı. Sonra bana döndü ve; ‘Yâ Muhammed, bu senden evvelki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakitleri, bu ikişer vakitler arasındadır’ dedi.¹⁹⁵”

Tirmizî’nin (ö.279/893) nakli şöyledir: Ebû Hureyre (r.a.)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “**Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. Öğle namazının ilk vakti güneşin batıya kaymasından başlayıp ikindi vaktinin girmesine kadardır, ikindi namazının ilk vakti bu vaktin girmesinden başlayıp sonu güneşin sarardığı zamandır, akşam namazının ilk vakti güneşin battığı zaman, sonu ise ufukta kıvıllığın kaybolduğı zamandır; yatsı namazının ilk vakti ufuktaki kıvıllığın kaybolduğı vakit başlayıp gece yarısına kadardır. Sabah namazının ilk vakti fecrin ağarmaya başladığı zamandan güneşin doğacağı zamana kadardır.**¹⁹⁶”

Farz namazlar ile bunların sünnetleri, vitr, teravih ve bayram namazları için vakit şarttır. Farz namazlar; sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarından ibarettir. Cuma namazı da öğle namazı yerine geçer. Namazın yükümlüye gerekli olması ve kılındığında da geçerli sayılması kendisine bağı olan “namaz vakitleri”ni bilmeyi gerektirir.

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde namaz vakitlerini Cebrail (a.s.) bildirmiştir.

195 Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no 393; Nesâî, “Mevâkît”, 6, no.501, (1/367); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no. 149, (1/302); Ahmed b. Hanbel, 5/2002, no.3081, 17/350, no.11249.

196 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.149, 151 (1/302); Ahmed b. Hanbel, 12/94, no. 7172.

2.2. Beş Vakit Namazın Vakitleri

Bu başlık altında beş vakit farz namazların vakitleri tek tek sırayla ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Sabah Namazının Vakti

Sabah (الصُّبْحُ) gündüzün evveli, başlangıcıdır. Aynı zamanda fecir demektir. Bir zaman diliminin adıdır. Sabah akşamın zıddıdır. Çoğulu asbâh'dir¹⁹⁷.

Sabah namazının vaktine işaret eden âyetler vardır. Ancak söz konusu âyetlerde vaktin sınırları belirtilmemiştir.

2.2.1.1. Sabah Namazının Kur'ân'dan Delilleri

Daha önce kısmen değindiğimiz gibi Kur'an'da şu ayetlerde sabah namazına işaret edilmiştir:

1- “Onların dediklerine sabret! **Güneşin doğmasından önce ... Rabbini hamd ile tesbih et!**..¹⁹⁸,”

2- “Öyle ise ... **sabaha** erdiğiniz vakit de **Allah'ı tesbih edin**..¹⁹⁹,”

3- “Onların dediklerine sabret. **Güneşin doğuşundan önce... Rabbini hamd ile tesbih et**..²⁰⁰,”

Dikkat edilirse âyetlerde doğrudan “sabah namazı” ifadesi geçmemekte “Allah'ı hamd ve tesbih edin!” buyrulurken Allah'ı tesbih etme emriyle sabah namazına işaret edilmiştir.

4- “**...fecir vakti** Kur'ân'ını da (ikaame et); çünkü **fecir vakti Kur'ân'ı** şahit olunandır.²⁰¹” âyetinde de “**fecir vakti Kur'ân'ı**”nın ikaame edilmesinden bahsedilmektedir. Bu ifadeden sabah namazının kastedildiği söylenmektedir²⁰².

197 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, “sbh” md., 2/502-503.

198 Tâhâ, 20/130.

199 er-Rûm, 30/17.

200 Kaaf, 50/39

201 el-İsrâ, 17/78.

202 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh el-Murrî, el-İlbîrî (İbn Ebî Zemenîn el-Mâlikî) (ö.399), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz*, th. Ebû Abdillâh Hüseyin b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Kâhira 1423/2002, 4/279; Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, 3/510.

Cerîr b. Abdullah (r.a.) (ö.517/671?) şöyle nakleder: Bizler bir gece Peygamber'in yanında bulunuyorduk. Peygamber (s.a.v.) "...Rabbinizi muhakkak göreceksiniz. **Artık güneşin doğmasından ve batmasından önceki** namazların hiçbirinden alıkonulmamaya muktedir olursanız, onu yapınız" buyurdu. Sonra şu âyeti okudu: "(Rasûlüm!) Onların dediklerine sabret. **Güneşin doğmasından önce de, batmasından önce de** Rabbini hamd ile tesbih et."²⁰³

Hz. Peygamber bu hadisi ile güneşin doğmasından önce emredilen hamd ve tesbihin sabah namazı olduğunu beyan etmektedir²⁰⁴.

Müfessirler de âyette geçen "**Güneşin doğmasından ve batmasından önce hamd ile tesbih**"i namaza hamletmiş²⁰⁵ "güneşin doğmasından önceki hamd ve tesbih" in "**sabah namazı**" olduğunu ifade etmişlerdir²⁰⁶.

2.2.1.2. Sabah Namazının Başlama Vakti

Sabah namazının başlama vaktinden hadislerde şu şekilde bahsedilmektedir:

1-Ebû Hurayra'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.): "**...Sabah namazının ilk vakti fecrin ağarmaya başladığı zamandan güneşin doğacağı zamana kadardır.**"²⁰⁷ buyurmuştur.

2-Enes (r.a.) (ö.93/712), Zeyd b. Sabit'ten (r.a.) (ö.45/665) Peygamber ile beraber sahur yemeği yediklerini, sonra namaza durduklarını nakletmiş; Enes, "**Sahur yemeği ile namaz arasında ne kadar zaman geçtiğini**" sormuş, Zeyd; "**Elli veya altmış âyet okuyacak kadar**"²⁰⁸; diğer bir nakle göre; "**Elli âyet okuyacak kadar**", diye cevap vermiştir²⁰⁹.

203 Kaaf, 50/39

204 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 3/409; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/83, 84; en-Nu'mânî, *el-Lübâb*, 15/394.

205 Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ahmed b. Muhammed en-Nahvî (ö.388), *Î'râbu'l-Kur'ân*, Beyrût 1421, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 4/154.

206 İbn Ebî Zemenîn el-Mâlikî, *Tefsîr*, 4/279.

207 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/281, no.3222; Tirmizî, "Mevâkît", 1, no.151 (1/306); Ahmed b. Hanbel, 12/94, no. 7172; el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 16/125, no.9209.

208 Buhârî, "Mevâkît", 27, no. 575; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/668, no.2142.

209 Buhârî, "Mevâkît", 27, no.576, "Savm", 19, no.1921; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 5/116, no.4792, 4793.

Bir de Allah Rasûlünün “Sabah namazında **altmış** ile **yüz** âyet kadar okurdu²¹⁰” diye nakledilmektedir. et-Taberânî’nin (ö.360/970) bir rivayetinde “Kaaf ve bunun gibi sûreler” diye geçmektedir²¹¹. Bu rivayetler bize sabah namazı vaktinin ne kadar sürdüğünün tespitine yardımcı olmaktadır.

3-Bir gün Rasûlullah’ın Enes’e (r.a.) (ö.93/712) “Ey Enes oruç tutmak istiyorum. Bana bir şeyler getir de yiyeyim” dediğini, o da ona hurma ve içinde su bulunan bir kap getirdiğini, bunun Bilâl’in (r.a.) ezan okumasından sonra olduğunu, ardından Rasûlullah’ın “Ey Enes, bak benimle beraber yiyecek kimse var mı?” buyurduğunu; o da Zeyd b. Sâbit’i çağırdığını, onun da gelip Rasûlullah ile beraber sahur yaptığını, sonra kalkıp iki rekât namaz kıldığını, ardından namaza çıktığını, bunun üzerine “ezanla sahur arasında ne kadar vardı” diye sorduğunu “**Ell**i veya **altmış** âyet okuyacak kadar” diye cevap verdiğini nakleder. Burada kastedilen ezanın İbn Ümmi Mektûm’un ezanıdır. Çünkü Bilâl fecirden önce, İbn Ümmi Mektûm ise fecir doğduğu zaman ezan okurdu²¹².

4-Süleyman b. Büreyde’nin (r.a.) babasından naklettiğine göre, bir adam Rasûlullah’a (s.a.v.) geldi ve “**Namaz vakitlerini**” sordu. Rasûlullah (s.a.v.)’de: “**Şu iki gün bizimle beraber kal öğrenirsin**” buyurdu. Sabah namazı vakti girince Bilâl’e emretti **fecir doğunca** ezan okudu... Ertesi gün yine Bilâl’e emretti, **ortalığın ağarmasına** kadar **sabah** namazını geciktirdi²¹³.

5-Âişe’den (r.a.) nakledildiğine göre: Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber bazı kadınlar sabah namazını kılar ve dağılırlardı. Kadınlar elbiselerine bürünmüş olarak geçerlerken alaca karanlık dolayısıyla **tanınmazlardı**.²¹⁴

5-Câbir b. Abdullah bir soru üzerine verdiği cevapta “Peygamber (s.a.v.) Sabah namazını **karanlıkta kıldırırdı**.” demiştir²¹⁵.

210 Buhârî, “Mevâkît”, 11, no.541, 13, no.547; 39, no.599, “Ezân”, 104, no.771; Müslim, “Mesâcid”, 237 (647), 1/447; Nesâî, “Mevâkît”, 16, no.525, 1/262; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/281, no.3223; Ahmed b. Hanbel, 33/12, no.19767, 33/37, no.19796.

211 et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, 2/227, no.1938; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/27

212 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/54.

213 İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkît”, 12, no.518, (1/377); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.152, (1/308).

214 Buhârî, “Mevâkît”, 27, no.578; İbn Mâce, “Salât”, 2, no.669, (1/220); Tirmizî, “Mevâkît”, 2, no.153 (1/309); Nesâî, “Mevâkît”, 25, no.544, (1/392)

215 Buhârî, “Mevâkît”, 21, no.565; Ebû Dâvud, “Salât”, 3, no.397, 1/109; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1/660, no.2113.

6-Sehl b. Sa‘d’den (r.a.) nakledilmiştir: “Ailem ile birlikte **sahur yemeğini** yerdim; sonra da sabah namazını Rasûlullah ile beraber kılmaya yetişirebilmem için **evimden acele** ile çıkardım.”²¹⁶ demektedir.

İbn Hacer’in (ö.852/1448) belirttiğine göre Buhârî birinci hadisten ‘sabah namazının ilk vaktinin fecrin doğuşu’ olduğu sonucunu çıkarmıştır. Çünkü bu vakit yeme ve içmenin haram olduğu vakittir. Sahurdan ayrılıp namaza girmek arasında elli veya altmış kadar âyet okuyacak kadar bir zaman geçmiştir. Bu da yaklaşık bir saatin beşte birinin üçte biri kadar bir zamandır.²¹⁷ Günümüz ifadesiyle yaklaşık dört-beş dakika eder. Bu da bir abdest alacak kadar bir zamandır Ancak abdest taharetle beraber düşünüldüğünde bu on-onbeş veya yirmi dakika kadar bir zamana tekabül eder. Bu da bize sabah namazının ilk vaktinin fecrin ilk doğduğu andan on-onbeş dakika sonrası olduğunu gösterir. Anlaşıldığına göre Rasûlullah sabah namazına ğalaste yani günün ilk ışıklarında alaca karanlıkta başladılar. Burada amaç Nebî (sav)’in sabah namazına ilk vaktinde başladığına işaret etmektir. Nebî’nin (sav) sabah namazını alaca karanlıkta kılması onun genel uygulamasıydı. İbn Mes‘ûd’dan gelen hadise göre; bir defasında sabahı isfarda kılmış, sonra namazı vefat edinceye kadar hep alaca karanlıkta kılmıştır. Sünen sahiplerinin naklettiği bir hadiste Rasûlullah (sav) “fecri isfâr ediniz; o **ecir bakımından daha büyüktür.**”²¹⁸ buyurdu. Şâfi‘î (ö.204/820) ve başkalarına göre bundan murat fecrin doğmasının gerçekleşmesidir. Tahâvî (ö.321/933) bunu isfâra ulaşınca kadar namazda kıraati uzatmaya hamletmiştir²¹⁹.

Bu rivayetlerden sabah namazının erken kılınabileceği ve sahurı fecrin doğuşuna yakın zamana kadar erteleme için câiz olduğu sonucu elde edilir. Şâfi‘î (ö.204/820), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve İshâk b. Râhûyeh (ö.238/852) sahurı geciktirmenin yani son vaktine kadar erteleme için müstehab olduğunu kabul ederler²²⁰.

216 Buhârî, “Mevâkît”, 27, no.577, “Savm” 18, no.1920, 1/29; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, 6/165, no.5871, 6/173, no.5903; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1/668, no.2143.

217 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/55.

218 Nesâî, “Mevâkît”, 27, no.549, (1/272); İbn Mâce, “Salât”, 2, no.672, (1/221); Tirmizî, “Mevâkît”, 3, no.154 (1/311).

219 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/55.

220 Tirmizî, “Savm” 14, no. 703, 704 (3/75).

Ebû Berze el-Eslemî'nin (r.a.) “Rasûlullah sabah namazından insan kendi yanında oturana tanıyacak kadar aydınlık olduğu bir zamanda çıkardı.”²²¹ ifadesi ile sabah namazının taciline/erken kılınmasına istidlal edilmiştir. Çünkü insanın yanındaki arkadaşının yüzünü tanımaya başlaması alaca karanlığın sonunda olur. Bu da sabah namazının bitiminde olmuştur, demektir. Hz. Peygamber'in tertîl ile okuma âdedinde olduğu ve tadîl-i erkân ile kıldığı da bilinmektedir²²². Bu da namaza alaca karanlıkta iken başlamayı gerektirir. İbnü'l-Münîr (ö.683/1285) bu hadisin Hz. 'Aişe'nin (ö.58/677) “karanlıktan dolayı birbirlerini tanımazlardı”²²³ rivayetiyle çeliştiğini söylemektedir. Ancak aralarındaki farkın açık olduğu, Ebû Berze'nin “Rasûlullah (sav) sabah namazını kıldırıktan sonra bir adam namazdan ayrılır, sonra döner tanıdığı arkadaşının yüzüne bakardı da birbirlerini tanırlardı.”²²⁴ rivayeti yüzü açık olup yanyana oturanların birbirlerini tanıdığı, Hz. Aişe'nin rivayeti yüzü kapalı olanlar için söz konusu olduğu açıktır, denilerek tenkit edilmiştir²²⁵.

İbn Mes'ûd hacda Müzdelife gününde; “Bugünden başka Rasûlullah'ı şu iki namazdan başka, vaktinin dışında bir namaz kıldığımı görmedim: Akşam ile yatsı namazını birleştirdi. Sabahı da vaktinden önce kıldı.” demektir²²⁶. İbn Hacer'in (ö.852/1448) ifadesiyle bu hadis “tehir etmeden fecrin doğması ile namaza girdiğine” hamledilir. Zeyd b. Sâbit (ö.45/665) ve Sehl b. Sa'd'ın hadisi de “az bir tehiri” ifade eder, yoksa “fecrin doğmasından önce namazı kıldığı” anlamına gelmez²²⁷.

Butün bu nakillerden anlaşıldığına göre sabah namazının ilk vakti fecr-i sadıkla başlar, oruç için yeme ve içmenin kesilmesinden sonra on-onbeş dakika içinde taharet ve abdest alıp namaza başlanabilir.

2.2.1.3. Sahûr Vakti

Sahûr (السَّحُور) seher vaktinde yemek ve içmek demektir. Seher bir vaktin adıdır. السَّحْرُ veya السَّحْرُ gecenin sonu sabahın hemen öncesidir. Çoğulu اسحار 'dir.

221 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.547, 1/114, 39, no.599, 1/23.

222 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/27.

223 Buhârî, “Mevâkît”, 27, no.578; İbn Mâce, “Salât”, 2, no.669, (1/220); Tirmizî, “Mevâkît”, 2, no.153 (1/309).

224 Müslim, “Mesâcid”, 235 (647), 1/447; Nesâî, “Mevâkît”, 2, no.495, (1/246).

225 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/27.

226 Buhârî, “Hacc”, 99, no.1682; Müslim, “Hacc”, 292, (1289), 2/938; Ahmed b. Hanbel, 6/146, no.3637, 7/139, no.4046; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/202, no.9518.

227 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/55.

‘Gecenin son üçte birinin fecrin doğuşuna kadar ki zamandır’ da denmiştir. Netice itibariyle seher vakti gecenin bir parçasıdır. Hemen sabahın öncesinde yer alan seher vaktinde yeme ve içmeye de sahûr denir²²⁸.

1- Sâlim b. Abdullah Rasûlullah’ın: **“Bilâl geceleyin ezan okur. İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içmeye devam edin.”** buyurduğunu nakleder. Sâlim de; İbn Ümmi Mektûm âmâ biriydi. Ezanı okuduğunda kendisine **‘sabahladın, sabahladın’** denirdi, demektedir²²⁹.

2- Semure b. Cundeb Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakleder: **“Bilâl’in ezanı sizi sahur yemeğini yemekten alkoymasın. Uzunlamasına yayılan şu fecir de. Ufukta dağılarak yayılan fecre kadar yiyin”**²³⁰.

3- Abdullah b. Mes’ûd Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakleder: **“Bilâl’in ezanı sizi sahur yapmaktan alkoymasın. Çünkü o, gece namazı kılmakta olanınızı sahura döndürmek, uyuyanınızı uyandırmak için ezan okur. Sabah namazını ilân etmek için değil.”**²³¹,

4- Kays b. Talk babasından naklettiğine göre babası Talk, Rasûlullah (s.a.v.): **“Yiyiniz, içiniz, “السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ” yukarı doğru yükselerek parlayan fecir sizi sahurdan alkoymasın; “حَتَّى يَعْتَرِضَ لَكُمْ الْأَحْمَرُ” kırmızılık doğuncaya kadar yiyiniz, içiniz.”** buyurdu, demektedir²³².

Hadislerden anlaşıldığına göre; söz konusu edilen çift ezan okumanın sahur ifadesinden Ramazan ayına has bir uygulama olduğu kabul edilebilir. Bu durumda Bilâl-i Habeşî’nin (r.a.) okuduğu ezan sabah namazı vaktinin girdiğini ilân değil, gece namazı kılmakta olanların namaza dalıp sahûru kaçırmamalarını ihtar etmek ve sahûra dönmelerini sağlamak, uyanamayanları sahûr için uyandırmaktır. Veya Ramazan ayına has bir uygulama değil, genel bir uygulamadır. Bu durumda nafile

228 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “shr” md., 4/350-351.

229 Buhârî, “Ezân”, 11, no.617, 1/127; “Şehâdât”, 11, no.2656, 3/172; Muvatta’, “Salât”, 15, 1/74.

230 Müslim, “Sıyâm”, 41 (1094) (2/769); Ebû Dâvûd, “Sıyâm”, 17, no.2346, 2/303; Tirmizî, “Savm”, 15, no.706, (3/55).

231 Buhârî, “Ezân”, 13, no.621, 1/127, “Savm”, 17, no.1918, 3/29, “Talâk”, 24, no.5298, 7/52, “Âhâd”, 1, no.7247, 9/87; Müslim, “Sıyâm”, 39, 42, 43 (1093, 1094, 2/768, 769; Ebû Dâvûd, “Savm”, 17, no.2347, 2/303; Tirmizî, “Savm”, 15, no.705, 3/76; Nesâî, “Sıyâm”, 30, no.2171, 4/184; İbn Mâce, “Sıyâm”, 23, no.1696, 1/541; Ahmed b. Hanbel, 6/166, no.3654, 6/258, no 3717, 7/213, no.4147.

232 Ebû Dâvûd, “Sıyâm”, 17, no.2348, 2/304; Tirmizî, “Savm”, 15, no. 705, (3/54); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/288, no.9069; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 8/336, no.8257.

oruç tutmak her zaman mümkün olup tutanlar da mevcut olduğu için gece namazı kılmakta olan ve oruç tutmak isteyenleri sahûra yönlendirmek veya sabah namazına daha dinç gitmek için istirahate döndürmek, uyuyanları uyandırıp abdest almak ya da yıkanmak gibi hazırlık yapmalarına imkân sağlamak ve sabah namazına katılmalarını temin etmek için olduğunu söylemek mümkündür.

Yine görüldüğü gibi İbn Ümmi Mektûm'un, Bilâl'den sonra bir ezan daha okuduğu ve bu ezanın sabah vaktinin girdiğine delâlet ettiği, oruca başlama ve sabah namazına durma konusunda birinci ezanın bir hükmü olmadığı, itibar ikinci ezana olduğu anlaşılmaktadır.

Âlimler, ufukta beliren bu kırmızılıktan maksadın fecr-i sâdik olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber'in hadisindeki "kırmızılık doğuncaya kadar" ifadesini de şöyle izah etmişlerdir: Fecr-i sâdikın doğması tamamlanıp, aydınlığı yayılınca, kırmızılığın ilk görüntüleri ortaya çıkar. İşte Rasûlullah buna işaret etmiştir. Hattâbî (ö.388/998) bu hadisi şerh ederken şunları söyler: "Kırmızının manası; kırmızılığın ilk görüntülerinin, yayılan beyazlık arasına girmesidir. Çünkü ikinci fecrin doğuşu tamamlanınca, ilk kırmızılıklar görünmeye başlar. Sabahta hem beyazlık hem de kırmızılık vardır."²³³

Sonuç itibariyle ikinci fecrin doğmasından güneşin doğmasına kadar olan süre, sabah namazının vaktidir. İkinci fecir; sabaha karşı doğu ufkunda yayılmaya başlayan bir aydınlıktır. Bununla sabah namazı vakti girmiş, yatsı namazının vakti çıkmış ve oruç tutacaklar için oruç ibadeti başlamış olur. Bu yüzden buna "fecr-i sadık" denir. Bunun zıddı, birinci fecirdir. Bu, doğu ufkunun ortasında yükseklerle doğru, iki tarafı karanlık ve uzunlamasına bir hat şeklinde yayılan bir beyazlıktır. Bu beyazlık kısa bir süre sonra kaybolur ve kendisini bir karanlık izler. Bundan sonra ikinci fecir doğar. Bu birinci fecre, sabahın gerçekten girdiğini göstermemesi ve yalancı bir aydınlık olması sebebiyle "fecr-i kâzib" adı verilmiştir. Bu fecir gece hükmündedir. Bununla ne yatsı namazı çıkmış ve ne de sabah namazı vakti girmiş olur. Oruç tutacakların bu süre içinde yiyip içmeleri de câizdir.

233 Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî (ö.388), *Me'âlimu's-sunen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1351/1932, 2/105.

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: Fecir (şafak) iki tanedir. Biri yemeyi içmeyi haram kılan ve kendisinde namaz kılmayı helâl kılan fecirdir. Diğeri ise, sabah namazını kılmak câiz olmayan, fakat yemek içmek helâl olan fecr-i kâzibtir”²³⁴. “Sabah namazının vakti ikinci fecrin/fecr-i sâdıkın doğmasından, güneşin doğuşuna kadardır”²³⁵.

2.2.1.4. Sabah Namazının Son Vakti

Burada zikredeceğimiz rivayetler normal ve acil durumlarda sabah namazının son vakitlerini gösteren rivayetlerdir.

1-Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) “...Sabah namazının son vakti güneşin doğacağı zamandır.”²³⁶,

2-Ebû Berze (r.a.): “Peygamber (s.a.v.) **sabah namazını** her birimiz yanında oturamı tanıyacak kadar aydınlık olduğu zaman kıldırır, bu namazda **altmıştan yüz âyete kadar** Kur’ân okurdu.” demiştir²³⁷.

3- Hz. ‘Âişe’den şöyle nakledilmiştir: Mümine kadınlar Rasûlullah ile beraber sabah namazında hazır bulunurlar, sonra namazı kıldıklarında **evlerine dönerlerdi** de daha **henüz ortalık alaca karanlık** olduğundan dolayı **onları kimse tanımazdı**²³⁸.

4- Rafî’ b. Hadîç (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.)’den şöyle buyurduğunu işittim: “**Sabah namazını gün ağarınca kılın; o anda kılmanın mükâfatı daha büyüktür**”²³⁹.

234 Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Kuraşî, (ö.197), *el-Câmi’*, th., Rafet Fevzî Abdulmuttalib, byy., 1425/2005, Dâru’l-vefâ, 1/199, no.328; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/288, no. 9071, 2/289, no.9076; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî (ö.311/923), *Sahîhu İbn Huzeyme*, th., Muhammed Mustafa el-A’zamî, Beyrût, trs., el-Mektebetü’l-İslâmî, 1/184, no.356, 3/210, no.1927.

235 Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no.395; Nesâî, “Mevâkîf”, 15, no.522, (1/522); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/282, no. 3228; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 11/553, no.6966. 11/570, no.6993.

236 Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no.151 (3/306); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no. 7172; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/552, no.1760.

237 Buhârî, “Mevâkîf”, 11, no.541, 13, no.547; 39, no.599, “Ezân”, 104, no.771; Müslim, “Mesâcid”, 237 (647), 1/447; Nesâî, “Mevâkîf”, 16, no.525, 1/262; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/281, no.3223; Ahmed b. Hanbel, 33/12, no.19767, 33/37, no.19796.

238 Buhârî, “Mevâkîf”, 27, no.578; Müslim, “Mesâcid”, 230, (645), 1/445.

239 Tirmizî, “Mevâkîf”, 3, no.154 (1/311); Nesâî, “Mevâkîf”, 27, no.549 (1/272); İbn Mâce, “Salât”, 2, no.672, (1/221);

Bu rivayetler sabah namazını, sahurun bitiminden sonra sabah namazının ilk vaktinde değil de biraz daha geciktirerek, Ramazan dışı normal zamanlarda kılınan vakti ifade ederler.

Birinci hadis sabah namazının insanların birbirlerini tanıyacak kadar bir aydınlıkta kılındığını ve altmış veya yüz kadar âyetin okunduğunu belirtmekle daha güneşin doğmasına hayli bir zamanın bulunduğunu ifade eder. Anlaşıldığına göre dara düşmeden, güneş doğmadan önce rahat bir şekilde namazın bitirilmesi gerekir.

Tirmizî (ö.279/893); Peygamber (s.a.v.)’in ashabından ve tabîinden pek çok ilim adamının “**Sabah namazının günün ağarmasıyla**” kılınması gerektiği görüşünde olduklarını, Sûfyân es-Sevrî’nin de bu görüşte olduğunu; Şâfi’î (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve İshâk b. Râhûyeh’in (ö.238/852) “günün ağarması/isfâr, aydınlığın apaçık ortaya çıkması olduğunu, namazın geciktirilmesi olmadığını”, dediklerini nakleder²⁴⁰.

Sabah namazının son vakti konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Abbas’ın naklettiği isfarla ilgili hadisin zahirine bakarak Şafi’î sabah namazının isfar vaktinde kılınması refah içinde yaşayanlar ve özrü bulunmayanlar içindir; Kim güneş doğmadan önce sabah namazının bir rekâtını kılsa sabah namazını kaçırmamış olur; ancak bu özür sahibi olanlar ve zarûrî durumlar için söz konusudur, der. İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel de “kim sabah namazının bir rekâtını kılar ve o esnada güneş doğarsa diğerini ona ilâve eder ve sabah namazını idrak etmiş olur, demektedir; Ebû Hurayra’nın hadisinin zahirine istinaden onu namaza yetişmiş kabul etmektedirler. Ashabu’r-rey ise sabah namazının bir rekâtını kılıp da üzerine güneş doğan kimsenin namazı fasit olur, demektedirler²⁴¹.

Sonuç olarak sabah namazının son vakti güneş doğmadan öncesine kadardır.

2.2.1.5. Zarûrî Durumlarda Sabah Namazının En Son Kılınma Vakti

Yukarıda bahsedilen sabah namazının bitirilme vakti normal durumlar için söz konusudur. Hz. Peygamber sebepsiz bir şekilde namazı geciktirmeyi yasaklamıştır. Şöyle ki:

240 Tirmizî, “Mevâkîf”, 3, no.154 (1/311-312).

241 el-Hattâbî, *Me’âlimu’s-sunen*, 1/126.

1- İbn Ömer (r.a.) (ö.74/693) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.): “Kılacağınız namaz için **güneşin doğma zamanını...** gözetlemeyiniz.” buyurdu²⁴². Diğer bir naklinde İbn Ömer; “Nebî (s.a.v.) güneş doğarken ve batarken namaz kılmaktan nehyetti.” Dedi²⁴³.

Ancak uyuya kalındığında veya zarûrî durumlarda güneş doğmadan önce sabah namazından bir rekât yetiştirenlerin namazı yetiştirmiş sayılacağını ifade eden hadisler vardır.

2- Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.); “Her kim **güneş doğmadan önce** sabah namazından **bir rekâtı** yetiştirirse/idrâk ederse, o sabah namazını yetiştirmiş/idrâk etmiş olur.” buyurdu²⁴⁴. Bu rivayet “Kim namazın bir rekâtına yetişirse²⁴⁵” şeklinde bütün namazları kapsayacak şekilde genel bir ifade ile de nakledilmiştir.

3-Ebû Hureyre (r.a.) bir diğer naklinde şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.): “Kim **sabah** namazından **bir secdeyi** güneş **doğmadan önce yetiştirirse, namaza yetişmiştir.**” buyurdu²⁴⁶.

İdrâk etmek bir şeye ulaşmaktır. Bir rekâta yetişmiş olmak vakte yetiştiğine hamledilir. Diğer rekâtı kıldığında namazı tamamlanmış olur. Cumhurun görüşü budur. Ed-Derâverdî'nin Zeyd b. Eslem'den rivayeti bunu tasrih etmektedir. Beyhakî (ö.458/1065) bunu iki vecihten rivayet etmiştir. Lafzı; “Kim güneş doğmadan önce sabah namazının bir rekâtını, battıktan sonra da bir rekâtını idrâk ederse namazı idrâk etmiş olur.” şeklindedir²⁴⁷.

242 Nesâî, “Mevâkît”, 33, no.563, (1/277); Muvatt', “Kur'ân”, 47, 49, 1/220, 221; Ahmed b. Hanbel, 8/491, no.4885.

243 Nesâî, “Mevâkît”, 33, no.564, (1/277); Muvatt', “Kur'ân”, 48, 1/221.

244 Buhârî, “Mevâkît”, 28, no.579, 1/120; Tirmizî, “Mevâkît”, 23, no.186 (1/361); Nesâî, “Mevâkît”, 28, no.550, İbn Mâce, “Salât”, 11, no.700, 1/229; Abdurrezzâk, *Musannef*, 1/585, no. 2227; Dârimî, “Salât”, 22, 2/779, no. 1258; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/556, no.1773, 1/557, no.1775.

245 Buhârî, “Mevâkît”, 29, no.580, 1/120; Tirmizî, “Cumû'a”, 25, no.524, 2/402; Nesâî, “Mevâkît”, 30, no.553-556, (1/274); İbn Mâce, “İkâme” 91, no.1122, 1/356; Muvatt', “Cumû'a”, 11, 1/105; Abdurrezzâk, *Musannef*, 2/281, no.3370, 3/235, no.5478; Ahmed b. Hanbel, 13/37, no.7594, 13/185, no.7765, 14/467, no.8883; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/286, no. 5731, 5732.

246 Buhârî, “Mevâkît”, 17, no.556, 1/116; Nesâî, “Mevâkît”, 28, no.550, 1/273; Ahmed b. Hanbel, 16/124, no. 10129, 41/37, no. 24489.

247 Ahmed b. el-Hüseyn Ebû Bekr el-Beyhakî (ö.458), *es-Sünenü's-sağîr*, th. Abdülmü'tü Emîn Kal'acî, Câmi'atü'd-dirâsâti'l-İslamiyye, Pakistan 1410/1989, 1/114, no.268. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

Nesâî'den (ö.303/915) başka bir vecihle gelen rivayetinde, “kim namzlardan bir namazın bir rekâtını idrak etmişse namazın tamamını idrak etmiştir. Ancak o kaçırdığını kaza eder.”²⁴⁸ şeklindedir.

Beyhakî'nin başka bir vecihten “kim güneş doğmadan önce sabahın bir rekâtını idrak ederse diğerini de kılsın.”²⁴⁹ şeklindedir.

İbn Hacer (ö.852/1448) burada Tahâvî'ye bir red olduğunu söyler. Tahâvî namazın bir rekâtına yetişmeyi sabînin ihtilam yani çocukluktan kurtulup buluğa ermesine, hâizin temizlenmesine, kâfirin Müslüman olmasına ve benzeri hallere has kılar. Nitekim Hanefilere göre kim sabahın sadece bir rekâtını vaktinde yetişirse namazı bozular. Çünkü böyle bir kişi namazı ancak kerahet vaktinde tamamlamış olur. Kerahet ise farzı ve nafiye birlikte ele alır²⁵⁰.

Tirmizî (ö.279/892); Şâfi'î (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve İshâk b. Râhûyeh'in (ö.238/852) sabah namazının bir rekâtını güneş doğmadan önce yetiştirenin tamamına yetişmiş olacağı konusu “uyuya kalıp uyandığında” veya “unutup da hatırladığında” güneş doğmak veya batmak üzere iken namaz kılmak durumunda olan özür sahipleri için söz konusu olduğu görüşünde olduklarını ifade eder²⁵¹.

Ebû Hanîfe (ö.150/767) “Kim sabah namazında iken güneş üzerine doğarsa namazı batıl olur²⁵².” diyerek buna muhalefet eder. O, güneşin doğma esnasında namaz kılmayı nehyeden hadislerle ihticac eder. Mesela “Güneş doğarken şeytanın boynuzuyla beraber doğar.”²⁵³ “Peygamber (s.a.v) sabahtan sonra güneş doğuncaya kadar namaz kılmaktan nehyetti²⁵⁴.” “Sizden biriniz namaz kılmak için güneşin doğma ve batma analarını beklemesin²⁵⁵” gibi hadisler zikredilebilir.

İbn Hacer'in (ö.852/1448) ifadesiyle bazıları güneş doğarken namaz kılmayı nehyeden hadislerin bu hadisi nesh ettiğini iddia etmektedir. Bu da delile muhtaç

248 Nesâî, “Mevâkî”, 30, no.558, (1/275).

249 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

250 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

251 Tirmizî, “Mevâkî”, 23, no.186 (1/361)

252 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

253 Nesâî, “Mevâkî”, 31, no.559, (1/275); Muvatta', “Kur'ân”, 44, 1/219; Beyhakî, *es-Sünennü'l-kübrâ*, 2/637, no.4384.

254 Nesâî, “Mevâkî”, 32, no.561, 562, (1/276).

255 Nesâî, “Mevâkî”, 33, no.563, (1/277).

olan bir iddiadır. Çünkü ihtimal ile neshe gidilmez. Hâlbuki iki grup hadisin arasında cem etmek mümkündür. Şöyle ki: Nehiy hadisleri sebepsiz olarak bu vakitlerde kılınan nafîle namazlara hamledilir. Şüphe yok ki tahsîs nesh iddiasından daha evlâdır. Bu durumda hadisin mefhumu şöyle olur: Kim bir namazı bir rekâtta daha az idrak ederse vakti idrak etmiş olmaz²⁵⁶.

Ebû Hureyre'nin naklettiği “kim namazın bir rekâtına yetişirse namaza yetişmiş olur.”²⁵⁷ hadisi hakkında bazıları “vakit içinde yetiştiği eda, vaktin dışında kıldığı kazadır.” demiştir. Bazıları da “namazı idrak etmiş olur” lakin hükmen edâya dâhil olur. Burada ittifakla nakledilen şöyle bir görüş var: “Bir rekât kılamayacak kadar namazı özürsüz tehir etmek câiz değildir”²⁵⁸.

Güneşin doğmasından önce sabah namazının bir rekâtı kılındıktan sonra güneş doğarsa, namaz bâtil olmayıp tamamlanması lâzım geldiğine fakîhlerin ittifakı vardır. Sabah namazı hakkında cumhurun görüşü budur. Yalnız Hanefiler, sabah namazı tamamlanmadan güneş doğarsa namazın bâtil olduğu görüşündedirler. Vakıt namazını özürsüz olarak böyle dar zamana kadar geri bırakmak günahtır.

Netice olarak şöyle söylemek mümkündür: Birinci rivayette sabah namazının güneşin doğma zamanına kadar geciktirilmesi yasaklanmıştır. Bu yasak namazı bilinçli bir şekilde güneşin doğma anına denk getirmekle alakalıdır. Uyanamama veya bir zarurete bağlı olarak güneşin doğma anına kadar gecikmiş bir namazın güneş doğmadan önce bir rekâtının yetiştirilmiş olması kâfidir. Bilinçli geciktirme yasağı güneşe tapanlara benzememek içindir. Kerahet vakitlerinde namaz kılmayı kesinlikle men edenler, bilinçli geciktirme kastı olsun veya olmasın, bu vakitlerde namaz kılmayı tahrîmen mekruh kabul ederler. Kerahet vakitlerinde namaz kılmayı câiz görenler ise sabah namazından sonra namaz kılmanın keraheti yalnız güneşin doğmasını namaz için gözetleyenlere mahsustur, derler²⁵⁹.

2.2.2. Öğle Namazının Vakti

Öğle vakti genellikle “zuhr” olarak ifade edilir. Zevâl vakti ve öğle namazı

256 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1379, 2/56.

257 Buhârî, “Mevâkîf”, 29, no.580, 2/57.

258 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56-57.

259 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

anlamına gelir²⁶⁰. Bu başlık altında öğle namazına işaret eden öncelikle âyetlere daha sonra da hadislere yer verilecektir.

2.2.2.1. Öğle Namazının Kur'ân'dan Delilleri

Âyelerde öğle namazı vaktine en açık olarak “dülûlûkü’ş-şems” ve “gündüzleri tesbih et” şeklinde temas edilmiştir.

1- “Gündüzün **iki ucunda ...namaz kıl...**²⁶¹”

2- “**Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına kadar namazı ikaame et!..**²⁶²”

3- “... **Rabbini hamd ile tesbih et; ...gündüzleri de tesbih et** ki Rabbinin rızasına eresin.²⁶³”

4- “**Hamd, O'nadır; göklerde de yerde de, günün sonunda da, öğleye erdiğiniz vakitte de**”²⁶⁴.

5- “**Rabbini... güneşin batışından önce hamd ile tesbih et.**²⁶⁵”

Hz. Peygamber'in kıldığı namazlara bakıldığında bütün bu âyetlerin ifade ettiği namazlar içerisinde öğle namazının da bulunduğu açıktır.

Hz. Peygamber'in ikinci âyeti nasıl anlayıp uyguladığına bakmadan yorumsuz ve lafzî mana verildiğinde gün içerisinde güneşin batıya yöneldiği andan gecenin kararmasına kadar aralıksız sürekli namaz kılınacağı şeklinde anlaşılabilir.

Görüldüğü gibi Kur'ân âyetlerinde direkt veya dolaylı olarak öğle namazına işaret edilmekle beraber namaz ya da tesbihin ne kadar ve hangi zaman aralığında yapılacağı açıkça ifade edilmemiştir. Bütün bunlar beyan görevi ile Hz. Peygamber'e yani sünnete bırakılmıştır.

260 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “zhr” md., 4/527.

261 Hûd, 11/114.

262 el-İsrâ, 17/78.

263 Tâhâ, 20/130.

264 er-Rûm, 30/18.

265 Kaaf, 50/39.

2.2.2.2. Öğle Namazının İlk Vakti

Âyetlerde öğle namazının başlangıç anı kesin ve net bir şekilde belirtilmemiştir. Âyette vaktin başlangıcı olarak “dülükü’ş-şems” ile temas edilmiş olmakla beraber hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Ancak öğle namazının başlama vaktini açıkça ortaya koyan hayli hadisler vardır.

1-Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.): **“Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. Öğle namazının ilk vakti güneşin batıya kaymasından başlayıp ikindi vaktinin girmesine kadardır.”**²⁶⁶

2-Abdullah b. ‘Amr’dan (r.a.) (ö.63/682) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): **“Öğlenin vakti güneş zevâlden batıya kayınca başlayıp ikindi vakti girmeden, bir insanın gölgesi kendi uzunluğu oluncaya kadardır.”** buyurdu²⁶⁷

3-Enes (r.a)’den (ö.93/712) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v), **güneş zevâlden batıya kayınca** çıkar ve cemaate öğle namazını kıldırırdı.²⁶⁸ demektedir. Buhârî (ö.256/869) ve Nesâî (ö.303/915), Enes b. Mâlik’in (ö.93/712) bu rivayetini “حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ”, Tirmizî (ö.279/892) “حِينَ زَالَتْ الشَّمْسُ” ifadesiyle nakletmiştir.

4-Süleyman b. Büreyde (r.a.) babasından rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah’a (s.a.v.) bir adam geldi ve “Namaz vakitlerini” sordu. Rasûlullah (s.a.v.) de: “Bizimle beraber kal öğrenirsin” buyurdu. ...Öğle namazı vakti gelince Bilâl’e emretti **güneş batıya kayınca** öğle ezanını okudu ve öğle namazını kıldırıldı... Ertesi gün yine Bilâl’e emretti, sonra havanın **serinlemesine kadar bekleyerek öğleyi serinlikte** kıldırıldı²⁶⁹.

5-Seyyar b. Selâme şöyle demiştir: Ben ve babam, Ebû Berze el-Eslemî (r.a.)’nin yanına gittik. Babam ona: Rasûlullah farz yazılmış namazı nasıl kıldırıldı?

266 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/281, no.3222; Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151 (1/306); Ahmed b. Hanbel, 12/94, no. 7172; el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 16/125, no.9209.

267 Müslim, “Mesâcid”, 171 (612), 1/426; Nesâî, “Mevâkît”, 5, 1/249, no.502; Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlîsî (ö.204), *Musned*, th. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Mısır, 1419/1999, 4/8, no.2363; Ahmed b. Hanbel, 11/553, no.6966.

268 Buhârî, “Mevâkît”, 11, no.540. Nesâî, “Mevâkît”, 2, no.495, (1/362); Tirmizî, “Mevâkît”, 4, no.156 (1/315); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö.255/868), *Sünenü’l-Dârimî*, th., Mustafa Deyb el-Boğâ, Dimaşk 1412/1991, Dâru’l-kalem, “Salât”, 13, no.1188, 1/290-291.

269 Müslim, “Mesâcid”, 176 (613), 1/428; İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkît”, 12, no.518, (1/258); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.152 (1/308); Ahmed b. Hanbel, 38/51, no.22955, 2/216, 1777; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/545, no.1732.

diye sordu. Ebû Berze; “Rasûlullah, sizin **ûlâ namazı** diyegeldiğiniz **öğle** namazını, **güneş** tam tepe noktasından **batıya kayınca** kılardı ...”, dedi²⁷⁰.

6- ‘Âişe (r.a.): “**Öğle namazını Rasûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir ve Ömer’den daha erken kılanı görmedim.**”²⁷¹” demiştir.

7- Muhammed b. ‘Amr İbni’l-Hasen b. Alî şöyle demiştir: Haccâc Medine’ye geldiğinde, biz Câbir b. Abdillâh’a namaz vaktini sorduk. Câbir de şöyle cevap verdi: Peygamber (s.a.v.) öğleyi **zevâlden sonra gündüzün sıcağında...** kıldırırdı²⁷². Câbir burada “كَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَاجِرَةِ” ifadesini kullanmaktadır.

“Hâcira” öğle sıcağı, aşırı sıcaklık, güneş zevalde iken gün ortası veya sıcaklık şiddetlendiğinde gün ortası demektir²⁷³.

8-Enes b. Mâlik (r.a.); “Biz Rasûlullah’ın arkasında **öğle namazlarını** kıldığımız zamanlarda sıcaktan korunmak için elbiselerimiz üzerine secde ederdik.²⁷⁴” demektedir.

Bu nakiller, Hz. Peygamber ve ashabının öğle namazını zevâlin ardından, sıcağın şiddetli zamanında, ilk vaktinde kıldıklarına delâlet eder²⁷⁵.

Güneşin batıya meylettği vakitler günün en sıcak anlarıdır. Çok sıcak olan günlerde namazı kılmak için havanın biraz serinlemesini beklemek câizdir.

Bu durumda öğle vaktinin başlangıcı zevâl vaktidir. Zevâl vakti güneşin gündüzün ortasını geçip batı yönüne meyletmesinin başlangıcıdır. Buhârî “Vaktu’z-zuhri ‘inde’z-zevâl²⁷⁶” şeklinde attığı başlıkla bunu ifade etmekle beraber İbn Hacer’in (ö.852/1448) ifadesiyle bazı Kûfelilerin “namazı ilk vaktinde kılmak gerekmez” yönündeki iddialarını da reddetmektedir. İbn Battâl (ö.449/1057), Kerhî’nin (ö.340/951)) Ebû Hanîfe’den naklettiği “namazı ilk vaktinde kılmak nafîle

270 Buhârî, “Mevâkîf”, 13, no.547; 39, no.599; İbn. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3223; 1/285, no.3268; Ahmed b. Hanbel, 33/12, no.19767; 33/37, 19796; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/206, no.1536; *es-Sünenü’s-Suğrâ*, “Mevâkîf”, 16, no.525, 20, no.530, (1/262, 265).

271 Tirmizî, “Mevâkîf” 4, no.155 (1/313).

272 Nesâî, “Mevâkîf”, 18, no.526, (1/263).

273 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “hcr” md., 5/255.

274 Buhârî, “Mevâkîf”, 11, no.542. Tirmizî, “Cumû‘a”, 58, no.584 (2/369).

275 el-‘Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5/26.

276 Buhârî, “Mevâkîf”, 11.

olarak vâki olmuştur” görüşüne bütün ulemanın muhalif olduğunu nakleder. Hanefîlerden maruf olan bu görüş zayıftır, der²⁷⁷.

Zevâl vakti öğle namazı vaktinin ilk anlarını ifade ettiği için, öğleyi serinliğe bırakmayı ihtiva eden hadislere ters değildir.

Hadiste belirtildiği gibi²⁷⁸ bazıları öğlenin ilk vaktinin “bir gölge ayakkabı bağı kadar uzadığı zamandır” demişlerdir. “Hz. Peygamber öğleyi **hâcired**e/öğle sıcaklığında kıları²⁷⁹” hadisi de diğer hadisi desteklemektedir. Hâcira, günün yarısında sıcaklığın şiddetlenmesidir. Hecr’den dolayı böyle ifade edilmiştir. Hecr terk demektir. Çünkü insanlar sıcaklığın şiddetlenmesinden dolayı faaliyetlerini/çalışmalarını terk eder ve kaylule uykusuna yatarlar²⁸⁰.

Güneşin zevâli öğle vaktinin başlangıcıdır. Çünkü Hz. Peygamber’in bundan önce öğle namazını kıldığı nakledilmemiştir. İcma da böyle gerçekleşmiştir. Ancak zevalden önce öğleyi kılmanın câiz olduğu yönünde bazı sahabîlerden çok eski bir ihtilaf da nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûyeh’den Cuma hakkında da buna benzer bir görüş nakledilmiştir²⁸¹.

Hadiste ki “Güneş batıya yönelince kıları²⁸²” ifadesi öğleyi ilk vaktinde kıları demektir. Bu da ya serin olduğu zamanlar böyleydi veya serin vakti bekleme emrinden önceydi denmektedir. Veya serin vakti bekleme şartlarının bulunmaması durumundadır. Çünkü ibrâd yani serin vakti bekleme sıcaklığın şiddetli olduğu durumlara hastır. Veya câiz olduğunu beyan içindir. Fazilet vaktin ilk anlarındadır, diyenler, bunun zahirini esas almıştır. Bu da ancak vakit girmeden önce abdest gibi gereken hazırlıkları önceden yapmakla mümkün olur. Bu fazilet namaz vakti girdiğinde namazın sebeplerinden başka şeylerle uğraşmayan, meşgul olmayanlar için hâsıl olur²⁸³.

İbn Hacer, (ö.852/1448) Nebî (s.a.v.)’in beş vakit namazın farziyetinin ardından İsrâ Gecesinde sabaha ulaştığında o gün Cebrâil (a.s.)’in indiğini, **güneş**

277 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/21.

278 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.149 (1/302).

279 Nesâî, “Mevâkît”, 18, no.526, (1/263).

280 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/21.

281 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/21.

282 Buhârî, “Mevâkît”, 11, no.540. Nesâî, “Mevâkît”, 2, no.495, (1/362); Tirmizî, “Mevâkît”, 4, no.156 (1/315); Dârimî, “Salât”, 13, no.1188, 1/290-291.

283 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/27.

batıya kaydığı bir esnada ona ilk olarak öğle namazını kıldırıldığını; ardından Allah Rasûlünün da namaz için ashabını toplayıp namaz kıldırıldığını, Cebrâil (a.s.)'ın Hz. Peygamber'e **ilk kıldırıldığı namaz öğle namazı** olduğu²⁸⁴ için bu namaza ulâ dendiğini nakleder²⁸⁵.

Beş vakit namazın farz kılınmasının ardından Cebrâil'in ilk kıldırıldığı namaz, zuhur/öğle namazı olduğu için, bu namaza “Salâtu'l-ulâ: Ulâ Namazı” denilmiştir²⁸⁶. Ancak ilk kıldırıldığı namazın ikinci namazı olduğunu söyleyenler de vardır²⁸⁷.

Öğle namazının ilk vakti konusunda Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledilen, Rasûlullah'ın (s.a.v.) “**Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. Öğle namazının ilk vakti güneşin batıya kaymasından başlayıp ikinci vaktinin girişine kadardır.**”²⁸⁸” sözü en açıklayıcı niteliktedir.

Sonuç itibariyle öğle vakti, güneşin gökyüzünde çıktığı en yüksek noktadan batıya doğru meyletmesiyle başlar ve her şeyin gölgesinin bir misli uzamasına kadar devam eder. Cisimlerin, güneş tam tepe noktada iken yere düşen gölgesi (fey-i zevâl), bunun dışındadır. Öğlenin bu vaktine “asr-ı evvel” denir. Bu, Ebû Yûsuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/804), Şâfi'î (ö.204/), Mâlik (ö.179/795) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) görüşüdür. Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) göre ise, öğlenin vakti, fey-i zevâl dışında, cisimlerin gölgesi, iki misli uzayınca kadar devam eder. Bununla öğle namazı vakti çıkmış, ikinci vakti girmiş olur. Buna “asr-ı sâni” denir.

Cisimlerin gölgelerinin misli hesaplanırken, zevâl vaktinde bu cisimlerin sahip oldukları gölge uzunluğu, uzayan gölgeye ilâve edilir.

Çoğunluk fakihlerin delili şu hadistir: Cebrâil aleyhisselâm, Hz. Peygamber'e namaz vakitlerini öğretirken, ikinci gün her şeyin gölgesi **bir misli** olduğu zaman

284 Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no.149 (1/302).

285 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/4. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/27.

286 Muhammed Abdilhâdî et-Tetvî, Ebu'l-Hasan Nuruddîn es-Sindî (ö.1138/1725), *Haşiyetü's-Sindî* (Sünen'le beraber), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Haleb 1406/1986, 1/285.

287 el-Kâdî Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr b. el-'Arabî el-İşbilî el-Mâlikî (ö.543), *el-Mesâlik fi Şerhi Muvatta'i Mâlik*, tlk. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymânî ve 'Âişe bintü'l-Hüseyn es-Süleymânî, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, byy. 1428/2007, 3/347.

288 Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 12/94, no.7172.

öğle namazını kıldırmasıdır²⁸⁹.

Ebû Hanîfe'nin delili ise, Hz. Peygamber'in şu hadisidir: “Öğle namazını hava serinlediği zaman kılınız. Çünkü öğle vaktindeki sıcaklığın şiddeti, cehennemin sıcaklığını andırır”²⁹⁰. Arabistan yöresinde sığanın en şiddetli olduğu zaman, her şeyin gölgesinin bir misli olduğu zamandır. Bu yüzden öğleyi yazın serine bırakmak (ibrâd) müstahap sayılmıştır²⁹¹.

Cuma namazının vakti de, tam öğle namazının vakti gibidir.

2.2.2.3. Öğle Namazının Geciktirilmesi

Namazların vaktinde kılınması arzu edilendir. Ancak bazı zarurî veya meşakkat arzeden durumlarda namazların vaktinin geciktirilmesine cevaz verilmiştir. Bu namazların başında öğle gelir.

2.2.2.3.1. Sıcak Günlerde

Sıcaklığın aşırı olduğu ve günün en sıcak anları güneş tepede iken öğle saatlerine denk geldiği için ümmetine her yönüyle merhametli olan Hz. Peygamber'in öğle namazlarını geciktirerek serin vakte kaydırıldığını görmekteyiz.

1-Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Çok sıcak günlerde öğle namazını biraz geciktirin çünkü sığanın şiddeti Cehennemin kaynamasındandır.”**²⁹²,

2-Süleyman b. Büreyde (r.a.) babasından rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) bir adam geldi ve “Namaz vakitlerini” sordu. Rasûlullah da (s.a.v.); “Bizimle beraber kal öğrenirsin” buyurdu. ...Öğle namazı vakti gelince Bilâl'e emretti **güneş batıya kayınca** öğle ezanını okudu ve öğle namazını kıldırdı... **Ertesi gün** yine Bilâl'e emretti, sonra havanın **serinlemesine kadar bekleyerek öğleyi serinlikte**

289 Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no.393; Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no. 149, (1/303); Nesâî, “Mevâkîf”, 6, 10, 15, no.502, 513, 524; Ahmed b. Hanbel, Musned, 11/553, no.6966.

290 Buhârî, “Mevâkîf”, 9, no.533-538, 10, no.539, “Ezân”, 18, no.629.

291 Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mavsılî (ö.683), *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-muhtâr*, tdk., Mahmûd Ebû Dakîka, Kâhira, 1356/1937, 1/40.

292 Buhârî, “Mevâkîf”, 9, no.533-538, 10, no.539, “Ezân”, 18, no.629; Nesâî, “Mevâkîf”, 5, no.501, (1/249); Tirmizî, “Mevâkîf” 5, no.157, (1/315).

kıldırıldı²⁹³.

3-Enes b. Mâlik (r.a.)’ten rivâyet edildiğine göre; “Rasûlullah (s.a.v), **sıcak günlerde** namazı geciktirir **soğuk günlerde** ise erken kılarıldı.²⁹⁴”

4- Ebû Zerr (r.a.)’den (ö.32/652) rivâyet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.v.), **bir yolculukta** Bilâl ile beraberdi. Bilâl namaz için kamet getirmek istedi. Rasûlullah (s.a.v.); “**Biraz bekle hava serinlesin.**” Buyurdu. Bilâl biraz sonra tekrar kamet getirmek isteyince, Rasûlullah (s.a.v.) tekrar; “**Öğle namazı için biraz serinliği bekle**” buyurdu. Ebû Zerr diyor ki: Sonunda tepelerin gölgelerini görmeye başladık. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) kamet getirtip namaz kıldırıldı ve ardından; “**Sıcaklığın şiddeti Cehennem’in kükremesindedir. Öğle namazı için sıcaklarda havanın serinlemesini bekleyin.**”²⁹⁵” buyurdu.

Şâfi’î (ö.204/819), “Öğle namazını havanın serinlemesine kadar geciktirmek uzak yerden cemaat gelecek mescidler içindir. Kendi başına kılan veya mahalle mescidinde kılanlar için namazın geciktirilmemesi benim için daha uygundur.” demektedir²⁹⁶.

Tirmîzî (ö.279/892) de “Şiddetli sıcaklarda öğle namazını geciktirmek daha güzel ve sünnete de uygundur. Şâfi’î’nin “**uzaktan gelenler için bir ruhsattır**” görüşüne Ebû Zerr’in naklettiği hadis, ters düşmektedir. Çünkü Ebû Zerr hadisinde; “**Bilâl öğle namazı için ezan okumak istedi de Peygamber (s.a.v.) ‘geciktir, biraz hava serinlesin!’**” buyurmuştur. Mesele Şâfi’î’nin dediği gibi olsaydı öğle namazının havanın serinlemesine kadar geciktirilmesinde bir mana kalmazdı çünkü cemaatin hepsi bir arada bulunmaktaydı, dolayısıyla namaza gitmek için uzun yol gitmeye ihtiyaçları yoktu.²⁹⁷ demektedir.

Hadiste ifade edilen ibrâd, öğle namazını ilk vaktinde kılmayıp ortalığın biraz serinlediği zamana kadar geciktirmektir²⁹⁸. Nitekim sıcakta cemaate gitmek zor ve

293 İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkî”, 12, no.518, (1/258); Tirmizî, “Mevâkî”, 1, no.152, (1/308).

294 Buhârî, “Cumû’a”, 17, no.906; Nesâî, “Mevâkî”, 4, no.499, (1/248).

295Tirmizî, “Mevâkî”, 5, no.158, (1/317). Buhârî, “Mevâkî”, 9, no.538; Ebû Dâvûd, “Salât”, 4, no.401.

296 Tirmizî, “Mevâkî”, 5, no.157, (1/316).

297 Tirmizî, “Mevâkî”, 5, no.157, (1/316).

298 İbn Dakîkî’l-İd (ö.702), *İhkâmu’l-İhkâm Şerhu ‘Umdeti’l-ahkâm*, nşr. Matba’atü’l-sünneti’l-Muhammediyye, byy., trs., 1/293, no.113.

meşakkatlidir. Ümmete kolaylık olsun diye buna ruhsat verilmiştir. Hadiste yer alan “Şüphesiz Yeryüzünde sıcaklığın şiddeti cehennemın kaynamasındandır²⁹⁹” ifadesi de hakikat değil kinâye ve mecaz kabilindedir³⁰⁰.

Öğle namazını serinde kılmak tabii ki zevâl öncesi değil, zevâl sonrasıdır. Çünkü ibrâd/serinleme vakti öğle sıcağının hararetinin ve güneşin yakıcı etkisinin azaldığı vakittir. Ayrıca sıcaklık olmadan da serinleme olmaz. Zira önce sıcaklık şiddetlenecek ki daha sonra serinlikten bahsedilebilsin³⁰¹.

Havanın serinleme vaktine kadar öğle namazını geciktirme emri müstehaptır. Ancak bu emrin vücut ifade ettiğini söyleyenler de vardır. Kirmânî vücut ifade etmediği hükmü üzerinde icma olduğunu belirtir. İbn Hacer (ö.852/1448) de şiddetli sıcaklıkta öğle namazını havanın serinleme ve hararetinin kırılma vaktine kadar tehir etmenin ulemanın cumhuruna göre müstehap olduğunu nakleder. Bazıları bunun cemaat halinde kılınan namaza has olduğunu söylemiştir. Tek başına namaz kılındığında gerçekte acele etmek yani ilk vaktinde kılmak daha faziletlidir. Mâlikîlerin çoğunluğu bu görüştedir. Şâfi’îler de bu görüştedir. Ancak bunu sıcak bölgelere has kılarlar. Ayrıca bunu yukarıda Tirmizî’nin de belirttiği gibi cemaatin mescidden uzak olup cemaat halinde kıldıkları zamanla kayıtlarlar. Kapalı ya da siperli bir yerde oldukları zaman aslolan ilk vaktinde kılmaktır. Ahmed b. Hanbel’den gelen meşhur görüşe göre takyîd ve tahsîs olmadan ta’cîl veya te’hîr, yani ilk vaktinde veya geciktirerek kılmak eşit durumdadır³⁰².

“Öğleyi serinde kılınız³⁰³” ifadesi “sıcaklık şiddetli olmadığı zaman havanın serinlenmesini beklemek meşru olmaz, sıcak günlerde hava serinlenene kadar namazı te’hir edin” demektir. Çünkü ibrâd genel mana taşımadığı gibi, secde halinde alınlara güneşten yanmış toprağın eziyet verme illetine mebnidir. Hz. Enes’in “Biz Rasûlüllah’ın arkasında öğle namazında namaz kıldığımız zaman sıcaklık korkusuyla

299 Buhârî, “Mevâkî”, 9, no.533-538, 10, no.539; Nesâî, “Mevâkî”, 5, no.501, (1/249); Tirmizî, “Mevâkî”, 5, no.157, (1/317).

300 Ebû ‘Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. ‘Abdîberr el-Kurtubî (ö.463), *el-İstizkâr*, th. Sâlim Muhammed ‘Atâ –Muhammed Ali Muavviz, Beyrût 1421/2000, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1/97; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/15.

301 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/15.

302 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/16. Ayrıca bak. Ebu’l-Velîd Süleymân b. Halef el-Kurtubî el-Bâcî el-Endelûsî (ö.474), *el-Müntekâ Şerhu’l-Muvatta’*, nşr. Matba’atu’s-Saâde, Kahira, 1332, 1/31; İbn Dakîkî’l-İd, *İhkâmu’l-İhkâm*, 1/293, no.113.

303 Buhârî, “Mevâkî”, 9, no.538; Ebû Dâvûd, “Salât”, 4, no.401.

elbiselerimizin üzerine secde ederdik.”³⁰⁴ hadisi bunu ifade eder. Hadiste ayrıca “seferde iken ibrâdin emredildiği³⁰⁵” görülmektedir. Dolayısıyla namaz kılana sıcaklıktan dolayı bir eziyet söz konusu değilse namazın geciktirilmesinden de söz edilemez.

Hadisteki “Sıcaklık şiddetlenince namazı hava serinlenince kılınız³⁰⁶” ifadesi sıcaklık şiddetli olmadığı zaman ibrâd meşru olmaz demektir³⁰⁷.

Bazıları ibrâd sıcaklığı yerden zâil/yok etmediği için öğleyi ta‘cîl etmenin yani ilk vaktinde kılmanın mutlak olarak daha efdal olduğunu, ancak ibrâdin “namazı ilk vaktinde kılınız” anlamına geldiğini, gündüzün serinlemesi ilk vakti olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer (ö.852/1448) bunun uzak bir tevil olduğunu, çünkü hadiste “sıcaklığın şiddeti cehennemden kaynamasındandır”, buyurulduğunu ifade etmektedir. Bazıları “buradaki illet matlubun te’hîr olduğuna delalet eder”, demişlerdir³⁰⁸.

Hz. Peygamber’in “bekle, bekle!”³⁰⁹ emrinin maksadının ibrâd, dolayısıyla te’hîr olduğunu, Habbâb’ın “biz yerin sıcaklığından dolayı alınlarımız ve avuçlarımız yanıyor” diye şikâyet ettik fakat şikâyetimizi gidermedi, bize cevap vermedi. Bize ibrâda cevaz verdi”, sözü teyid eder. Zıt gibi gözükse ta‘cîl ve te’hîr hadislerinin arasını cem edenler şöyle diyorlar: İbrâd ruhsattır, ta‘cîl daha faziletlidir. Emrin irşat amaçlı olduğu görüşünde olanlar böyle söylüyorlar. Aksini savunanlar ibrâdin daha faziletli olduğunu söylerler. Habbâb’ın hadisi cevaza delalet eder. Bu da emrin vücut ifade etmediğini gösterir³¹⁰.

İbn Hacer’e (ö.852/1448) göre en güzel cevap el-Mâzerî’nin (ö.536/1141) dediğidir. Şöyle ki: “Namazın ilk vaktinde kılınmasının faziletinden bahseden hadisler genel veya mutlaklardır. İbrâd emri ise hastır ve mukaddemdir. Ta‘cîl daha meşakkatlidir dolayısıyla daha faziletlidir diyenlerin görüşüne iltifat yoktur. Çünkü

304 Tirmizî, “Cumû‘a”, 58, no.584 (2/369).

305 Buhârî, “Mevâkîf”, 9, no.533-538, 10, no.539; Ebû Dâvûd, “Salât”, 4, no.401.

306 Buhârî, “Mevâkîf”, 9, no.533-538, 10, no.539.

307 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/16.

308 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/16.

309 Tirmizî, “Mevâkîf”, 5, no.157, (1/315).

310 Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘arabî, Beyrût, 1392, 5/117; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/17.

efdaliyet zorluğa münhasır değildir. Bazen daha hafif olan daha faziletli olabilir. Seferde namazı kısaltmak gibi³¹¹.”

Sıcaklığın şiddeti namazı geciktirmenin meşruiyetidir. Hikmeti huşuyu alıp götürdüğü için meşakkati defetmek olduğu da açıktır. Dolayısıyla ibrâdin hikmeti meşakkati def etmektir³¹².

Burada şunu da belirtmek gerekir ki sıcaklıktan dolayı namazı geciktirmenin de bir ölçüsü vardır. Enes b. Mâlik (ö.179/795), “namazın kılınması müstehap olan vaktin dışına çıkarılmasını “namazın zayi edilmesi”³¹³ olarak ifade etmektedir. el-Muhalleb (ö.435/1043) bunu böyle yorumlamıştır. Yoksa namazın vaktin dışına çıkarılması değildir³¹⁴.

Sonuç olarak öğle namazının normal günlerde ilk vaktinde kılmak, sıcak günlerde ibrad etmek yani havanın serinlemesini beklemek caizdir.

2.2.2.3.2. Seferde

Bir sefer esnasında Hz. Peygamber’in öğle namazını geciktirerek serin vakitte kıldırmasıdır. Bu hususla ilgili rivayet şu şekilde geçmektedir:

Ebû Zerr (r.a.)’den rivâyet edildiğine göre; Bilâl, **bir yolculukta** Rasûlullah (s.a.v.), ile beraberdi. Bilâl namaz için kamet getirmek istedi. Rasûlullah (s.a.v.); **“Biraz bekle hava serinlesin.”** Buyurdu. Bilâl biraz sonra tekrar kamet getirmek isteyince, Rasûlullah (s.a.v.) tekrar; **“Öğle namazı için serinliği bekle”** buyurdu. Ebû Zerr diyor ki: Sonunda tepelerin gölgelerini görmeye başladık. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) kamet getirtip namaz kıldırdı ve ardından; **“Sıcaklığın şiddeti Cehennem’in kükremesindedir. Öğle namazı için sıcak günlerde havanın serinlemesini bekleyin.”**³¹⁵ buyurdu.

311 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/17.

312 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/17; el-'Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, 5/20-21; Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (ö.1031), *Feydu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, Mısır 1356, el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübra, 1/76, no.49, 7/8; Muhammed Abdülbakî b. Yûsuf ez-Zürkân el-Mısırî el-Ezherî (ö1122), *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, th. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'd, Kâhira 1424/2003, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1/111.

313 Buhârî, “Mevâkîf”, 7, no.530.

314 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/14.

315 Buhârî, “Mevâkîf”, 10, no.539.

Buhârî bu rivayeti şu ifadelerle nakleder: Ebû Zerr el-Gıfârî (r.a.) şöyle demiştir: Biz Peygamber’le birlikte bir seferde bulunuyorduk. Müezzin öğle namazı için ezan okumak istedi. Peygamber (sav) **“Serinliği bekle!”** buyurdu. Bir müddet sonra müezzin yine ezan okumak istedi. Peygamber yine: **“Serinliği bekle!”** buyurdu. Nihayet müezzin, biz tepelerin gölgelerini uzanmış gördüğümüz zamana kadar bekledi. Bunun üzerine Peygamber: **“Şüphesiz sıcağın şiddeti cehennemın kaynamasındandır. Binâenaleyh sıcak şiddetlendiği zaman namazı serinliğe bırakın!”** buyurdu³¹⁶.

Namazı serinliğe bırakmanın illeti, Hz. Peygamber tarafından beyan edildiği üzere, sıcağın hâsıl olan ezâ ve meşakkattir. Dolayısıyla sıcağın verdiği meşakkat hususunda hazarın seferden farkı yoktur. Serinliğe bırakılmadık müstehâblık sefere hasredilmiş de değildir.

Buhârî (ö.256/869) “Seferde Namazı İbrâd Etmek/Havanın Serinlemesine Kadar Geciktirmek³¹⁷” şeklinde bir başlık açmıştır. İbn Hacer’in (ö.852/1448) ifadesiyle Buhârî bu başlıkla ibrâdin sadece hazara mahsus olmadığını beyan etmeyi murad etmiştir. Bunun mahalli, yolcu konakladığı zamandır. Yolcu yaya seyir hâlinde olduğu zaman bunda cem-i takdîm veya cem-i te’hîr yapabilir³¹⁸.

Âlimler serinliğe bırakmanın nihâî vakti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Gölge zevâl gölgesinden/fey-i zevâlden sonra bir zirâ‘ oluncaya kadar; boyun dörtte biri oluncaya kadar, üçte biri oluncaya kadar, yarısı oluncaya kadar ve bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür. Mâzerî vaktin sonuna kadar uzamaması şartıyla hallerin değişikliğine göre geciktirme vakitlerinin de değişebileceğini söyler. Bunun son anı gölgelerin bir misli oluncaya kadardır. Ancak bu bir misle eşitlikten kasıt zahir olmadığı andan itibaren tepe tarafından gölgenin uzadığı miktardır. Bir de bu seferde olur. Belki de bu öğle vaktinin sonudur ki ikindi ile birleşir³¹⁹.

Kısaca seferde sıcağın sebep olacağı meşakkatten dolayı öğle namazı serinliğe bırakılarak kılınabilir.

316 Buhârî, “Mevâkî”, 10, no.539; Ebû Dâvûd, “Salât”, 4, no.401; Tirmizî, “Mevâkî”, 5, no.158, (1/317).

317 Buhârî, “Mevâkî”, 10.

318 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/20.

319 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/20.

2.2.2.4. Öğle Namazının Son Vakti

Öğle namazının son vaktini ifade eden hayli rivayetler vardır. Örneğin;

1-Ebû Hurayra'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “**Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. Öğle namazının ilk vakti güneşin batıya kaymasından başlayıp ikindi vaktinin girişine kadardır...**”³²⁰,”

2-Ebû Hureyre (r.a.)'den rivâyet edilen diğer bir nakle göre, Cebrâil (a.s.) gelip Hz. Peygamber'e iki gün üst üste namazların ilk ve son vakitlerini bizzat kıldırarak öğrettiğinde Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Bu Cibril'dir, dininizi öğretmek için gelmiştir. ...Öğle namazını güneş batıya kayınca kıldı... Ertesi gün tekrar geldi ...**öğle namazını her şeyin gölgesi kendisi kadar bir misli olunca kıldırdı.** Sonra şöyle dedi: Namazlar dünkü kıldığın vakitler ile bu günkü kıldığın vakitler arasındadır. Namazların kılınacağı ilk ve son vakitler bunlardır.”³²¹”

3-İbn 'Abbâs'ın (r.a.) (ö.68/687) bu hadisi, Rasûlullah'tan (s.a.v.); “Cibril (a.s), Ka'be'nin yanında bana iki kez imam oldu. İlk seferinde, **güneş batıya kayıp gölgesi takunya tasmaı kadarken** öğle namazını,.. ikinci seferinde **her şeyin gölgesi kendi boyu kadar bir misli** olunca, bir önceki seferde **ikindiye kıldırıldığı vakitte öğle namazını;** ...kıldırdı. Sonra da bana dönüp şöyle dedi. Ey Muhammed bu iki vakit arasında namaz kılma genişliği ve serbestliği senden önceki Peygamberlere tanınan vakitler gibi olup sana da bu iki vakit arasında namaz kılabilmen mümkün olmuştur.³²²” şeklinde nakli biraz daha açıklayıcı niteliktedir.

Bu hadîsin zahirine bakarak İmâm Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Şâfî'î, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Ebû Hanîfe öğlenin son vaktinin **gölgeler iki misli** oluncaya kadar olduğunu söylemişlerdir. İbn Mübârek ve İshâk b. Râhûyeh öğlenin son vaktini **ikindinin ilk vaktine** kadar olduğunu söylemiştir³²³.

320 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

321 Nesâî, “Mevâkît” 5, no.502, (1/249).

322 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.149, (1/302); Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no.393.

323 el-Hattâbî, *Me'âlimu's-sunen*, 1/123.

4-Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'den rivâyet edildiğine göre; “Rasûlullah (s.a.v), **yaz günlerinde öğle namazını gölge üç beş ayak uzayınca; kış aylarında ise beş yedi ayak uzayınca kılırdı.**^{324,,}

Bu rivayet mevsimlere göre güneşin yükseklik ve alçaklığı yani yörüngesinin değişeceğini buna bağlı olarak gün ortasında fey-i zevâlin yani güneşin istiva (tam tepede iken) halinde iken mevcut gölgesinin boyutu değişeceğini, bir misli gölgenin fey-i zevâle ilaveten hesap edilmesi gerektiğini gösterir.

Buradaki geciktirme ikindi namazının ilk vaktine kadardır. Öğle namazını bitirdiğinde ardından ikindi namazının vakti girer³²⁵.

Buhârî'nin (ö.256/869) attığı başlığa göre ikindi ile öğle arasında fasıla yoktur. Ancak bunu açıkça ifade etmemiştir. Şâfi'î (ö.204/819) “öğle vakti ile ikindi vakti arasında bir fasıla vardır ki bu vakit ne ikindiye aittir ne de öğleye aittir.” demiştir. Fakat bu görüş mezhep kitaplarında Şâfi'î'den bilinmemektedir. Ondan “öğle vaktinin sonu ikindi vaktinin başı ile ayrılır” görüşü menkuldür. Ancak bununla muradı iştiraki yani ortak vakit alanının bulunmadığını ifade etmektedir. İbn 'Abbâs'ın “öğlenin vakti ikindiye, ikindinin vakti akşama kadardır” sözü buna delalet eder. Dolayısıyla öğle ile ikindide iştirak olmadığı gibi ikindi ile akşam vakitlerinde de iştirak/ortak alan yoktur³²⁶.

Öğle namazının son vakti konusunda yeri olması nedeniyle Ebû Hurayra (r.a.)'den nakledilen, Rasûlullah'ın (s.a.v.) “**Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. Öğle namazının ilk vakti güneşin batıya kaymasından başlayıp ikindi vaktinin girmesine kadardır.**³²⁷” sözünü burada tekrar zikretmekte fayda var.

2.2.2.5. Öğle İle İkindiyi Cem Etmek

Rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in bazı durumlarda öğle ile ikindiye cem ettiği görülmektedir.

324 Nesâî, “Mevâkât”, 6, no.503, (1/250); Ebû Dâvûd, “Salât”, 4, no.441.

325 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî, Beyrût*, 1348, 2/18.

326 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî, Beyrût*, 1348, 2/18.

327 Tirmizî, “Mevâkât” 1, no.151, (1/306).

2.2.2.5.1. Hazarda (Mukîm Olunduğunda)

Hz. Peygamber'in seferde olduğu gibi hazarda da bazı durumlarda namazları cem ettiği görülmektedir. Örneğin;

1- İbn 'Abbâs (r.a.) (ö.68/687)³²⁸, şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) **Medîne**'de **korkulacak** bir şey yokken, **yağmur** da yağmadığı hâlde **öğle** ile **ikindiyi**, akşam ile yatsıyı birlikte **cem** ederek kıldı”. İbn 'Abbâs'a “Rasûlullah (s.a.v.) böyle yapmakla neyi murad etti?” diye soruldu. O da; “**Ümmetini meşakkate sokmamak istedi**” dedi³²⁹.

2-İbn 'Abbâs şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) **öğle** ile **ikindiyi** (birlikte), ... **sekiz** rek'ât olarak kıldırdı³³⁰. Eyyûb es-Sahtiyânî Câbir'e: Muhtemelen bu **yağmurlu** bir günde olmuştur, dedi. Câbir de muhtemeldir, dedi³³¹.

3- İbn 'Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v) ile beraber **Medine**'de **sekiz rekât bir arada** (öğle ile ikindi) yedi rekâtta bir arada (akşam ile yatsıyı) **kıldım, öğleyi geciktirip ikindiyi acele etti**. Akşamı geciktirip yatsıyı acele etti³³².

4-Yine İbn 'Abbâs (r.a)'den nakledildiğine göre, bizzat kendisi Basra'da **meşgul** olduğu bir zaman da **öğle ile ikindiyi bir arada** kıldı, arada başka bir namaz kılmadı. Sonra akşam ile yatsıyı bir arada kıldı ve arasında başka bir namaz kılmadı. Bu işi **meşguliyetinden** dolayı yapmıştı ve şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte öğle ile ikindiyi bir arada kıldım ve arasında başka bir namaz kılmamıştım³³³.

328 İbn Abbâs'ın bu konuda değişik bir rivâyeti daha vardır. O da şöyledir: İbn Abbâs (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İki namazı sebepsiz bir şekilde bir arada kılsa büyük günah kapılarından birine adım atmış olur.” Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra hadisi rivâyet edenlerden Haneş'in künyesi Ebû Ali er-Rahabiyyü olup adı Hüseyin b. Kays olduğunu ve hadisçilerden Ahmed b. Hanbel ve başkalarının bu kimseyi hadis rivâyeti konusunda zayıf kabul ettiklerini belirtir. Bkz. Tirmizî, “Mevâkît”, 24, no.188, (1/364).

329 Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, *Musned*, 1/463, no.570; 4/354, no.2751; Tirmizî, “Mevâkît”, 24, no.187, (1/362); Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 50, 53, 54 (705), (1/490, 491); Nesâî, “Mevâkît”, 47, no.602, (1/290); Ebû Dâvûd, “Salâtü's-sefer”, 5, no.1211, (2/6).

330 Buhârî, “Mevâkît” 12, no.543, 1/114; Müslim, “Mesâcid”, 56 (705), 1/491; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân et-Temîmî Ebû Hâtîme d-Dârimî el-Bustî (ö.354), *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Belbân*, th. Şu'ayb el-Arnâvûd, Beyrût, 1414/1993, Muessesetü'r-risâle, 4/473, no.1597; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 12/177, no.12808; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/138, no.5551.

331 Buhârî, “Mevâkît” 12, no.543, 1/114.

332 Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 55, 56 (705) (1/491). Nesâî, “Mevâkît”, 44, no.589, (1/286), Nesâî, “Mevâkît” 47, no.601, (1/290); Muvatta', “Kasru's-salât”, 2, (1/143).

333 Nesâî, “Mevâkît” 44, no.590, (1/286).

Bu rivayetler öğle ile ikindinin cem edilerek kılınabileceğini göstermektedir. Cem olayında da cem-i teh'hir söz konusudur. Cem edilecek öğle ile ikindi namazlarında öğle geciktirilerek ikindi vakti içerisinde birleştirilerek kılındığı görülmektedir.

Birinci rivayette cemin korku ve aşırı yağmur gibi herhangi bir sebep zikredilmemiştir. Ancak sebebi sorulduğunda “muhtemelen ümmetini meşakkate sokmak istememiştir” dendiğine göre belli ki meşakkati gerektiren bir durum söz konusudur. İkinci rivayette hazarda yapılan cemin “muhtemelen bu yağmurlu bir günde olmuştur” ifadesi de hiçbir sebep yokken cem yapılmadığı ve bunun da nadiren yapıldığı anlaşılmaktadır. Yoksa namaz vakitlerinin bir anlamı kalmamış olur.

Üçüncü rivayet cemin takdim mi yoksa tehir şeklinde mi yapıldığını göstermektedir. Görüldüğü gibi hazarda öğle ile ikindinin cemi cem-i tehir şeklinde gerçeklemiştir.

Dördüncü rivayet İbn ‘Abbâs’ın bir uygulaması olarak âcil bir meşguliyetten dolayı öğle ile ikindinin cem edilebileceğini ve bunu sünnetten yani Hz. Peygamber’in bir uygulaması olarak bildiğini ifade etmektedir.

Tirmîzî’nin ifadesiyle bazı ilim ehli, **yolculuk** ve **Arafat** dışında iki namazı cem etmemek üzere amel etmiştir. Tâbiînden bazı âlimler **hasta** olan bir kimsenin iki vakit namazı bir arada kılınabileceğine ruhsat vermişlerdir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ile İshâk b. Râhûyeh (ö.238/852) bu görüştedir. Bazı âlimler aşırı **yağmurda** da iki namazın cem edilebileceğini söylemişlerdir. Şâfi’î (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûyeh bu görüştedir. Ancak Şâfi’î hastanın iki namazı cem etme görüşünde değildir³³⁴.

Hanefîler ise Buhârî (ö.256/869) ile Müslim’de (ö.261/874) Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayet edilen “Rasûlullah’ın Cem’den/Müzdelife’den başka yerde vaktinin hâricinde hiçbir namaz kıldığını görmedim. Cem’de, yani Müzdelife’de akşam ile yatsıyı beraber kıldırıldı ve ertesi gün sabah namazını vaktinden evvel kıldırıldı³³⁵” hadisine dayanırlar ve bu hadis, hazarda ve seferde herhangi iki namazı

334 Tirmîzî, “Mevâkîf”, 24, no.188, (1/364-365).

335 Buhârî, “Hacc”, 99, no.1682.

cem etmenin cevazına işaret eden bütün hadisler ile **ameli iptal** etmiştir, derler³³⁶. Cem ile ilgili sahih hadisleri de, cem olunan namazların **-öncekini son vaktine te'hîr**, diğeri de, **ilk vaktinde kılınmak** suretiyle ta'cîl edilmesinden dolayı- bir araya getirilmiş gibi göründüklerini ve hakikatte her namaz vaktinde kılınmış olduğunu ileri sürerler. Burada iki namazı bir vakte cem etmenin kastedilmediği ifade edilmektedir³³⁷.

Hastaya gelince; İmâm Şâfi'î'nin meşhur olan kavli ile ekseri ulemâya göre hastalık sebebi ile namazı cem ederek kılmak câiz değildir. İmâm Ahmed b. Hanbel ile Şâfi'îlerden bazılarına göre câizdir.

Abdullah b. Ömer'in (r.a.) yalnız akşamla yatsıyı zikrederek öğle ile ikindiye söylememesi makamın müsaadesizliğindedir. Çünkü eşinin vefatı üzerine acele yetişmesi istenmiş; o da acele ile akşamla yatsıyı beraber kılarak cenazeye gitmiş. Onun için yalnız akşamla yatsının ceminin câiz olduğu ifade edilmiştir.

Konu ile ilgili hususlar maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

1-Seferde olduğu gibi hizada da öğle ile ikindiye, akşamla yatsıyı sûr-i cem ile beraber kılmak câizdir.

2-Bazıları bunu; "Yağmur gibi bir özürden dolayı câizdir." şeklinde te'vîl etmişlerdir. Hadisin bâzı rivayetlerinin sonundaki "Hiç bir korku ve sefer olmaksızın.³³⁸" kaydı da bunu te'yîd eder. Onun için İmâm Mâlik bu gibi rivayetler hakkında: "Ben, bunun yağmur hakkında olduğunu zannediyorum.³³⁹" demiştir.

Hattâbî'nin (ö.388/998) belirttiğine göre, hizada yağmur sebebi ile iki namazın cem edilmesi âlimler arasında ihtilâfıdır. Seleften bir cemaate göre, câizdir. Abdullah b. Ömer (r.a.) bu görüşte olduğu gibi Hz. 'Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/713) de aşırı yağmurlarda namazları cem ederek kıldığı nakleledilir. Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Ömer b. Abdilâzîz (ö.101/719), Ebû Bekir b. Abdirrahmân (ö.94/712), Ebû Seleme (ö.104/722) ve Medîne fakihlerinin genellikle görüşleri budur. İmâm Mâlik (ö.179/795), Şâfi'î (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) de aynı

336 el-'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 5/31.

337 Hattâbî, *Me'âlimu's-sunen*, 1/263; el-'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 5/31.

338 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 49, 50, 53, 54 (705), (1/489, 490, 491); Tirmizî, "Mevâkît", 24, no.187, (1/362).

339 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î (ö.204), *Musnedü'l-İmâm eş-Şâfi'î*, th., Mâhir Yâsin Fahl, Kuveyt 1425/2004, Şirketü Ğarrâs, 1/335, no.365.

görüşü tercih etmişlerdir. Yalnız İmâm Şâfi‘î, namazın cem sureti ile sahih olabilmesi için yağmurun namaza başlarken devam etmesini şart koştur. Bu şartta, Ebû Sevr (ö.240/854) de İmâm Şâfi‘î ile beraberdir. Diğer âlimler böyle bir şart koşturmamıştır. İmâm Mâlik yağmura tutulan kimsenin, çamur ve karanlıkta namazlarını cem ederek kılabilceği görüşündedir. Halife Ömer b. Abdilazîz’in görüşü de budur. Evzâî (ö.159/795) ile Hanefîler’e göre, yağmura tutulan kimse her namazı vaktinde kılar³⁴⁰.

3- Bazıları bu hadisi yorumlarken: “Öğleyi kıldığı sırada hava bulutluymuş, sonra açılmış ve ikindinin girdiği anlaşılmış; arkasından onu da kılmıştır.” demişlerdir. ‘Aynî bu yorumun batıl olduğunu söyler. Çünkü mezkûr te’vîl öğle ile ikindiye bir nebze uyuyorsa da akşam ile yatsıya ihtimali yoktur³⁴¹.

4- Diğer bazı âlimler bu cem’in yağmur veya o mânâda bir özürden dolayı yapıldığını söylemişlerdir. Nevevî (ö.676/1277), Ahmed b. Hanbel ile Şâfi‘îler’den Kaadî Hüseyin’in (ö.508/1114) görüşlerinin bu olduğunu; yine Şâfi‘î âlimlerinden Hattâbî (ö.388/998), Mütevellî (ö.498/1104) ve Rûyânî’nin (ö.501/1107) bu görüşü tercih ettiklerini söylemektedir. Fakat ‘Aynî (ö.855/1451) bu yorumun da zayıf ve hadisin zahirine muhalif olduğunu söylemektedir. Ona göre hadîsi yağmur gibi bir özürle kayıtlamak, “müreccehsiz tercihte bulunmak”tır. Bu ise bâtıldır³⁴².

5- ‘Aynî’ye göre bu konudaki yorumların en güzeli Hanefîlerin yorumudur. Hanefîler Arafat ile Müzdelife’den başka bütün cemleri cem-i sûrî yani şeklî cem olarak yorumlamışlardır yâni; “Bu cemden murad, birinci namazı vaktinin sonunda kılmış; ikinci namazı da vakti girer girmez edâ etmiştir. Bu suretle her iki namaz da kendi vaktinde kılınmakla beraber zahire göre iki namaz bir arada kılınmış sayılmıştır.” demişlerdir³⁴³.

Hattâbî’nin belirttiğine göre âlimlerin çoğu iki namazın cem edilebileceğini söylemişlerdir. Bu cemi dilediği iki namazdan birinin vaktinde yapabilir. Dilerse ikindiye öne alır ikindi ile öğleyi öğle vaktinin içinde kılar, dilerse öğleyi geciktirir

340 Hattâbî, *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/263-265; el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 5/31.

341 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 5/31.

342 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 5/31.

343 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 5/31.

öğle ile ikindiye ikindinin vakti içinde kılar³⁴⁴.

6- Sonuç olarak bir grup âlim, bu hadislerle istidlal ederek seferiliğin yanı sıra bir ihtiyaçtan dolayı hazarda da iki namazın cem edilerek kılınabileceğini söylemiş; ancak bunun âdet hâline getirilmemesini şart koşmuştur. İbn Sîrîn (ö.110/728) ile Rabî‘a (ö.136/753), Eşheb (ö.204/819), İbnü’l-Münzir (ö.309/921) ve Kaffâl-i Kebîr’in (ö.365/975) görüşleri budur. Aynı görüşü Hattâbî (ö.388/998) birçok hadis imamından naklettiği belirtilmektedir. Bunların delili İbn ‘Abbâs’ın (r.a.); “Rasûlullah (s.a.v.) bunu, ümmetini meşakkate sokmamak için yaptı.³⁴⁵” demiş olmasıdır. Buna benzer bir söz İbn Mes‘ûd (r.a.)’dan da merfû olarak rivayet edilmiştir. Ancak mezkûr hadis hakkında Hattâbî; “Bu hadîs ile fukahânın ekserisi amel etmezler.” demiş; Tirmizî (ö.279/892) de; “Benim kitabımda İbn ‘Abbâs’ın korku ve yağmur yokken Medîne’de namazların cem edilerek kılındığını bildiren hadîsinden başka ulemânın ittifakla terk ettikleri bir hadis yoktur.” şeklinde beyanda bulunmuştur³⁴⁶.

2.2.2.5.2. Seferde

Hz. Peygamber’in seferde namazları cem ettiği hadislerde belirtilmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Enes (r.a.), şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) **gün devrilmeden önce yola çıkarsa, öğleyi ikindi** vaktine te’hîr eder, sonra hayvanından inerek, ikisini birden kılardı. **Yola çıkmadan önce gün devrilirse öğle** namazını kılar sonra (hayvanına) binerdi.³⁴⁷”

2- Enes’den (r.a.) nakledilen bir diğer rivayete göre; “Rasûlullah (s.a.v) **seferde acele ettiği zaman öğleyi, ikindinin ilk vaktine kadar** te’hîr eder; müteakiben aralarını cem ederdi. Akşam namazını da te’hîr eder tâ şafak kaybolduğu vakit, onu yatsı ile beraber kılardı³⁴⁸.

344 Hattâbî, *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/263. Ayrıca bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 3/97.

345 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 51-53 (705-706) (1/490).

346 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 5/32.

347 Buhârî, “Taksîr”, 16, no.1111, 17, no.1112, 1/46-47; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 46 (704), (1/489); Ebû Dâvûd, “Salâtü’s-sefer”, 5, no.1208, 1218, 1220, 2/5, 7; Nesâî, “Mevâkîf” 40, no.586, 1/284; İbn Hibbân, *Sahîh*, 4/463, no1592.

348 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 48 (704), (1/489); Nesâî, “Mevâkîf”, 45, no.594, (1/287).

3- Enes (r.a.) başka bir naklinde şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v.) **seferde iki namazı birden kılmak istediği** vakit **öğleyi, ikindinin ilk vakti girinceye kadar** te’hîr eder, sonra ikisini birden kılarıdı.^{349,}”

4- ‘Âmir b. Vâsile Ebû’t-Tufeyl, Mu‘âz b. Cebel’den nakletmiştir. Mu‘âz b. Cebel dedi ki: “Rasûlullah (s.a.v.) **Tebûk** gazasında **öğle** ile **ikindiyi** ve akşamla yatsıyı cem ederek kıldı.” Ben: Acaba onu, buna sevk eden nedir?” diye sordum. Muâz: **Ümmetini meşakkate sokmamak istedi...** dedi³⁵⁰.

5- Câbir b. Abdullah (r.a.)’den rivâyete göre, şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v), hacc’da yürüdü, **Arafat**’a vardığında kendisi için Nemire denilen yerde hazırlanmış çadırına indi. **Güneş tepeden batıya kayınca** Kusva isimli devesinin hazırlanmasını emretti. Devesine binip Batn-ı Nahle Vadisine gelince, orada insanlara bir hutbe irad etti. Sonra Bilal ezan okudu ve kamet getirdi; **öğleyi** kılınca tekrar kamet getirdi ve **ikindi** namazı da kılındı. Bu iki vakit arasında başka bir namaz kılmadı³⁵¹.

6-İbn Şihâb Sâlim b. Abdullah’a seferde öğle ile ikindi cem edilir mi? diye sordu. O da “Evet, bunda bir sakınca yoktur. Arafat’ta insanların nasıl kıldığını görmedin mi?” diye cevap verdi³⁵².

7-Ali b. Hüseyin “Rasûlullah (s.a.v.) gündüz yolculuk yapmak istediğinde öğle ile ikindiyi cem ederdi.” derdi³⁵³.

8-Kesîr b. Karavenda (r.a.)’den rivâyete göre, şöyle demiştir: “Sâlim b. Abdullah’a: Baban, Abdullah b. Ömer yolculuklarda namazları cem eder miydi?” diye sorduk. Sâlim: “Hayır! Sadece Müzdelife’de cem ederdi” dedi. Sonra Sâlim’in yanına geldim şunları söyledi: Hanımı Safiye, babam Abdullah’a: “Dünya’nın son, âhiretin ilk günündeyim, ölmek üzereyim” diye bir haber göndermişti. Babam devesine bindi ben de onunla beraberdim, süratle yol alıyorduk. Namaz vakti daralmıştı, müezzin durumunda olan kimse “Ey Ebû Abdurrahman! Namaz kılalım” dedi. Fakat babam yoluna devam etti, öğle ile ikindi arası olunca konakladı.

349 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 47 (704), (1/489).

350 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 51-53 (705-706) (1/490).

351 Nesâî, “Mevâkîf” 48, no.604, (1/290); Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56, no. 1905, (2/182)

352 Muvatta’, “Kasru’s-salât”, 6, 1/145.

353 Muvatta’, “Kasru’s-salât”, 6, 1/145.

Müezzine; “Kamet et!” dedi. Müezzin kamet getirdi, öğleyi iki rekât olarak kılıp selâm verdikten sonra müezzin yerinden ayrılmadan tekrar kamet getirdi. İkinci namazını da iki rekât olarak kılıp hızlıca yola çıktı. Güneş batınca müezzin yine; “Ey Ebû Abdurrahman! Namaz kılalım” deyince; önceki yaptığın gibi yapacaksın dedi ve yoluna devam etti, akşam karanlığı basıp yıldızlar çoğalınca konakladı. Müezzine; “Kamet et” dedi. Ben namaz kılacak duruma gelince akşam namazının farzının üç rekât olarak kıldı. Müezzin yerinden ayrılmadan tekrar kamet getirdi, yatsı namazının farzını iki rekât kıldı ve ön tarafına tek bir selâm vererek bize döndü ve şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v): “Herhangi biriniz geçip gideceğinden korktuğu bir işi olursa, namazlarını böyle kılsın” buyurdu³⁵⁴.

Bu rivayetler de Hz. Peygamber’in yolculukta öğle ile ikindiye cem ettiğini göstermektedir. Şâfi’î ve başka birçok âlim uzun seferler için öğle ile ikindiye ikisinden dilediği bir vakitte cem etmeyi câiz görürler³⁵⁵.

Hadislerden anlaşıldığına göre yolculuk için namazı cem edebilmek için sefer denebilecek bir yolculuğa niyetlenmek lazımdır. Bütün rivayetlerinde, yola çıkmadan; bir rivayetinde “sefer için yola çıkmadan” şeklinde bahsedildiğine göre yola çıkmanın sefer kastı ile mukayyet olduğu anlaşılmaktadır. Şu hâlde şehir haricindeki bağ ve bostana gitmek buradaki hükümden hariçtir. Yani böyle yerlere gidileceği zaman iki namazın cem edilmesi mevzubahis değildir³⁵⁶.

Bazılarına göre sefer dolayısıyla mutlak surette cem yapmak câiz değildir. Cem ancak Arafat’ta, Müzdelife’de yapılır. Hasan el-Basrî (ö.110/728), İbn Sîrîn (ö.110/728), İbrahim en-Nehâf (ö.96/714), Esved (ö.75/694), Ebû Hanife (ö.150/767) ve diğer Hanefî imamlarının mezhepleri budur. Bir nakle göre İmâm Mâlik de bu görüşü tercih etmiştir. İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe Arafatt’a öğle ile ikindi, Müzdelife akşam ile yatsıdan başka hiç bir yerde –ne sefer, ne yağmur, ne hastalık ne de başka bir sebeple- cem yapmak câiz değildir, demektedir³⁵⁷.

Nevevî sahih hadisler İbn Ömer’in (ö.74/693) “Yolculukta acele ettiği zaman akşam ile yatsıyı cem ederdi” hadisi bu görüşün aleyhinedir. İki namazın

354 Nesâî, “Mevâkît” 45, no.597, (1/288).

355 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/212.

356 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/213.

357 Aynı yer.

vakitlerinden birinde cem ettiği açıktır. Hanefilerin “Buradaki cemden murad birinci namazı son vaktine kadar geciktirir, diğerini de ilk vaktinde kılardı” şeklindeki yorumunu iptal eder. Enes’in “Güneş batıya kaymadan önce yola çıkacağı zaman öğleyi ikindinin vaktine kadar geciktirir sonra konaklar ve ikisini cem ederek kılardı” hadisinde ikinci namazın vaktinde cem ettiği açıktır. Hele “seferde iki namazı cem etmek istediğinde öğleyi ikindinin ilk vakti girinceye kadar öğleyi geciktirir sonra da ikisini cem ederek kılardı” hadisi delalet açısından çok daha açıktır, demektedir³⁵⁸.

İbn ‘Abbâs’ın bu konuda değişik bir rivâyeti daha vardır. O da şöyledir: İbn ‘Abbâs (r.a.)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim iki namazı sebepsiz bir şekilde bir arada kılsa büyük günah kapılarından birine adım atmış olur³⁵⁹.” Tirmîzî bu hadisi naklettikten sonra hadisi rivâyet edenlerden Haneş’in künyesi Ebû Ali er-Rahabiyyü olup adı Hüseyin b. Kays olduğunu ve hadisçilerden Ahmed b. Hanbel ve başkalarının bu kimseyi hadis rivâyeti konusunda zayıf kabul ettiklerini belirtir³⁶⁰.

Hanefîler, Buhârî ile Müslim’in ittifakla Abdullah b. Mes‘ûd (ra)’dan (ö.32/652) rivayet ettikleri hadisle istidlal ederler. Mezkûr hadiste İbn Mes‘ûd (r.a): “Ben, Rasûlullah (s.a.v.)’in bir namazı kendi vaktinden başka bir vakitte kıldığını görmedim. Ancak Müzdelife müstesna! Çünkü orada akşamla yatsıyı beraber kılmış; ertesi gün sabah namazını edâ vaktinden önce kılmış idi³⁶¹” demiştir. Hanefîler bir de Müslim’in (ö.261/875) rivayet ettiği Ebû Katâde hadîsi ile istidlal ederler. Bu hadiste: Rasûlullah (s.a.v.): “Uykuda bir kusur işleme yoktur. Kusur ancak uyanırken bir namazı, başka namazın vakti girinceye kadar geciktirmekle olur.” buyurmuştur³⁶².

358 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/213-214.

359 Bk. Tirmizî, “Mevâkîf”, 24, no.188, 1/364; Ebû Ya’lâ el-Mavsîlî, *Musned*, 5/136, no. 2751; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, 11/216, no.11540. Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (ö.385/995), *Sünenü’l-Dârekutnî*, th., Şu‘ayb el-Arnâvûd, Beyrût 1424/2004, 2/247, no.1475; Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö.405), *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, th. Mustafa Abdülkadir ‘Atâ, Beyrût 1411/1990, Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1/409, no.1020; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/241, no.5561.

360 Bk. Tirmizî, “Mevâkîf”, 24, no.188, 1/364.

361 Buhârî, “Hacc”, 99, no.1682; Müslim, “Hacc”, 292 (1289), 2/938.

362 Ebû Ca’fer et-Tahâvî (ö.321/633), *Şerhu Me‘âni’l-âsâr*, th. Muhammed Zührî en-Neccâr, ‘Âlemü’l-kütüb, 1414/1994, 1/165 (no. 987); Ali b. Ca’d b. ‘Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (ö.230), *Musnedu İbn Ca’d*, th., ‘Âmir Ahmed Haydar, Beyrût 1410/1990, s.450, no.3075.

Arafat ile Müzdelife'den başka yerlerde dahi iki namazın bir arada kılındığını bildiren hadislere Tahâvî (ö.321/933), Ma'âni'l-Âsâr adlı şerhinde şöyle cevap verir: "Rasûlullah (s.a.v.) bunlarda birinci namazı vaktinin sonunda kılmış; ikinci namazı da vaktinin evvelinde kılmıştır. Şu kadar var ki, her iki namazı bir vakitte kılmıştır. İbn 'Abbâs hadîsi de bu manayı te'yîd eder. İbn 'Abbâs: "Rasûlullah (s.a.v.) hiç bir korku veya yolculuk olmadığı hâlde öğle ile ikindiye toptan; akşamla yatsıyı da toptan kıldı." demiştir³⁶³.

Hadisin bir rivayetinde de; İbn 'Abbâs; Rasûlullah (s.a.v.) Medine'de korku veya yağmur yokken, öğle ile ikindiye toptan ve akşam ile yatsıyı da toptan kıldı.³⁶⁴ demiş, İbn 'Abbâs'a; "Rasûlullah (s.a.v.) bununla ne yapmak istedi?" diye sormuşlar: "Ümmetine meşakkat vermemek istemiştir." cevabını vermiştir³⁶⁵. Tahavî, gerek bizim ulemamızdan, gerekse muhaliflerin ulemasından hiç biri hazarda iki namazın toptan kılınmasına cevaz vermemiştir. Bu da zikredilen cemin manası bizim dediğimiz gibi birinci namazın teh'îr edilmesi ve ikincinin vaktinin girer girmez kılınmasından ibaret olduğunu gösterir³⁶⁶ demektedir.

Dolayısıyla öğleyi son vaktinde ikindiye ilk vaktinde kılması şeklinde surî cem olması muhtemeldir³⁶⁷.

Hattabî (ö.388/998), Hanefilerin te'vîlini reddederek, şunları söyler: "Şüphesiz iki namazı cem ederek kılmak bir ruhsattır. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı cem ederek kılmak, her iki namazı kendi vaktinde kılmaktan daha meşakkatli olurdu. Çünkü her namazı kendi vaktinde kılmak, cem için her iki vaktin iki ucuna riayet ederek kılmaktan daha kolaydır. Eğer cem bu şekilde olsaydı ikindi

363 Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, *Musned*, 1/463, no.570; 4/354, no.2751; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/209, no.8228; Tirmizî, "Mevâkît", 24, no.188, 1/362; Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1/164 (no. 986).

364 Tirmizî, "Mevâkît", 24, no.188, 1/362.

365 Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, *Musned*, 1/463, no.570; 4/354, no.2751; Tirmizî, "Mevâkît", 24, no.187; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 50, 54 (705) (1/490, 491); Nesâî, "Mevâkît", 47, no.602 (1/290); Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 5, no.1211.

366 en-Nevevî (ö.676), *el-Minhâc*, 5/213.

367 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

ile akşamı, yatsı ile sabahı cem etmek de câiz olurdu. Oysa bunun haram olduğu konusunda ümmette ihtilaf yoktur.³⁶⁸,”

Hanbelîler’den İbn Kudâme (ö.620/1223): “İki namazın arasını cem etmeyi sureta cem’e hamletmek iki vecihle fasittir der. Şöyle ki:

a) Rasûlullah’ın (s.a.v.), iki namazı, bir vakitte cem ettiği sarahaten rivayet edilmiştir³⁶⁹.

b) İki namazı cem etmek, bir ruhsattır. Mesele Hanefilerin dediği gibi olacak olursa, her namazı kendi vaktinde kılmaktan daha büyük bir meşakkat doğacaktır. Yine cem meselesi Hanefilerin dediği gibi olursa, ikindi ile akşamı, yatsı ile sabah namazını cem etmek mümkün olur. Hâlbuki bunların cem sureti ile kılınmalarının haram olduğunda ulema arasında ihtilaf yoktur. Hadisin zahîrî manası ile amel etmek bu tekellüften evlâdır...” demiştir³⁷⁰.

Bedruddîn ‘Aynî (ö.855/1451), bu reddiyelere şöyle cevap verir: “Cem’in bir ruhsat olduğunu biz de kabul ediyoruz. Lâkin biz, bunu sûrî cem’e hamlettik. Tâ ki haberi vâhid, kâfi olan âyete muaraza etmesin. Söz konusu âyet “Namazlara devam edin...³⁷¹” yani “onları vakitlerinde kılın!” âyetidir. Yüce Allah: “Şüphesiz namaz müminlerin üzerine belli vakitlerde farz kılınmıştır.³⁷²” buyuruyor. Bizim görüşümüz, hem âyetle, hem de hadisle amel etmek sayılır. Muhaliflerin görüşü ise âyetle ameli terk etmeye varır. Nitekim onların kabul ettikleri manevî cem, yağmur ve korku gibi özürlerden dolayı hazardous da cemin câiz olmasını gerektirir. Bununla beraber bunu kendileri de câiz görmemiş, Rasûlullah’ın (s.a.v.) hiç bir korku veya yağmur olmaksızın Medîne’de öğle ile ikindiye ve akşamla yatsıyı cem ederek kıldığını bildiren İbn ‘Abbâs hadisini birtakım merdûd şekillerle te’vîl etmişlerdir. Bizim kaail olduğumuz şekilde ise hem kitapla hem de bu babda vârid olan bütün hadislerle hiç bir te’vile gerek kalmadan amel etmek vardır³⁷³.

368 Hattâbî, Me’âlimu’s-sünen, 1/264; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1379, 2/580; el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 7/151; Ebu’l-Fadl Zeynuddin Abdurrahîm b. el-Hasen el-‘Irâkî (ö.806), *Tarhu’t-Tesrîb fî Şerhi’t-takrîb*, nşr. et-Tab‘atü’l-Mısriyyeti’l-kadîme, trs, 3/127.

369 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 7/151, 152.

370 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 7/152.

371 el-Bakara, 2/238.

372 en-Nisâ, 4/103.

373 el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 7/152; Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm (ö.1423), *Teysîru’l-‘Allâm Şerhu ‘Umdeti’l-Ahkâm*, th. Muhammed Suphî b. Hasan Hallâk,

Hattâbî'nin "Çünkü vakitlerin evveleri ve âhirleri havassın çoğunun bile anlayamadığı şeylerdendir...³⁷⁴" sözünü kabul etmiyoruz. Zira namaz dinin en büyük esaslarından biridir. Kâmil bir Müslümana dînin en büyük erkânından biri olan namaza müteallik şeyler nasıl gizli kalabilir? İbn Kudâme'ye (ö.620/1223) dahî aynı şekilde cevap verilir. Onun ikindi ile akşam namazını ve yatsı ile sabah namazını cem hakkındaki kıyası da bâtıldır. Çünkü arada mülâzemet yoktur. Sonra bizim kabul ettiğimiz şekilde Rasûlullah'ın (s.a.v.) sözünü sıyânet etmemek değil, bilakis sıyânet etmek vardır...³⁷⁵

Arafat'la Müzdelife'den başka yerlerde de iki namazı cem ederek toptan kılmanın câiz olduğunu kabul edenlere göre, cemin nasıl yapılacağını İmâm Nevevî (ö.676/1277) şöyle anlatır: "Şâfi'î ile ekseri ulemâya göre uzun seferde öğle ile ikindiyi, hangisinin vaktinde dilerse ve yine akşamla yatsıyı hangisinin vaktinde dilerse cem ederek kılmak câizdir. Kısa yolda cemin câiz olup olmaması hususunda Şâfi'î'den iki görüş rivayet olunur. Bunların en doğru olanına göre kısa yolda cem ve kasr câiz değildir. Uzun yoldan murat 48 millik mesafedir ki mutedil yürüyüşle iki konak eder. Konakta bulunan yolcu için efdal olan şekil, birinci namazın vakti girdiği zaman, ondan sonra gelen namazı da onunla beraber kılmaktır. Birinci namazın vaktinde yolda bulunur da, ondan sonraki namazın vakti çıkmadan konağa varacağını bilen kimse için birinci namazı, ikincinin vaktine te'hir etmek efdal olur. Bu tertibe riâyet etmeyenin, namazı da câizdir. Yalnız efdal olan vechi terk etmiş olur³⁷⁶."

Birinci namazın vaktinde cem yapmanın şartı evvelâ o vaktin namazını kılmak ve namazdan çıkmadan ceme niyet etmek, iki namazın arasını ayırmamaktır. İkinci namazın vaktinde cem yapmak isteyen birinci namaz vakti esnasında ceme niyet etmesi icab eder. İkinci namaz vaktini, her iki namaza yetecek ve artacak surette geniş tutmak yani namazları vaktin sonuna bırakmamak gerekir. Eğer cemi, niyet etmesizin namaz vaktini geçirmişse kendisi Allah'a âsî, kıldığı namaz da kaza olur. Birinci namazı cem etmek niyetiyle tehir eden kimsenin, ikinci namaz vakti

Kâhira 1426/2006, 1/231; Krş. Es-Suyûtî (ö.911), *Mısbâhu'z-Zücâce Şerhu Süneni İbn Mâce*, nşr. Kadîmî Kütüphane-Kerâteşî, 1315, 1/75.

374 el-Hattâbî (ö.388), *Me'âlimu's-sunen*, 1/264; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/580.

375 el-'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 7/152.

376 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/212.

gelince önce birinciyi kılması ve ceme niyet etmesi, ondan sonra araya hiç bir şey karıştırmamak suretiyle ikinci namazı kılması müstehap olur³⁷⁷.

Dolayısıyla yapılmış olan cemin öğleyi son vaktinde ikindiye de ilk vaktinde kılmak şeklinde surî cem olması muhtemeldir³⁷⁸.

2.2.3. İkinci Namazının Vakti

2.2.3.1. İkinci Namazının Kur'ân'dan Delilleri

İkinci namazına işaret eden Kur'ân âyetlerini şu şekilde ele almak mümkündür:

1-“Güneşin sarkmasından **gecenin kararmasına** kadar **namazı ikaame et!**³⁷⁹”

2-“Gündüzün **iki ucunda ... namaz kıl.**³⁸⁰”

3-“**Güneşin... batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et! ... ve gündüzleri** de tesbih et ki Rabbinin rızasına eresin.³⁸¹”

4- “**...günün sonunda** da ...hamd O'nundur.³⁸²”

5-“Namazlara ve **orta namaza** devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.³⁸³”

Birinci ve ikinci âyetlerde namaz kılmak emredilmiş olmakla beraber işaret edilen vakitlerde kılınacak namazların adları ve zaman aralıkları belirtilmemiştir. Ancak gündüzün iki ucunda kılınacak namazlar içinde **öğle** ve **ikindi** namazları olduğu açıktır. Nitekim bu namazların öğle ve **ikindi** namazları olduklarını Hz. Peygamber'in bu namazını gündüzün iki ucundan/yarisından biri olan zevâlden sonra kılmasından anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu âyetlerde işaret edilen namaz vakitlerinin başlangıç ve bitiş anlarını da sünnet tayin etmektedir.

Üçüncü âyette ifade edilen, “Güneşin batmasından önce” kılınan namaz

377 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/213.

378 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

379 el-İsrâ, 17/78.

380 Hûd, 11/114.

381 Tâhâ, 20/130.

382 Er-Rûm, 30/18.

383 Bakara , 2/238.

ikinci namazıdır. Ancak yorum yoluyla âyette namaza işaret ettiği belirtilen tesbihin zaman aralıkları belirtilmemiş, teferruat sünnete bırakılmıştır.

Ayette geçen Salâtü'l- Vüsta ile hangi namazın kastedildiği konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Buna göre sabah namazı, öğle namazı, ikinci namazı, akşam namazıdır diyenler olduğu gibi yatsı namazı ya da beş vakit namaz içerisinde herhangi biri olduğu yönünde de yorumlar vardır. Ayrıca Cuma, vitr, korku ya da gece namazı olduğu görüşünü beyan edenler de olmuştur. Ancak muhaddis, fakih ve müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre Salâtü'l- vüsta ikinci namazıdır.³⁸⁴

2.2.3.2. İkinci Namazının Başlama Vakti

Her namaz vaktinin bir başlama vakti (ilk vakti) ve bir de bitme vakti (son vakti) vardır.

1-Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. ...İkinci namazının ilk vakti bu vaktin girişinden başlayıp sonu güneşin sarardığı zamandır...”**³⁸⁵

2-Süleyman b. Büreyde (r.a.)'in babasından naklettiğine göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) bir adam geldi ve **namaz vakitlerini** sordu. Rasûlullah (s.a.v.): **“Bizimle beraber kal öğrenirsin!”** buyurdu. **İkinci vakti gelince Bilâl'e emretti, ezan okundu, güneş bembeyaz ve yüksekte iken ikinci namazını kıldırdı... Ertesi gün güneşin son parlaklığı vaktine kadar ikindiye geciktirdi**³⁸⁶.

3-Enes (r.a.) şöyle dedi: Peygamber (s.a.v.) ... ikindiye **güneş yüksekte beyaz ve canlı iken, ...kıldırdı**. ‘Avâliye gidecek olan giderdi de güneş hâlâ yüksekte olurdu³⁸⁷.

4-‘Âişe (r.a.): Rasûlullah (s.a.v.), **ikinci namazını güneş Âişe'nin odasından çıkmamış hâlde iken kıldırdı, demiştir**³⁸⁸.

384 Savaş, Nuh,” Kur'an'da es-Salâtü'l-Vüsta”, Usul İslam Araştırmaları 15 (2011): 312-52

385 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

386 Müslim, “Mesâcid”, 176 (613), (1/428); İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.152, (1/308); Nesâî, “Mevâkît”, 12, no.519, (1/258).

387 Ebû Dâvûd, “Salât” 5, no.404.

388 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.544.

5-‘Urve (ö.94/713) şöyle dedi: Yemin olsun teyzem ‘Âişe bana, Rasûlullah’ın (s.a.v.) güneş henüz **odasında iken** ve **gölge odasından henüz ortaya çıkmamışken ikindi**yi kılar olduğunu söyledi³⁸⁹.

6-‘Âişe (r.a.): Rasûlullah (s.a.v.) ikindi namazını **güneş odama doğmuş** bir vaziyette **henüz gölge düşmemiş iken** kıları, demiştir.³⁹⁰

7-‘Urve’nin (ö.94/713) naklettiğine göre, ‘Âişe (r.a.): Peygamber (s.a.v.), güneş odamda zahirken ve henüz **gölge yükselmemişken ikindi namazını** kıları, demiştir³⁹¹.

8-Hz. ‘Âişe’den nakledildiğine göre, **Rasûlullah (s.a.v.) ikindi namazını güneş ‘Âişe’nin (r.a.) odasından henüz çıkmadan kıları**³⁹².

9-Seyyar b. Selâme şöyle demiştir: Ben ve babam, Ebû Berze el-Eslemî’nin (r.a.) yanına gittik. Babam ona: Rasûlullah farz kılınmış namazları nasıl kıları? diye sordu. Ebû Berze **..ikindi namazını** kıladıktan sonra birimiz namazdan sonra Medine’nin en uzak yerindeki evine dönerdi de güneş henüz dipdiri bulunurdu³⁹³.

Rasûlullah (s.a.v.) farz namazları nasıl kıları” ifadesine verilen cevapta sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarının geçip vitir namazının yer almamasından vitir namazının farz olmadığı sonucu elde edilmiştir³⁹⁴.

Güneş’in dipdiri olması, henüz sıcağı geçmemiş, rengi değişmemiş bembeyaz olması demektir ki, bundan, ikindinin ilk vaktinde kılınmasının müstehâb olduğu sonucu elde edilir.

10-Enes (r.a.) şöyle demiştir: Biz ikindi namazını kıları. Sonra birisi ‘Amr b. ‘Avf oğulları yurduna giderdi de, onları ikindi namazı kılarırken, bulurdu³⁹⁵.

‘Amr b. ‘Avf oğulları Medîne’ye iki mil mesafede Kubâ’da otururlardı. Rençber oldukları için ikindi namazını ilk vaktinden geri bırakarak kılarılardı.

389 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.545.

390 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.546.

391 Buhârî, “Mevâkît” 1, no.522.

392 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.544; Ebû Dâvûd, “Salât”, 5, no.407; Tirmizî, “Mevâkît”, 6, no.159, (1/317).

393 Ebû Dâvûd, “Salât”, 3, no.398.

394 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/21.

395 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.548.

11-Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.), güneş henüz **yüksek ve dipdiri** olduğu hâlde ikinci namazını kıldı. Namazdan sonra ‘Avâlî’ye gidecek olan giderdi de, onların yanına vardığında güneş hâlâ yüksek bulunurdu. Râvî; ‘Avâlî’nin bazı yerleri Medine’ye dört mil yahut ona yakın mesafededir, demektedir³⁹⁶.

‘Avâlî, Medîne civarında Necd tarafında meskûn olan yerlerin ismidir. En yakın yerleri iki, en uzak yerleri altı ile sekiz mil mesafededir. Bunun için bu hadisin râvîleri bazen dört mil takdir ettikleri gibi, bazen iki, bazen altı, mazen üç mil dedikleri de vardır. Mesafe bildirmekten maksat, ikinci namazını Rasûlullah’ın ilk vaktinde kıldırıldığını anlatmaktır.

12-Enes b. Mâlik: Bizler ikinci namazını kılardık. Namazdan sonra bizlerden Kuba’ya gidecek olan kimse gider, güneş hâlâ yüksekte iken Kubâlîların yanına varırdı, demektedir³⁹⁷.

Kubâ, Medîne’nin güneyinde iki mil kadar uzaklıkta, ziraatı bol meskûn bir yerdir. Meşhur Kubâ Mescidi oradadır.

“Nebî (s.a.v) ikinci namazını güneş **yüksek ve canlı** iken kılardı³⁹⁸.” ifadesi güneşin sıcaklığı ve parlaklığına işarettir. Bu da Hz. Peygamber’in ikindiye **ilk vaktinde** kıldığına delildir. **Dört** mil mesafeye gidip geldikten sonra güneşin hâlâ yüksekte ve parlak olması da Hz. Peygamber’in ikindiye ilk vaktinde kıldığına delildir³⁹⁹.

Enes (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.) bize ikindiye kıldırırdı da güneş henüz bembeyaz olurdu. Medîne’nin kenar mahallelerinden birinde oturan kavmime dönerdim de onlara “Kalkın namazı kılın, Rasûlullah kıldı.” derdim, demektedir. Buradan anlaşıldığına göre Enes’in kavmi ikindiye güneş sararmadan önce kılmaz, Rasûlullah ise ikindiye ilk vaktinde kılardı⁴⁰⁰.

396 Buhârî, “Mevâkî”, 13, no.550.

397 Buhârî, “Mevâkî”, 13, no.551.

398 Buhârî, “Mevâkî”, 13, no.550.

399 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/22.

400 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/23.

Bir nakle göre Enes (r.a.) ikinci vaktinin güneşin batmasına kadar altı mil mesafeyi yürüyecek kadar bir zaman olduğunu söyler⁴⁰¹.

Zührî'nin (ö.124/741) **dört** veya **üç mil** dediği nakledilir. Medine ile civar mahallelerin arası dört veya üç mil olduğu rivayet edilmiştir. **Altı** mil hatta **iki** mil olarak da rivayet edilmiştir. Anlaşılan en yakın mesafe **iki** en uzak mesafe **altı** mildir. En uzağının **sekiz** mil olduğu da rivayet edilmiştir⁴⁰².

“İkinci namazını ilk vaktinde kılmaya kalkmak⁴⁰³” hadisi hakkında Nevevî, ikinci namazından sonra güneşin parlaklığı değişmeden iki mil veya daha fazla gitmek mümkün değildir, der. Bu hadis Ebû Hanîfe'nin hilâfına cumhurun “ikindinin ilk vakti gölgelerin **bir misli** olduğu zamandır” şeklindeki görüşüne delildir, denilmektedir⁴⁰⁴.

13-Ebu'l-Melîh “Biz, bulutlu bir günde Büreyde ile beraber bulunduk. O şöyle dedi: Namazı ilk vaktinde eda edin. Çünkü Peygamber (sav): “Her kim ikinci namazını (kasten) terk ederse ameli bâtıl olur.” buyurdu, demektedir⁴⁰⁵.

14-Büreyde'nin (r.a.) naklettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) “Bulutlu günde namazı erken kılınız. İkinci namazını kim kaçırırsa ameli batıl olur.” buyurdu⁴⁰⁶.

Bulutlu günde namazı ilk vaktinde kılmanın hikmeti, güneşin görülmemesinden dolayı namazı tercih edilen vaktinden sonraya bırakmak, yahut farkında olmadan güneşin batmasına ulaşmak korkusudur. Bundan dolayı Hanefî fakîhler de bulutlu günde ikinci namazını ilk vaktinde kılmayı müstehap görmüşlerdir⁴⁰⁷.

Peygamber (s.a.v.)'in ashabından bir kısım ilim sahipleri ikinci namazının ilk vaktinde kılınması gerektiği görüşündedirler. Hz. Ömer (ö.23/643), Abdullah b.

401 Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî (ö.463), et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' min'e-me'ânî ve'l-esânîd, th. Mustafa b. Ahmed el-'Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Mağrib 1387, Vizâretu umûmi'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 1/298.

402 İbn Abdilberr el-Kurtubî, et-Temhîd, 1/298; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/23.

403 Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, th. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, , 12/94, no.7172.

404 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/29.

405 Buhârî, “Mevâkîf”, 15, no.553; Nesâî, “Salât”, 15, no.474, 1/236; Ahmed b. Hanbel, 38/57, no.22959, 38/132, no. 23026.

406 Ahmed b. Hanbel, 38/57, no.22959, 38/157, no. 23055.

407 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/31.

Mes‘ûd, ‘Âiše ve Enes bunlardandır. Tâbiîn’den bir kısım âlimler de ikinci namazını erken kılmayı tercih ederek geciktirmeyi hoş görmemişlerdir. Abdullah b. Mübârek (ö.181/797), Şâfi‘î (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve İshâk b. Râhûyeh (ö.238/852) bu görüştedirler⁴⁰⁸. Hasan el-Basrî de bululu günde öğleyi geciktirip ikindiye erken vakitte kılmayı severdi⁴⁰⁹.

Burada “Namazın takdiminin tehirinden daha efdal olduğunu”⁴¹⁰ da unutmamak gerekir.

Büreyde bulutlu bir günde “ikinci namazını erken kılmınız. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) “Kim ikinci namazını terk ederse ameli batıl olur.”⁴¹¹” buyurdu, dedi. Bu hadisteki tebkîrden kasıt ikinci namazını ilk vaktinde kılmaktır. Hz. Ömer, “Bulutlu günde öğleyi geciktirin, ikindiye ta‘cîl edin.” söyledi⁴¹².

“Rasûlullah (sav) daha güneş Hz. ‘Âiše’nin odasından çıkmamışken ikindiye kılardı.” ifadesi “Rasûlullah ikindiye ilk vaktinde kılardı” demektir⁴¹³. Ancak Tahavî (ö.321/933), odanın duvarlarının kısa olması ihtimalinden dolayı bu hadis ikindiye ilk vaktinde kıldığına delalet etmez. Zirâ güneş akşama yakın oluncaya kadar odasından çıkmaz. Bu da ta‘cile değil te‘hire delalet eder.” demektedir. Tahavî’nin ileri sürdüğü bu ihtimal tenkid edilmiştir⁴¹⁴.

İkinci vaktinin başlangıcı her şeyin gölgesi **bir misli** oluncadır.⁴¹⁵ Ancak Ebû Hanîfe farklı görüştedir. Ona göre zevalden sonra gölgeler **iki misli** olunca ikindi vakti başlar⁴¹⁶. Kurtûbî (ö.671/1272), Ebû Hanîfe’nin bu görüşüne bütün âlimlerin, hatta kendi talebelerinin bile muhalefet ettiğini söyler⁴¹⁷.

Hadislerdeki “Bizden birisi şehrin en uzağına gider dönerdi de güneş hâla parlak olurdu.⁴¹⁸”, “güneş henüz odasındayken⁴¹⁹” ifadeler güneşin henüz

408 Tirmizî, “Mevâkît” 6, 159, (1/318, 319).

409 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/46, no.6293.

410 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î (ö.204), *İhtilâfu’l-hadîs (el-Umm ile beraber)*, Beyrut 1410/1990, Dâru’l-ma‘rife, 8/633; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/24, no.6030; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/39.

411 Buhârî, “Mevâkît”, 15, no.553.

412 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3223; 1/46, no.6287.

413 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/66.

414 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/20.

415 Aynı yer.

416 el-Hattâbî, *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/124; İbn Battâl, *Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, 2/172.

417 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/20.

418 Buhârî, “Mevâkît”, 11, no.541, 13, no.547.

çekilmediğini; “gölgeler henüz zahir olmamışken⁴²⁰” ifadesi de “güneşin bulunduğu yerlerde gölgeler henüz zahir olmadığını” ifade eder. “Güneşin zuhuru” odalardan çıkmaması demektir. “Gölgenin zuhuru” da odalarda yayılması demektir. İki rivayet arasında çelişki yoktur. Gölgenin yayılması güneşin çıkmasından sonra olur⁴²¹.

İbn Hacer (ö.852/1448) de “ikinci namazının ilk vakti her şeyin gölgesi **bir misli** olduğu zamandır.” demektedir⁴²².

Müslim (ö.261/874) maksudu açık birçok hadis nakletmiş, hiçbir ilim ehli Ebû Hanîfe’den başka muhalif bir görüş nakletmemiştir. Ondan nakledilen meşhur görüşe göre ikindinin ilk vakti her şeyin gölgesi **iki misli** olduğundadır. Kurtubî (ö.671/1272) herkesin buna muhalefet ettiğini söyler. Hatta kendi ashabı yani öğrencileri bile. Fakat onlardan sonra gelen bir cemaat ona taraftar olmuştur. Onlar “İş/emir ibrâd/serinlikte sabit olur. Bu da sıcaklığın şiddeti gittikten sonra ancak hâsıl olur. Sıcaklığın harareti de bu bölgelerde gölgeler iki misli olmadıkça gitmez. Böylece ikindinin ilk vakti gölgeler iki misli olunca olur”, demektedirler⁴²³.

Ebû Zeyd (ö.430/1038) gibi bazı Hanefiler Kitâbu’l-Esrâr’da belirtildiği gibi ikindi vakti her şeyin gölgesi **iki misli olduğu zaman** başlar çünkü her şeyin gölgesi bir misli olduğu zaman başlayacak olsa öğle vakti ile eşit olur. Öğle ile ikindi arasındaki zaman ikindi ile akşam arasındaki zamandan daha uzundur. Bazı Hanbelilerin icma olarak naklettikleri “ikindi vakti günün dörtte biridir” ifadesi, takrîbe hamledilir. Cumhura göre ikindinin ilk vakti gölgelerin bir misli olduğu vakitte başlar⁴²⁴.

Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Ahmed b. Hanbel’e göre ikindi namazının ilk vakti güneş henüz sararmayıp her şeyin gölgesi bir misli olduğunda başlar⁴²⁵.

İkinci namazının başlangıç vaktini tayin ederken, her beldede ve her günde başka olan “Fey’u zevâl”i de hesaba dâhil etmek gerekir. Fey’u zevâle bir şeyin bir

419 Buhârî, “Mevâkîf”, 13, no.544; Ebû Dâvûd, “Salât”, 5, no.407; Tirmizî, “Mevâkîf”, 6, no.159, (1/317).

420 Buhârî, “Mevâkîf”, 13, no.545.

421 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/20.

422 Aynı yer.

423 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/21.

424 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/40.

425 el-Hattâbî, *Me’âlimu’s-sunen*, 1/125.

misli veya Hanefilere göre iki misli kadar gölge boyutu eklendikten sonra ikinci vakti girer⁴²⁶.

2.2.3.3. İkinci Namazının Son Vakti

1-Ebû Hurayra'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “**Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. ..İkinci namazının ilk vakti bu vaktin girişinden başlayıp sonu güneşin sarardığı zamandır...**”⁴²⁷,

2-Ebû Hurayra (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.): “...Her kim güneş batmadan önce **ikinci namazından bir rekât** yetiştirirse, o ikinci namazını yetiştirmiş olur.” buyurdu.⁴²⁸

3-Ebû Hurayra (r.a.) şöyle demiştir. Rasûlullah (s.a.v.), “Biriniz **ikinci namazından bir secdeyi** gün batmadan önce yetiştirirse namazını tamamlasın...” buyurdu⁴²⁹.

Burada secdeden kasıt rekât demektir. Bir önceki tarikle “rekât” lafzıyla rivayet edilmiştir. Secdeden kastın Hattabî (ö.388/998) rükû ve secdesiyle tam kılınmış bir rekât olduğunu ifade etmektedir⁴³⁰.

Bu hadis, namaz kılan bir kimse güneş batmadan önce **bir rekâtı**, güneş battıktan sonra da **ikinci rekâtı** kılacak şekilde ikinci namazını kılsa, bu namazın câiz olduğuna, kaza etmeye ihtiyaç olmadığına işaret eder⁴³¹.

Bütün namazları kapsayacak şekilde Ebû Hurayra'nin bir de şöyle bir rivayeti vardır.

4-Ebû Hurayra (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) “Herhangi bir **namazdan bir rekât** yetiştirebilen, o namazı yetiştirmiş olur.” buyurdu⁴³².

426 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/20.

427 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

428 Buhârî, “Mevâkît”, 28, no.579; Müslim, “Mesâcid”, 163 (608), 1/424; Tirmizî, “Mevâkît”, 23, no.186 (1/353); Nesâî, “Mevâkît”, 10, no.517, 26, no.551, 1/273; Muvatt', “Vukût”, 5, 1/6.

429 Buhârî, “Mevâkît”, 17, no. 556, 1/116; Nesâî, “Mevâkît”, 10, no.516, 1/257; Ahmed b. Hanbel, 16/124, no.10129.

430 Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San'anî (ö.1182), *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm*, tdk., Muhammed Abdülaziz el-Hûlî, Beyrût trs., Dâru'l-Cîl, 1/183; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/38.

431 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/38, 2/57.

432 Buhârî, “Mevâkît”, 29, no. 580.

5-İkinci namazı için Ebu Hurayra'den nakledilen bir başka hadiste; “kim güneş batmadan önce **ikinci namazından bir rekât** kılsa sonra geri kalanını güneş battıktan sonra tamamlarsa namazı kaçırmamış olur⁴³³”. buyurulmuştur.

6- Ebû Hurayra'den gelen rivayet “Kim güneş batmadan önce ikindiden **bir secdeyi idrak ederse**, namazı idrak etmiş olur.⁴³⁴” şeklindedir. Yukarıda da görüldüğü gibi başka bir nakilde “namazını tamamla” şeklindedir⁴³⁵. Nesâî'den başka bir vecihle gelen rivayetinde, “kim bir namazın bir rekâtını idrak etmişse namazın tamamını idrak etmiş, ancak o kaçırdığını kaza etmiştir.⁴³⁶” şeklindedir. Tahavî idrakî sabînin ihtilam yani çocukluktan kurtulup buluğa ermesine, hâizin temizlenmesine, kâfirin Müslüman olmasına, vb. hallere has kılmıştır. İbn Hacer (ö.852/1448) muhtemelen Tahavî bununla mezhebini desteklemeyi murat etmiştir, demektedir⁴³⁷.

Sonuç olarak ikinci namazının vakti, öğle vaktinin çıktığı andan itibaren başlar ve güneşin batması ile son bulur. Diğer bir ifade ile İkinci vakti; çoğunluk müçtehitlere göre her şeyin gölgesinin **bir misli**, Ebû Hanîfe'ye göre ise **iki misli** olduğu andan itibaren başlar ve güneşin battığı zamana kadar devam eder. Zira Hz. Peygamber (s.a.s): “Güneş batmadan önce, ikinci namazından bir rekâta yetişen kimse, ikinci namazına yetişmiş olur.⁴³⁸” buyurmaktadır.

Şâfi'î'nin ifade ettiğine göre ikinci namazının son vakti zarurî bir durum olmadıkça ve özürsüz bir kimse için herşeyin gölgesi iki misli oluncaya kadardır. Zarurî bir durum varsa veya özrü bulunan bir kimse için ikindinin son vakti güneş batmadan önce bir rekât kılabilir zamana kadardır⁴³⁹.

433 Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. İshâk en-Nîsâbûrî es-Serrâc (ö.313), *Hadîsu's-Serrâc*, th. Ebû Abdillâh Hüseyin b. 'Ukkâşe b. Ramazan, nşr. el-Fârûku'l-Hadîsa, 1425/2004, 2/293, no. 1205; Ebû Saîd b. el-'Arabî, Ahmed b. Muhammed el-Basrî es-Sûfî (ö.430), *Mu'cemu İbni'l-'Arabî*, th. Abdulmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseyinî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdi Arabistan 1418/1997, 2/783, no.1597; Ahmed b. Hanbel, 12/425, no.7457, 7458, 12/426, no.7460; Buhârî, “Mevâkîf”, 17, no.556. “Geri kalanını kılsın” ifadesi yer almıyor. Ayrıca Buhârî'de secde olarak geçiyor.

434 Ahmed b. Hanbel, 15/98, no. 9183; Ebû'l-'Abbâs es-Serrâc, *Hadîsu's-Serrâc*, 2/294, no. 1211.

435 Buhârî, “Mevâkîf”, 17, no 556; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö.256), *Cüz'ü'l-Kirâeti Halfa'l-İmâm*, th. Fadlurrahmân es-Sevrî, el-Mektebetü's-Selefiyye, byy.,1400/1980, s. 49, no. 128. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56; Nesâî (ö.303), Sünen, “Mevâkîf”, “Mevâkîf”, 10, no. 516, 1/257, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/197, no.1516.

436 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/212, no.1553.

437 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

438 Muvatta', “Vukûf”, 5; Ebû Dâvûd, “Salât”, 5, no.412; İbn Mâce, “Salât”, 11, no.699, (1/229).

439 el-Hattâbî, *Me'âlimu's-sunen*, 1/124.

2.2.3.4. İkinci Namazını Geciktirmek

Sadece ikinci namazını değil farz olan herhangi bir namazı kasıtlı olarak geciktirmek doğru değildir.

1-İbn Ömer; Rasûlullah (s.a.v.), “Herhangi biriniz kılacağı namaz için **güneşin doğuşu ve batışı sıralarını** seçip de tam o vakitlerde namaz kılmasın!” buyurdu, dedi⁴⁴⁰.

2-İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.): “Kılacağınız namaz için **güneşin ...batma zamanını gözetlemeyiniz.**” buyurdu⁴⁴¹.

Kasıtlı olarak sabah namazını güneşin doğma ikinci namazını da güneşin batma anına kadar geciktirmek mekruhtur.

3-Enes’in (r.a.) naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Vaktinden geç kılınan namaz münafığın namazıdır. Güneşin batması yaklaşıncaya ve güneş şeytanın iki boynuzu arasına girinceye kadar oturur bekler sonra kuşun yem gagaladığı gibi acele olarak dört rekât namaz kılar ve az okumak suretiyle Allah’ı da çok az zikreder.”**⁴⁴²

Bu hadiste bilinçli bir şekilde namazı geciktirip ikinci için namazı güneşin batma anına kadar geciktirmek yasaklanmıştır. Zarurete bağlı batma zamanına kadar gecikmiş olan bir namaz için bir rekâtını yetiştiren namazı yetiştirmiş sayılır.

Peygamber’in bu yasağı, güneşin batma anını bekleyen güneşe tapanlara benzememe hikmetine mebnidir. Kerahet vakitlerinde namazı mutlaka men’ edenler, bunu müstakil sayıp, bilinçli geciktirme kastı olsun olmasın, bu vakitlerde namaz kılmayı tahrîmen mekruh görürler. Tecvîz edenler ise bu hadisi bundan önceki hadisin tefsiri sayıp, ikinci namazlarından sonra namaz kılmanın keraheti yalnız namaz için gurub vaktini gözetleyenlere mahsustur, derler⁴⁴³.

440 Buhârî, “Mevâkîf” 30, no.582, 31, no.585; Müslim, “Salâtü’l-musâfirîn”, 289 (828) (1/567); eş-Şâfî, *Musned*, 1/233, no.155. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 2/425, no.3951; Ahmed b. Hanbel, 10/90, no. 5835.

441 Buhârî, “Mevâkîf”, 31, no. 585.

442 Nesâî, “Mevâkîf”, 9, no.512, (1/254); Ebû Dâvûd, “Salât”, 5, no.413. Tirmizî, “Mevâkîf” 6, no.159, (1/31).

443 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 1379, 2/60.

Buhârî (ö.256/869) “İkinci Namazını Kaçırmanın Günâhı⁴⁴⁴” diye bir başlık açmış; bununla “özürsüz bir şekilde namazın cevaz vaktinden geciktirilmesi” kastedildiği ifade edilmiştir. Çünkü “ism/günah” buna terettüp eder. Hadisin zahiri ikinci namazını kaçırmanın çok günah olduğuna delalettir⁴⁴⁵. “İkinci namazını kaçırın kimse ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur.⁴⁴⁶” ifadesinin sadece ikinci namazı için söz konusu olmadığı, diğer bütün farz namazlar için de söz konusu olduğu ifade edilmektedir⁴⁴⁷.

Buhârî ayrıca “bulutlu günde namazı erken kılma” babı altında “kim ikinci namazını terk ederse ameli batıl olur.⁴⁴⁸” şeklinde merfu bir hadis nakletmektedir.

Hişâm’ın nakline göre Hasan el-Basrî, bulutlu günde öğleyi ve akşamı tehir ederek, ikindiye de acele ile kılmayı müstehap görürdü⁴⁴⁹.

Birçok rivayette bu namazın “ikinci namazı” olduğu şeklinde rivayet edilmiştir⁴⁵⁰. İkindiye tahsis edildiğinde bile bu ifade ile namazın vaktinin dışına çıkarılması kastedilmiştir⁴⁵¹.

İbn Abdilberr (ö.463/1071) muhtemelen bu hadis ikinci namazını soran birine verilen bir cevap sonucu varid olmuştur. Bu, diğer namazların buna ilhak olmayacağı anlamına gelmez, demektir. Nevevî, bunu, illet bilinip iştirak ettiklerinde “mansûs olamayanı mansûs olana ilhak etmek” anlamına geleceği için tenkit etmiş ve illet bu hükümde tahakkuk etmemiştir. Dolayısıyla ikindiden başkası buna ilhak edilemez, demektir⁴⁵².

Bununla beraber İbn Ebî Şeybe (ö.235/849) munkatı bir senetle Musannef’inde Ebû Kılâbe, Ebu’d-Derdâ’dan “kim özürsüz bir şekilde farz olan bir

444 Buhârî, “Mevâkît”, 14.

445 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/30.

446 Buhârî, “Mevâkît”, 14, no.552; Nesâî, “Salât”, 17, no.479, 480, (1/238).

447 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/30.

448 Buhârî, “Mevâkît”, 34, no.594.

449 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224), *Ğarîbu’l-hadis*, th. Muhammed Abdülmü’în Hân, Haydar Âbâd, 1384/1964, Matba’atü Dâireti’l-Osmâniyye, 4/366.

450 Müslim, “Mesâcid”, 200, 201, (626) (1/435, 436).

451 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/25.

452 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Dâru’l-ma’rife, Beyrût, 1379, 2/30.

namazı kaçıncaya kadar terk ederse ameli batıl olur.”⁴⁵³ şeklinde merfû bir hadis nakletmiştir. İbn Abdilberr bu hadisle ihticac etmiştir⁴⁵⁴.

İbn Hibbân (ö.354/965) ve diğerleri Nevfel b. Mu‘aviye tarikiyle merfû olarak Rasûlüllah’tan, “Kim bir namazı kaçırsa ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.⁴⁵⁵“ buyurduğunu naklederek rivayette namaz tahsisi yapılmamıştır. Bu rivayetin zahiri farz namazlar hakkında umum ifade eder. Et-Tayâlisî (ö.204/819), bunu “Kim bir namazı terk ederse ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.” şeklinde rivayet etmiştir⁴⁵⁶. Abdurrezzâk (ö.211/826) bunu “sizden biriniz ailesini ve malını kaybetmesi, bir namazın vaktini kaçırmısından daha hayırlıdır.⁴⁵⁷” şeklinde rivayet etmiştir. Bunun da zahiri umum ifade etmektedir⁴⁵⁸. İbn Hacer (ö.852/1448) bu rivayetin mahfuz olan şekli “namazlardan bir namaz vardır ki, onu kim kaçırsa ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur.⁴⁵⁹” şeklindedir. Bu namazın hangisi olduğu sorulduğunda “ikindi” diye cevap verilmiştir⁴⁶⁰. Yezîd b. Hârûn ise “bilmiyorum” cevabını vermiştir⁴⁶¹. Ancak “Kim namazı kaçırsa ailesi ve malını kaybetmiş gibi olur.⁴⁶²” şeklinde genel bir ifade ile gelen nakiller de vardır. Bazı nakillerde de “Kim ikindi namazını kaçırsa ailesi ve malını kaybetmiş gibi olur.⁴⁶³” şeklinde yer almaktadır.

İbn Cüreyc (ö.150/767), Nâfi‘’e “güneş battığı zaman mı diye sordum, evet, dedi⁴⁶⁴. Evzâî (ö.159/775) bu hadis hakkında “ikindiye kaçırmak güneşin sararmaya girmesidir” dedi. İbn Hacer (ö.852/1448) bu belki de mezhebine göre ikindi vaktinin çıkmasıdır, dedi. İbn Vehb, ikindi namazını zayi etmekten murad, muhtar olan vaktin

453 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/301, 6/167.

454 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/30.

455 Nesâî, “Salât”, 17, no. 479, 480, (1/238). Müslim, “Mesâcid”, 200, 201, (626) (1/435, 436).

456 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204), *Musned*, 2/564, no.1333; 3/346, no. 1912. Ayrıca el-Beyhakî (ö.458), *Şu‘abu'l-imân*, th. ‘Abdu'l-alî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, 4/329, no.2484.

457 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/584, no.2225.

458 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1379, 2/30-31.

459 Müslim, “Fiten”,11 (2886) (4/2212).

460 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204), *Musned*, 2/564, no.1333; 3/346, no. 1912; Ahmed b. Hanbel, 39/483, 484.

461 Ahmed b. Hanbel, 39/484.

462 Ahmed b. Hanbel, 39/49, no.23642; 39/483, 484; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 4/330, no.1468; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/653, no.2095.

463 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/301, no.3446. Müslim, “Mesâcid”, 200, 201, (626) (1/435, 436); Ebû Ya‘lâ el-Mavsîlî, *Musned*, 9/380, no. 5505, 5506; Ebû'l-Abbâs es-Serrâc (ö.313), *Hadîsu's-Serrâc*, 3/50, no.1822; et-Taberânî (ö.360), *el-Mu‘cemu'l-kebîr*, 4/122, no.2895.

464 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/25.

dışına çıkarmaktır, der. El-Muhalleb (ö.435/1043) ve ona tâbi olan şârihler “ o bununla cemaatle kılmayı kaçırmayı kastetmiş, güneşin sararması veya batması şeklinde bir kaçırmayı kastetmemiştir. Eğer vaktinin tamamını kaybetmek şeklinde olsaydı ikindiye ihtisası batıl olurdu, çünkü vaktin kaçırılması bütün namazlar için de söz konusudur, demektedir. Bu iddia da “çünkü cemaati kaçırmak bütün namazlar için de söz konusudur.” ifadesi ile nakzedilmiştir. Bu konuda birçok tartışma serdedilmiş, en son “Allah namazlardan dilediğini faziletli kılarak tahsis eder” denilerek tartışmalara son verilmiştir⁴⁶⁵.

İbn Hacer’in (ö.852/1448) ameli batıl olur demek “amellerin Allah’a yükseltildiği bu vakitte ameli noksan olur” demektir. Amelden murat özellikle namazdır. O vakitte ikindiye kılana ecir hâsıl olmaz. Kendisi için ameli yükseltilmez. Amelin tamamen yok olması imanı inkâr söz konusu olduğundadır⁴⁶⁶.

Çoğunluk müçtehitlere göre, ikindi namazını güneşin sararma vaktine kadar geciktirmek mekruhtur. Çünkü Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Bu vakitte kılınan namaz münafıkların namazıdır. Münafık oturup güneşi bekler. Güneş şeytanın iki boynuzu arasına girdiği (batmaya yüz tuttuğu) zaman, çabuk olarak ikindiye dört rekât kılar ve sonuçta Allah’ı çok az anar”⁴⁶⁷.

2.2.4. Akşam Namazının Vakti

2.2.4.1. Akşam Namazının Kur’ân’dan Delilleri

1-“Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl!468”

Âyetin lafzından hareketle akşam namazının gecenin kararmasına ulaşan vakitteki namaz olduğunu söylemek mümkündür.

2-“Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl!..469”

465 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/31-32.

466 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/32.

467 Müslim, “Mesâcid”, 195 (622), (1/434); Tirmizî, “Mevâkî”, 6, no.160 (1/301); Nesâî, “Mevâkî”, 9 no. 511, (1/254).

468 el-İsrâ, 17/78.

469 Hûd, 11/114.

3-“Öyle ise **akşama** girdiğiniz zaman ...Allah’ı tesbih edin...⁴⁷⁰,”

Ayette namaz kılmak emredilmiş olmakla beraber işaret edilen vakitlerde kılınacak namazların adları zikredilmemiştir. Gündüzün iki ucu gündüz tarafından geceye yakın olan kısımlar mı yoksa gece tarafından gündüze yakın olan kısımlar mı yoksa her ikisi birden mi olduğu kesin olmamakla beraber kılınacak namazın süresi ve zaman aralığı da belli değildir. Gündüzün ucunu gündüzün bitiminden sonraki uç olarak kabul edildiğinde iki ucundan birinde **akşam** namazı yer almaktadır.

2.2.4.2. Akşam Namazının İlk Vakti

Akşam namazının ilk vaktinden hadislerde şöyle bahsedilmektedir.

1-Ebû Hurayra’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: **“Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. ...Akşam namazının ilk vakti güneşin battığı zaman sonu ise ufukta kızılığın kaybolduğu zamandır...”**⁴⁷¹,

2-Seleme b. Ekvâ’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir: **“Rasûlullah (s.a.v.) güneş batıp ufuk perdesiyle gizlendiği zaman akşam namazını kılardı.”**⁴⁷²,

3-Süleyman b. Büreyde (r.a.)’in babasından rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.)’e bir adam gelerek: **“Namaz vakitlerini”** sordu. Rasûlullah (s.a.v.)’de: **“Bizimle beraber kal öğrenirsin”** buyurdu. **Akşam namazı vakti gelince Bilâl’e emretti güneş batıda kaybolunca akşam namazı için ezan okunmasını emretti... Ertesi gün yine Bilâl’e emrederek akşam namazını şafağın kaybolacağı vakitte kıldı**⁴⁷³.

Mâlik (ö.179/795) şafak gurutpan sonra batı ufkunda görünen kırmızılıktır, kırmızılık gidince yatsı namazı vacip olur, demektedir⁴⁷⁴.

470 er-Rûm, 30/17-18.

471 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151, (1/306, 307); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

472 Tirmizî, “Mevâkît”, 8, no.164, (1/322); İbn Mâce, “Salât”, 7, no.688, (1/225); Ebû Dâvûd, “Salât”, 6, no.417.

473 İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkît”, 12, no.519, (1/258); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no. 152, (1/308).

474 el-Bâcî el-Endelusî, *el-Müntekâ*, 1/23; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1/71, no.24.

Şafak konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Mâlik, Sevrî (ö.161/777), Şâfi‘î (ö.204/819), İbn Ebî Leylâ, Ebû Yûsuf (ö.182/798), Muhammed b. el-Hasan (ö.189/804) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) “şafak kırmızılıktır” derler. Bu da İbn Ömer’in (ö.74/693) görüşüdür. Ebû Hanîfe’ye göre “şafak beyazlıktır.” Bu da Enes b. Mâlik ve Ebû Hurayra’dan nakledilmiştir. Ömer b. Abdülziz’in (ö.101/719) görüşü de budur. Lüğatçılar “şafak ufuktaki beyazlık ve kırmızılığın ikisine birden verilen bir isimdir” derler⁴⁷⁵.

4-Bir hadiste Rasûlullah (s.a.v) “Akşam namazının vakti şafak aydılığı düşmediği sürecedir” buyurdu. Diğer bir nakil “Akşam namazını şafak kaybolmadan önce kıldı” şeklindedir⁴⁷⁶.

5-Câbir b. Abdullah “Nebî (s.a.v.) akşamı güneş batıp gözden kaybolduğu zaman kılardı.⁴⁷⁷” demektedir.

6-Diğer bir naklinde: Bizler Peygamber’le beraber akşam namazını güneş hicapla gizlendiği zaman (yani ufuk çizgisinin arkasına girip görünmez olduğu zaman) kılardık⁴⁷⁸. Yani güneş ufkun arkasına girip görünmez olduğu zaman demektir.

Tirmîzî, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashabı ve tabîinden pek çok ilim ehlinin görüşü bu olduğunu söyler. Yani **“Akşam namazını acele kılmayı tercih edip geciktirmeyi hoş görmemişlerdir.”** Hatta bazı âlimler de şöyle demektedirler: **“Akşam namazı için namaz kılınacak tek bir vakit vardır.”** Cibrîl’in Rasûlullah’a (s.a.v.) kıldırıldığı namazdaki vakte itibar ederek bu görüşe sahip olmuşlardır. İbnu’l-Mübârek ve Şâfi‘î’nin görüşü de budur⁴⁷⁹.

7-Râfi’ b. Hadîc (r.a.): Biz akşam namazını Peygamber ile birlikte kılardık da, her birimiz namazdan çıktıktan sonra **attığı okun düştüğü yeri** muhakkak görürdü⁴⁸⁰.

475 İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1/71.

476 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned*, 4/8, no.2363.

477 Buhârî, , “Mevâkî”, 18, no.560, 565; Müslim, “Mesâcîd”, 216 (636), (1/441).

478 Buhârî, “Mevâkî”, 18, no.561, 1/117; İbn Mâce, “Salât”, 7, 1/225, no.688.

479 Tirmîzî, “Mevâkî”, 8, no.164, (1/304).

480 Buhârî, “Mevâkî”, 18, no.559. Müslim, “Mesâcîd”, 217 (637) (1/441).

8-Enes (r.a.) “Biz akşam namazını beraber kılardık, sonra ok atardık da bizden biri attığı okun yerini görürdü.⁴⁸¹” demektedir.

9-Muhammed b. ‘Amr İbni’l-Hasen b. Ali şöyle demiştir: Haccâc Medine’ye geldiğinde, biz Câbir b. Abdillâh’a (namaz vaktini) sorduk. Câbir de şöyle dedi: Peygamber (s.a.v.) ...**akşamı güneş battığında** ...kıldırırdı⁴⁸².

10-İbn Ömer’den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “...güneş ışınlarının batmaya başladığı vakitten gâib oluncaya kadar namazı tehir ediniz⁴⁸³” buyurdu.

11-Ebû Mes‘ûd, Nebî (s.a.v.) akşamı güneş ufku arkasına düştüğünde kılardı.” demektedir⁴⁸⁴.

12-İbn Ömer’den nakledilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) “Güneş ışınları batınca iyice kayboluncaya kadar **namazı geciktirin.**⁴⁸⁵” Buyurdu.

Bu hadis güneşin tam batma anlarında namaz kılmamak gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin akşam namazını kılmak için **güneşin tam batması** gerekir. Güneşin tam batma anına herhangi bir namazı denk getirmek doğru değildir.

Ashab; “Rasûlullah ile beraber akşam namazını kılardık da sonra evimize dönerdik, sonra diyarımıza gelinceye kadar birbirimize ok atardık da oklarımızın düştüğü yerler bize gizli kalmazdı.⁴⁸⁶” demektedir. Ashab namazı bitirip ayrıldıklarında henüz aydınlığın bakî kalması akşam namazını ilk vaktinde kıldıklarını gösterir⁴⁸⁷. Ve akşam namazının ilk vaktinin güneşin tam batması ile başladığı anlaşılmaktadır.

Hattabî, akşam namazının ilk vaktinin güneşin battığı an olduğu konusunda ilim ehlinin icmaı olduğunu, ancak son vakti konusunda ihtilaf edildiğini söyler. İmâm Mâlik, Evzâî ve Şâfi‘î akşam namazının tek vakti olduğunu, Süfyan e-Sevrî,

481 Ebû Dâvûd, “Salât”, 6, no.416, 1/113.

482 Buhârî, “Mevâkît”, “Mevâkît”, 18, no.560, 1/116; Müslim, Mesâcid, 233, (646), 1/446; Ebû Dâvûd, “Salât”, 6, no.417, (1/113); Nesâî, “Mevâkît”, 17, no.527, (1/264); Muvatt’, Vukût 6, no.6.

483 Buhârî, “Mevâkît”, 30, no.583.

484 Ebû Dâvûd, “Salât”, 2, no.394, (1/107).

485 Buhârî, “Mevâkît”, 30, no.583, 1/120, “Bed’ü’l-halk”, 11, no.3272, 4/122; Müslim, “Tahâret”, 110 (291), 1/240.

486 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/41. Buhârî, “Mevâkît”, 18, no.559.

487 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/41.

ashâbu rey, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh akşam namazı vaktinin “şafakın kaybolmasına kadar” olduğunu söylemişlerdir⁴⁸⁸.

2.2.4.3. Akşam Namazının Son Vakti

1-Ebû Hurayra'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.): **“Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. ...Akşam namazının ilk vakti güneşin battığı zaman sonu ise ufukta kızılığın kaybolduğu zamandır...⁴⁸⁹”** buyurdu.

2-Süleyman b. Büreyde (r.a.)'in babasından naklettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.)'e bir adam gelerek: **“Namaz vakitlerini”** sordu. Rasûlullah (s.a.v.)'de: **“Bizimle beraber kal öğrenirsin”** buyurdu. ...Bilâl'e... güneş batıda kaybolunca akşam namazı için ezan okumasını emretti... Ertesi gün yine Bilâl'e emretti, ...akşam namazını **şafağın kaybolacağı** vakitte kıldı... “Namazların vakitleri bu iki zaman arasındadır buyurdu.⁴⁹⁰”

3-Mersed b. Abdullah şöyle demiştir: ‘Ukbe b. ‘Âmir Mısır’da emîr iken, Ebû Eyyûb bize gazi olarak gelmişti. ‘Ukbe akşam namazını geciktirdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb kalktı ve ‘Ukbe’ye: Ya ‘Ukbe, bu ne namazı? dedi. ‘Ukbe: Meşgul idik (işimiz vardı) dedi. Ebû Eyyûb: Rasûlullah’ın (s.a.v.); “Ümmetim, akşam namazını **yıldızlar çoğalcaya** kadar tehir etmedikleri sürece hayır -veya fitrat- üzere devam eder.” buyurduğunu duymadın mı?” dedi⁴⁹¹.

Bu rivayette Rasûlullah (s.a.v.) namazı geciktirmeyi hoş görmediği görülmektedir.

Akşam namazının vakti yatsı namazının vaktine kadardır⁴⁹².

Sonuç olarak akşam namazının vakti, güneş yuvarlağının tam olarak batmasıyla başlar ve şafağın kaybolması ile sona erer. Ebû Hanîfe’ye göre, şafak, akşamleyin batı ufkundaki kızartıdan sonra meydana gelen beyazlıktır. Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve Hanefiler dışındaki diğer üç mezhep ile Ebû Hanîfe’den başka

488 el-Hattâbî, *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/125.

489 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

490 Tirmizî, “Mevâkît”, no.152, (1/308); İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkît”, 12, no.519, (1/258).

491 Ebû Dâvûd, “Salât”, 6, no.418.

492 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

bir rivayete göre ise şafak, ufukta meydana gelen kızılıktan ibarettir. Bu kızılık gidince, akşam namazının vakti çıkmış olur. Delil, İbn Ömer'in naklettiği Hz. Prgamber'in; "Şafak, ufuktaki kırmızılıktır"⁴⁹³ hadisidir. Abdurrezzâk bunu İbn Ömer'in (r.a.) sözü⁴⁹⁴, Dârekutnî (ö.385/995) de bir naklinde Ebû Hurayra'nin⁴⁹⁵ bir naklinde de İbn Ömer'in⁴⁹⁶ sözü olarak nakleder. Hanefilerde fetvaya esas olan görüş Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in görüşüdür⁴⁹⁷.

2.2.5. Yatsı Namazının Vakti

2.2.5.1. Yatsı Namazının Kur'ân'dan Delilleri

1- "... gecenin gündüze yakın vakitlerinde **namaz kıl!**"⁴⁹⁸,

Sadece lafızdan hareketle âyette gecenin gündüze yakın olan vakitlerinde kılınacak namazların **akşam**, **yatsı** ve **sabah** namazları olduğu söylenebilir.

2- "... gece saatlerinde ve gündüzleri de **tesbih et** ki Rabbinin rızasına eresin.⁴⁹⁹"

3- "Gecenin bir bölümünde ve secdelerin ardından O'nu **tesbih et!**"⁵⁰⁰,

Âyette yer alan gece vakitlerindeki tesbihten namaz olarak **yatsı** ve vitir namazını anlamak mümkündür. Etraf, taraf kelimesinin çoğuludur ve manası kenar, uç, sınır demektir; bölge manası da vardır. Âyetlerde yer alan Allah'ı tesbihten namazın kastedildiğini Peygamberin uygulamalarından anlamaktayız.

Tefsirciler buradaki tesbihin namaz olduğunu söylemişlerdir. İbn Zeyd âyetin "el-'ateme"yi yani **yatsı** namazını ifade ettiğini söyler. Mücâhid "el-leyl"ın gecenin tamamı olduğunu söyler. Âyetin **akşam**, **yatsı** ve **sonrasını** kastettiğini söyleyenler de vardır. "Edbâre's-sucûd"un müstakil namaz değil de nafileler olduğu ifade

493 ed-Dârekutnî (ö.385), *Sünenü'd-Dârekutnî*, 1/506, no.1056; es-San'anî, *Sübülü's-selâm*, 1/170, no.155. es-San'anî, İbn Huzeyme'nin bunu sahih olarak değerlendirdiğini, başkalarının ise İbn Ömere'den mevkuf olarak naklettiklerini söyler. Bk. Aynı yer.

494 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/559, no.2122.

495 ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 1/506, no.1055.

496 ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 1/507, no.1057.

497 İbn Abdilberr el-Kurtubî, *el-İstizkâr*, 1/71.

498 Hûd, 11/114.

499 Tâhâ, 20/130.

500 Kaaf, 50/40.

edilmiştir. Akşam namazından sonraki iki rekât olduğunu söyleyenler de vardır⁵⁰¹.

‘Âtame sözlükte karanlık demektir. Hadislerde geçen ‘atemedden murad salâtü’l-‘işâ yani yatsı namazıdır⁵⁰².

Mekhûl, “‘Ubâde b. Sâmit ile Seddâd b. Evs ‘işâu’l-âhira’yi/yatsıyı ufuktaki kırmızılık kayb olduğunda kılarlardı” “bu kırmızılık da şafaktır” demektedir⁵⁰³.

‘Ateme, gece vakitlerinden bir kısmının adıdır⁵⁰⁴. Bu vakte ‘işâ da denir⁵⁰⁵. ‘İşâ akşam namazından başlayıp ‘ateme kadar uzanan zamandır. ‘Ateme ‘işâu’l-âhira de denir ki bu sadece salâtü’l-‘işâ yani yatsı namazı için kullanılır. Bu yüzden akşam namazına el-‘işâ denmez⁵⁰⁶. İbn Manzûr’un (ö.711/1311) ifadesiyle el-‘ateme mağrib kırmızılığı kaybolduktan sonra gecenin ilk üçte birine denir. ‘İşâu’l-âhira ise yatsı namazının vaktine denir ki, bu da yatsı namazıdır⁵⁰⁷. Abdurrezzâk “Vaktü’l-‘işâi’l-âhirah” şeklinde attığı bir başlıkla buna işaret etmektedir⁵⁰⁸.

2.2.5.2. Yatsı Namazının İlk Vakti

Âyetlerde yatsı namazı ve vaktinden açıkça bahsedilmemiştir. Hadislerde ise yatsı namazının vaktinden şu şekilde bahsedilmiştir:

1-Ebû Hurayra’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: **“Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. ...yatsı namazının ilk vakti ufuktaki kızılığın kaybolduğu vakit başlar...”**⁵⁰⁹,

2-Süleyman b. Büreyde (r.a.)’in babasından naklettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.)’e bir adam gelerek: **“Namaz vakitlerini”** sordu. Rasûlullah (s.a.v.)’de:

501 Ebû Ca’fer en-Nahvî, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 4/154.

502 eş-Şâfi’î, *Musned*, 1/103, no.301.

503 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/556, no.2111.

504 Abdülmelik b. Muhammed Ebû Mansûr es-Saâlebî (ö.429), *Fıkhu’l-Lüğâ*, th., Abdurrazzâk el-Mehdî, byy., 1422/2002, İhyâu’t-türâsi’l-‘arabî, s.215.

505 Muhammed b. Abdülvâhid el-Bâverdfî: Ğulâm Sa’leb (ö.345), *el-‘Aşarât fi Ğaribi’l-lüğâ*, th., Muhammed Cebbâr el-Mu’aybid, nşr. Müstell min mücellad ma’hadî’l-mahtutâtî’l-‘arabiyye, s.31.

506 Ebû ‘Ali el-Kâli İsmail b. el-Kâsım (ö.356), *el-Maksûr ve’l-Memdûd*, th. Ahmed Abdülmecid Hureydî, Kahira 1419/1999, Mektebetü’l-hancî, s.424-425; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “‘atm” md., 12/382.

507 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, “‘atm” md., 12/381-382.

508 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/555, no.2106.

509 Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

“Bizimle beraber kal öğrenirsin” buyurdu. **Yatsı namazı vakti gelince Bilâl’e ufuktaki kıvılcık kaybolunca yatsı namazının ezanını okuması için emretti...**⁵¹⁰.

3-Muhammed b. ‘Amr ibni’l-Hasen b. Ali şöyle demiştir: Haccâc Medine’ye geldiğinde, biz Câbir b. Abdillâh’a (namaz vaktini) sorduk. Câbir de: Peygamber (s.a.v.) ... **yatsıyı bazen erken, bazen geç** kıldırırdı. Cemaati toplanmış gördüğünde erkence kıldırır; geciktiklerini gördüğünde namazı geri bırakırdı, dedi⁵¹¹.

Ömer b. Abdülaziz yazdığı bir mektupta “Yatsı namazını ufkun beyazlığı gittiğinde kılmalarını, bu namazı gecenin üçte birine kadar kılabilirlerini, ufuk kaybolduktan sonra hemen kılmaları daha efdal olduğunu” ifade etmektedir⁵¹².

Gecenin bir parçası olan ‘ateme şafağın/güneşin batmasından sonra ufukta oluşan kırmızılığın veya kırmızı beyaz karışımı aydınlığın kaybolmasından gecenin ilk üçtebirine kadar geçen zamandır. Gecenin ‘atemesi şafaktaki nurun/aydınlığın kaybolmasından sonra gelen ilk karanlıktır⁵¹³. Bu da yatsının ilk vaktinin başlangıcıdır.

Ebû Mûsa el-Eş‘arî, Büreyde el-Eslemî ve Abdullâh b. ‘Amr ‘işâ-i âhıranın yani yatsının ilk vaktinin şafakın kaybolması olduğunu söylemişlerdir. Ancak şafakın ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi şafakın kırmızılık olduğunu söylemiştir. Bu İbn Ömer ve İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Mekhûl, Tâvus, İmâm Mâlik, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebî leylâ, Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, Şâfi‘î, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûyeh bu görüştedir⁵¹⁴.

Ebû Hurayra’dan nakledilen bir habere göre şafak beyazlıktır. Ömer b. Abdülaziz’den de böyle bir haber nakledilmiştir. Ebû Hanîfe ve Evzâî bu görüştedir. Ferra şafakın kırmızılık olduğunu söyler⁵¹⁵.

510 İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkîf”, 12, no.519, (1/258); Tirmizî, “Mevâkîf”, 1, 152, (1/308, 309).

511 Buhârî, “Mevâkîf”, 18, no.560, 21, no.565.

512 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/556, no.2110.

513 eş-Şâfiî, *Musned*, 1/82, no.232.

514 el-Hattâbî, *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/125.

515 el-Bustî el-Hattâbî, *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/125.

2.2.5.3. Yatsı Namazının Son Vakti

Yatsı namazının son vakti konusunda şu hadislerle yer vermek mümkündür.

1-Ebû Hurayra'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: **“Namaz vakitlerinin ilk ve son vakitleri vardır. ...yatsı namazının ilk vakti ufuktaki kızılığın kaybolduğu vakit başlayıp gece yarısına kadardır...”**⁵¹⁶

2-Süleyman b. Büreyde'nin (r.a.) babasından rivâyete göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) bir adam gelerek **“namaz vakitlerini”** sordu. Rasûlullah (s.a.v.); **“Bizimle beraber kal öğrenirsin”** buyurdu. **Yatsı namazı vakti gelince Bilâl'e ufuktaki kızılık kaybolunca yatsı namazının ezanını okuması için emretti. Ertesi gün yine Bilâl'e yatsı için gecenin üçte birinde emretti ve yatsı namazı kılınmış oldu**⁵¹⁷.

3-‘Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) yatsı namazını **bir gece geç vakte kadar bıraktı**. Nihayet Ömer (Peygamber'in hüccesine doğru) yüksek sesle: es-Salâte/namaz, (mescidde bulunan) kadınlar ve çocuklar uyudular, diye seslendi. Bunun üzerine Rasûlullah çıktı da **“Bu namazı yer yüzü ahalisinden sizden başka hiç kimse beklemiyor”** buyurdu. Râvî: (Yatsı namazı) o zamanlarda Medine'den başka yerde kılınmazdı, dedi. Yine Râvî; O zamanlar Müslümanlar yatsı namazını, ufuktaki **kırmızılığın kaybolmasından gecenin ilk üçte birine kadar olan vakit içinde kılardılar**, dedi⁵¹⁸.

Yatsı namazının adı hem **“ateme”** ve hem de **“işâ”** olarak geçmektedir. **“İşâ”** sözlükte **“gece karanlığının başlangıcı”** demektir. Bu da şafağın kaybolmasıyla⁵¹⁹.

Ebû Abdullah el-Buhârî; tercih edilecek olan Yüce Allah'ın **“Ve min ba'di salâti'l-‘işâ”**⁵²⁰ âyetinden dolayı, **“işâ** denilmesidir, dedi⁵²¹.

516 Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.151 (1/306); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/281, no.3222; Ahmed b. Hanbel, 12/94, no.7172.

517 İbn Mâce, “Salât”, 1, no.667, (1/219); Nesâî, “Mevâkît”, 12, no.519, (1/258); Tirmizî, “Mevâkît”, 1, no.152, (1/308, 309).

518 Buhârî, “Mevâkît”, 24, no.569.

519 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/44.

520 en-Nûr, 24/58.

521 Buhârî, “Mevâkît”, 19, no.563.

Buhârî “yatsı namazı gece yarısına kadardır” diye bir başlık açmıştır. Bu başlıkla alakalı vakitlerin başını ve sonunu beyan etmek hakkında Müslim’in tahrîç ettiği sarîh bir hadis vardır. Orada “İşâyi/yatsıyı kıldığımızda, onun vakti gece yarısına kadardır⁵²²” denilmektedir. Nevevî bunun manası “edâsı için ihtiyarî olarak belirlenen vakittir” demektir. Yoksa Müslim’in Ebû Katâde’den naklettiği bu hadise göre yatsının cevaz vakti fecrin doğuşuna kadar uzanır. Ancak akabindeki namazın vakti girinceye kadar kılmamak da tefrittir⁵²³.

el-İstahrî, Ebû Katâde’nin bu hadisine istinaden “gecenin yarısı geçtiğinde yatsı namazı kaza olur” demektedir.⁵²⁴

Ebû Berze el-Eslemi (r.a.), yatsı namazının vakitinden bahseden hadislerin bir kısmında **gece yarısı** kaydı bulunmamakla beraber, te’hir ve tevkîr muhtevalı hadislerin kiminde **üçte birine kadar**, kiminde de **gece yarısına kadar** geciktirildiği kaydının bulunduğunu; **gece yarısına kadar geciktirmenin** ise te’hirin son noktası olduğunu, yatsı namazının **fecrin doğuşuna kadar** uzadığını sarahaten ifade eden sabit bir hadis görmediğini ifade etmektedir.⁵²⁵

Görüldüğü gibi yatsı namazının son vakti konusunda ihtilaf edilmiştir. Yatsı namazının son vakti Ömer b. Hattâb ve Ebû Hurayra’ye göre gecenin **üçte birine** kadardır; Ömer b. Abdülaziz ve bir kavle göre Şâfi’î de bu görüştedir. Sevrî, rey ashâbî, İbn Mübârek ve İshâk b. Râhûyeh’e (ö.238/852) göre yatsı namazının son vakti **gece yarısına** kadardır. İbn ‘Abbâs’ın “yatsı namazı fecre kadar kaçırılmış olmaz.” sözüne istinaden ‘Atâ (ö.114/732), Tâvus ve İkrime’ye (ö.105/723) göre yatsı namazının son vakti **fecre** kadardır⁵²⁶.

Hiz. Ömer, Ebû Musâ el-Aş‘arî’ye yazdığı bir mektupta “yatsı namazını gecenin üçtebirine kadar kılınması gerektiğini, geciktirirse gece yarısına kadar geciktirebileceğini ve ardından gafîl olmaması gerektiğini öğütlemektedir⁵²⁷.”

Hiz. Peygamber yatsı namazını kıldırırken cemaatın durumuna göre hareket etmiştir. Cemaat kalabalık ise namazı ilk vaktinde kıldırılmış, cemaat az ise namazı

522 Müslim, “Mesâcid”, 171 (612), 1/426.

523 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/51-52.

524 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/52.

525 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/52.

526 el-Hattâbî (ö.388), *Me‘âlimu’s-sunen*, 1/126.

527 Muvatt’, “Vukûr”, 8, 1/7; Abdurrezzâk, *Musannef*, 1/556, no.2108.

tehir ederek/ geciktirerek kıldırmasıdır. Yatsı namazı ile ilgili rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in genelde şafak battıktan kısa bir süre sonra yatsı namazını kıldığı, tehir ettiğinde ise gecenin üçte birine kadar tehir ettiği görülür. Bu vakit yani şafağın batmasından gecenin üçte birine kadar geçen vakit yatsı namazı için en faziletli vakittir. Ancak Hz. Peygamber'in gece yarısına kadar geciktirdiğine dair rivayetler de vardır. Bazı rivayetlerden ise gece yarısından sonra da fecre kadar yatsı namazının kılınabileceği anlaşılmaktadır. Ancak gece yarısından sonra kılmak çok uygun görülmemiştir. Yani yatsı namazını gece yarısından sonrasına bırakmamak daha isabetli bir yaklaşımdır⁵²⁸.

Sonuç olarak yatsı namazının vakti, genel kabule göre güneş battıktan sonra batı ufkundaki kırmızı şafağın kaybolduğu andan itibaren başlar ve ikinci fecrin doğmasına kadar devam eder. İkinci fecir doğunca yatsının vakti çıkmış olur.

2.2.5.4. Yatsı Namazının Geciktirilmesi

Nakledilen hadislere göre Hz. Peygamber'in zaman zaman yatsı namazını geciktirği görülmektedir.

1-Ebû Hurayra'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.): **“Ümmetime zorluk getirecek olmasaydım yatsı namazını gecenin üçte birine veya yarısının geçmesine kadar geciktirmelerini emrederdim.**⁵²⁹” buyurdu.

Tirmizî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashabı ve tabiînden birçok âlim yatsı namazının geç kılınmasından yana olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh'in (ö.238/852) de bu görüşte olduklarını belirtir⁵³⁰.

2-Muhammed b. 'Amr şöyle demiştir: Biz Câbir b. Abdillâh'a Peygamber'in namazından sorduk. O da: Peygamber... **yatsı namazını** insanlar toplanıp çoğaldıkları zaman erken, insanlar az birikip geç toplandıklarında geç kıldırırdı, dedi⁵³¹.

3- 'Âişe (r.a.) 'Urve'ye (ö.94/713) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) **bir gece yatsı namazını geç vakte** kadar geciktirdi. Bu, henüz İslâm yayılmadan önce idi.

528 Nas, Taha, “Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Tartışmalara Bir Katkı”, Diyanet İlmi Dergi, 2014 50/3, s. 9-30.

529 İbn Mâce, “Salât”, 8, no.690, (1/226); Tirmizî, “Mevâkît”, 10, 167, (1/327).

530 Tirmizî, “Mevâkît” 10, 167, (1/327).

531 Buhârî, “Mevâkît”, 21, no.565.

Peygamber (o gece odasından) çıkmadı. Nihayet Ömer: (Buradaki) kadınlar, çocuklar uyuyakaldılar, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah dışarı çıktı ve mesciddekilere hitaben: “Şimdi yeryüzünde bu namazı sizden başka kimse beklemiyor” buyurdu⁵³². Çünkü diğer dinlerde yatsı namazı olmadığı gibi, Müslümanlık da Medîne haricine yayılmamıştı. Ancak Mekke’de bazı Müslümanlar vardı. Fakat onlar gizlice kıldıkları için, cemaatle namaz kılmak sadece Medîne’ye mahsustu.

4-Ebû Mûsâ (r.a.) şöyle demiştir: Ben ve gemiden benimle gelmiş olan arkadaşlarım Bakî’u Buthân’da konaklamıştık. Peygamber (s.a.v.) de Medine’de idi. Her gece yatsı namazı vaktinde Peygamber’in huzuruna bizimkilerden beş on kişilik bir cemaat nöbetle giderlerdi. Ben ve arkadaşlarım bir defasında Peygamber’i **kendisine ait bir işle meşgul bulduk**. Ondan dolayı **namazı gecenin yarısı oluncaya kadar geciktirdi**. Sonra Peygamber çıktı ve cemaate namazı kıldırdı. Namazı bitirince yanında hazır olanlara: “Gitmeye acele etmeyiniz. Sevininiz, insanlar içinde sizden başka bu saatte namaz kılan kimse yoktur.” buyurdu. Ebû Mûsâ: Bunun üzerine bizler yerimize döndük ve Rasûlullah’tan bunu işitmiş olmamız sebebiyle sevinip ferahladık, dedi⁵³³.

5-Abdullah b. Ömer şöyle der: Rasûlullah (s.a.v.) bir gece meşguliyetinden dolayı yatsı namazını o kadar te’hîr etti ki, bizler mescidde uyuduk, sonra uyandık, sonra yine uyuduk, sonra tekrar uyandık. Sonra Peygamber yanımıza geldi, sonra: “Şimdi yeryüzü ahalisinden, sizden başka bu namazı bekleyen kimse yoktur” buyurdu. İbn Ömer, uyumakla namaz vaktini kaçırmaktan korkmadığı zaman yatsının takdimi ile te’hîri arasında fark gözetmezdi, hatta yatsıyı kılmadan evvel yatar uyurdu⁵³⁴.

6-Ebû Berze (r.a.): Rasûlullah **yatsı** namazını gecenin (ilk) **üçte birine** kadar -sonradan dediğine göre **yarısına** kadar- **geriye bırakmakta beis görmezdi**⁵³⁵, bir defasında da “yatsıyı geciktirmeyi müstehap görürdü.” demektedir⁵³⁶.

532 Buhârî, “Mevâkît”, 22, no.566, “Ezân”, 161, no.862.

533 Buhârî, “Mevâkît”, 22, no.567.

534 Buhârî, “Mevâkît”, 34, no.570.

535 Buhârî, “Mevâkît”, 11, no.541, 24, no.569, 1/118. Ayrıca bk. Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.547, “Ezân”, 104, no.771, 162, no.864, 1/172; Müslim, “Mesâcid”, 237 (647), 1/447.

536 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.547, 1/114, 39, no.599, 1/123; Nesâî, “Mevâkît”, 15, no.525 1/262.

7-Yine Ebû Berze bir defasında; “Peygamber (s.a.v.) ‘**işâ namazını**”; Enes de “**el-‘işâu’l-âhire namazını geriye bırakırdı**”, diye naklederler⁵³⁷.

8-Yine Ebû Berze; Rasûlullah, sizin ‘**ateme** adını verdiğiniz **yatsı** namazını **geri bırakmayı severdi**. Bu namazdan önce uyumayı ve ondan sonra oturup konuşmayı da hoş görmezdi, der⁵³⁸.

9- Hz. ‘Âişe’nin, Peygamber, ‘**işâ namazını oyalanıp geceye bırakırdı**, diğer bir nakle göre, ‘**ateme namazını geceye bırakırdı**, dediği nakledilir⁵³⁹.

10-Enes (r.a.) bir naklinde “Nebî (s.a.v.) yatsı namazını **gece yarısına kadar geciktirdi.**” der⁵⁴⁰.

Yatsı namazının müstehap vakti gecenin ilk üçte birinden yarısına kadardır. Gecenin sonuna kadar câiz olduğuna dair kat’î deliller de vardır.

Birinci rivayete göre, yatsı namazının fazilet vakti gecenin ilk üçte biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakti beyan için sahâbîlerin kullandığı lâfızlar muhtelifdir. Fakihlerin bu konudaki ihtilâfları da bu lâfızların ihtilâfindan doğmaktadır.

Hz. Peygamber yatsı namazında “cemaatin toplandığını gördüğünde” veya “İnsanlar çok olduklarında acele ederdi, az olduklarında te’hir ederdi.” Yavaş geldiklerini gördüğünde yine cemaatten dolayı namazı tehir ederdi⁵⁴¹” Cemaatin toplanmasını beklemek, ta’cilden daha evlâdır. Ancak te’hirde de aşırı gitmemek ve hazır bekleyenlere de meşakkat vermemek gerekir⁵⁴².

2.2.5.5. Akşam İle Yatsıyı Cem Etmek

Hz. Peygamber bazı durumlarda akşam namazı ile yatsı namazını cem ederek kılmıştır.

1-İbn ‘Abbâs şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) **...akşam ile yatsıyı** (birlikte) **yedi** rek’at ...kıldırdı. Eyyûb es-Sahtiyânî, Câbir’e; Muhtemel ki bu

537 Buhârî, “Mevâkît”, 19, no.563. (1/117)

538 Buhârî, “Mevâkît”, 13, no.547.

539 Buhârî, “Mevâkît”, 19, no.563. (1/117)

540 Buhârî, “Mevâkît”, 25, no.572, “Ezân”, 36, no.661.

541 Buhârî, “Mevâkît”, 21, no.565. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/42.

542 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/42.

yağmurlu bir gecede olmuştur, dedi. Câbir de: Muhtemeldir, dedi⁵⁴³.

2-İbn ‘Abbâs (r.a.)⁵⁴⁴, şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) **Medine**’de **korkulacak** bir şey yokken, **yağmur** da yağmadığı hâlde öğle ile ikindiye, **akşam** ile **yatsıyı** birlikte **cem** ederek kıldı”. İbn ‘Abbâs’a “Rasûlullah (s.a.v.) böyle yapmakla neyi murad etti?” diye soruldu. O da; “**Ümmetini meşakkate sokmamak istedi**” dedi⁵⁴⁵.

3-Zeyd b. Eslem babasından nakletmiştir. Dedi ki: Bir defasında Mekkeye giderken Abdullah b. Ömer ile beraberdim. Safiyye bt. Ebî ‘Ubeyd’den şiddetli bir şekilde rahatsızlandığı haberi geldi. Bunun üzerine hızlı gitmeye koyuldu. Güneş batıncaya kadar yürüdü sonra konakladı. Önce akşamı sonra yatsıyı cem ederek kıldı. Sonra da “Nebî (sav)’i **acele gitmesi gerektiğinde** akşamı geciktirerek akşam ile yatsıyı cem ederek kıldığını gördüm”. Dedi⁵⁴⁶.

Câbir b. Zeyd, Ebu’ş-Şa’sa’ya; “**sanırım öğleyi te’hîr ikindiye ta’cîl**, akşamı te’hîr yatsıyı ta’cîl etmiştir.” dedi, o da “ben de öyle sanıyorum” dedi⁵⁴⁷.

Mâlik “**bu cem belki de yağmurdan dolayı olmuştur.**” der⁵⁴⁸. Ancak Câbir’in bu rivayeti korku, sefer ve yağmurlu günde olmayı nefy ediyor. Bazı âlimler cemin **hastalıkta** da olmasını tecviz etmişlerdir. Ancak buna itiraz edenler olmuş, Peygamber hastalık için cem etmiş olsaydı beraber kılan kişilerin de aynı mazerete sahip olmaları gerekirdi, demişlerdir⁵⁴⁹.

‘Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/732) da; **hasta** olan kimse akşam namazı ile yatsı namazı arasını cem edebilir, demiştir⁵⁵⁰.

543 Buhârî, “Mevâkît”, 18, no.562.

544 İbn Abbâs’ın bu konuda değişik bir rivâyeti daha vardır. O da şöyledir: İbn Abbâs (r.a.)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İki namazı sebepsiz bir şekilde bir arada kılsa büyük günah kapılarından birine adım atmış olur.” Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra hadisi rivâyet edenlerden Haneş’in künyesi Ebû Ali er-Rahabîyyü olup adı Hüseyin b. Kays olduğunu ve hadîşçilerden Ahmed b. Hanbel ve başkalarının bu kimseyi hadis rivâyeti konusunda zayıf kabul ettiklerini belirtir. Bk. Tirmizî, “Mevâkît” 24, no.188, 1/364.

545 Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, *Musned*, 1/463, no.570; 4/354, no.2751; Tirmizî, “Mevâkît”, 24, no.187, (1/367); Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 54, 49, 50, 54 (705) (1/490, 491); Nesâî, “Mevâkît” 47, no.602, (1/290); Ebû Dâvûd, “Salâtü’s-sefer”, 5, no. 1211.

546 Buhârî, “Umre”, 20, no.1805.

547 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 55, (705) (1/491).

548 Muvatta’, “Kasr”, 4, 1/144.

549 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

550 Buhârî, “Mevâkît”, 18, no.559 1/116; el-‘Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî*, 5/54.

Ahmed b. Hanbel ile İshâk b. Râhûyeh (ö.238/852) ve Şâfi'îler'den bazıları da hazarda yağmurlu günde cem edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bunlara göre akşam ile yatsının vakti birdir. Kaadî İyâd (ö544/1149) şöyle der: Vakitleri müşterek olan namazları cem' etmek bazen sünnet, bazen ruhsat olur. Arafat ile Müzdelife'de iki namaz arasını cem' etmek sünnettir. Sefer, hastalık ve yağmur özürleriyle iki namazı birleştirmek ise ruhsattır⁵⁵¹.

Ebû Hanîfe "İster sefer, ister yağmur, ister hastalık, ister başka herhangi bir sebepten dolayı olsun, Arafat'ta öğle ile ikindiye, Müzdelife'de akşam ile yatsıyı hac sebebi ile cem etmekten başka hiçbir sebeple iki namazı cem etmek câiz değildir." der⁵⁵².

Hanefîler Buhârî ile Müslim'de Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edilen "Rasûlullah'ın Cem'den başka yerde vaktinin hâricinde hiçbir namaz kıldığını görmedim. Cem'de, yani Müzdelife'de akşam ile yatsıyı beraber kıldırdı ve ertesi gün sabah namazını vaktinden evvel kıldırdı⁵⁵³" hadisine dayanırlar. Bu hadis, hazarda olsun, seferde olsun, herhangi iki namazı cem' etmenin cevazına delalet eden bütün hadisler ile ameli etmeyi iptal eder⁵⁵⁴. Cem ile ilgili sahih hadisleri de cem olunan namazların -evvelkisini son vaktine te'hîr, diğerini de ilk vaktinde kılınmak suretiyle ta'cîl edilmesinden dolayı- bir araya getirilmiş gibi göründüklerini ve hakikatte her namaz vaktinde kılınmış olduğunu ileri sürerler⁵⁵⁵.

İbn Sîrîn, Rabî'atu'r-Re'y (ö.136/753), Eşheb, İbnu'l-Munzir (ö.319/931), Kaffâl-i Kebîr ve hadisçilerden bir cemaat ise -âdet hâline getirmemek şartıyla- hazarda namazların ceminin cevazına gitmişlerdir. Bunların dayanağı, "İbn 'Abbâs'a Rasûlullah bunu niçin yaptı?, diye sorulduğunda "Ümmete zahmet olmasın diye, cevabını verdi⁵⁵⁶" ifadesidir⁵⁵⁷.

Bazıları "Vakitleri mahtut olan zamanlarda sınırın dışına çıkarmama adına sûrî cem daha evlâdır", demişlerdir. Bazı imamlar bu hadisin zahirinden hareketle âdet hâline getirmemek şartıyla hazarda da bir özürden dolayı cemi câiz

551 el-'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 5/54.

552 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/213.

553 Buhârî, "Hacc", 99, no.1682, 1/166; Müslim, "Hacc", 292 (1289), 2/938.

554 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/31.

555 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/31.

556 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 50, 51, 53 (705) (706) (1/490, 491).

557 en-Nevevî, *el-Minhâc*, 5/32.

görmüşlerdir. Çünkü Saîd b. Cübeyr, İbn ‘Abbâs’a bunu niçin yaptı diye sorduğunda, ümmetinden hiç kimseye zorluk vermemek için diye cevap vermiştir⁵⁵⁸. Hattabî bunu hadis ehlinde bir cemaatin görüşü olarak nakleder⁵⁵⁹.

İbn ‘Abbâs Basra’da öğle ve ikindi aralarında hiçbir şey olmadan, akşam ve yatsıyı da aralarında hiçbir şey olmadan beraber kıldığı, ancak bunu bir meşguliyetten dolayı yaptığı ve bunu Peygambere ref’ ettiği nakledilir⁵⁶⁰. Bu rivayet mutlak cemde “zorluk illetini ortadan kaldırdığı” açıktır. Taberânî’nin nakli de “Peygamber (s.a.v) öğle ile ikindi, akşam ile yatsıyı cem etmiştir.⁵⁶¹” şeklinde mutlak olarak gelmiştir. İbn Mes‘ûd bunu ümmetine zorluk gelmesin diye yaptı, demiştir⁵⁶². Ancak zorluğu kaldırmak için cem etti demek, hadisi sûrî ceme hamletmeyi yaralar. Çünkü sûrî ceme yönelmek zorluktan hâli değildir⁵⁶³. Sonuçta Nebî (s.a.v.) öğle ile ikindi iki vakitten birinde, akşam ile yatsıyı da iki vakitten birinde cem etmiştir, denilmektedir⁵⁶⁴.

2.3. Diğer Namaz Vakitleri

2.3.1. Vitir Namazının Vakti

Vitir namazının vaktinin başlangıcı, yatsı namazından sonradır. Vitir sonu ise, ikinci fecrin doğmasından biraz önceye kadardır.

Vitir namazını, uyanacağından emin olmayan kimse için uyumadan önce kılmak, uyanacağından emin olan kimse için ise, gecenin sonuna kadar geciktirmek daha faziletlidir.

1-Hz. ‘Âişe şöyle demiştir: Rasûlüllah (s.a.v.) her gecenin bir kısmında vitir namazı kılardı. Vitirini sahura kadar bitirirdi⁵⁶⁵.

558 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 50, 51, 53 (705) (706) (1/490).

559 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

560 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

561 Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö.360), el-Mu‘cemu’s-sağîr, th., Muhammed Şekûr, Beyrût, 1405/1985, Mektebetü’l-İslâmî, 2/202, no.1028; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, 4/123, no.3869.

562 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/19.

563 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1348, 2/20.

564 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1379, 2/41.

565 Ed-Dârimî, “Salât”, 211, no.1628, 2/989.

2-Mesrûk şöyle dedi: ‘Âişe’ye “Rasulüllah (sav) ne zaman vitir yapardı? Diye sordum. “Bunu hep yapardı fakat vitri bazen gecenin başında, bazen ortasında bazen de sonunda yapardı. Fakat vitrini sahura kadar birirdi.” Diye cevap verdi⁵⁶⁶. Başka bir naklinde “Bazen gecenin evvelinde bazen de sonunda vitir yapardı⁵⁶⁷” demektedir.

3-Hz. ‘Âişe’ye Rasulüllah’ın vitir namazından soran el-Esved’e verdiği cevapta “O (bazen) gecenin ilk kısmında uyur, sonra kalkar, sahur vakti olduğunda vitir namazını kılar, sonra tekrar yatağına gelir, ...ezanı duyduğunda kalkar... sonra namaza giderdi”, demektedir⁵⁶⁸.

Müslim’in naklettiği bir rivayete göre ashab Rasûlüllah’a (sav) vitri sormuş o da “sabah namazından önce vitir yapınız” diye cevap vermiştir⁵⁶⁹.

Nakillerden anlaşıldığına göre vitir namazının vakti yatsı namazı sonrası ile fecrin doğmasına veya sabah namazı vaktine kadardır⁵⁷⁰.

İbn Huzeyme namaz kılan kimse vitri isterse gecenin başında, isterse ortasında, isterse sonunda kılar. Çünkü gece ‘işâ-i âhiraden fecrin doğuşuna kadardır. Gecenin tamamı vitrin vaktidir” demektedir⁵⁷¹.

2.3.2. Bayram Namazlarının Vakti

Bayram namazlarının vakti, güneş doğup, kerahet vakti çıktıktan sonra başlar, güneşin gökyüzünde en yüksek noktaya çıkışına (istivâ) kadar devam eder. Ramazan bayramı namazı, bir özür sebebiyle birinci gün istivâ zamanından önce kılınmazsa, ikinci gün istivâ zamanına kadar kılınır, artık özür bulunmasa da üçüncü gün kılınmaz. Kurban bayramı namazı ise, bir özür sebebiyle, birinci gün kılınmazsa ikinci gün kılınır. İkinci gün de bir özür sebebiyle kılınmazsa üçüncü gün istivâ zamanına kadar kılınır. Bu namazları bir özür bulunmaksızın böyle ikinci veya üçüncü güne bırakmak ise çirkin bir ameldir. Bu bayram namazları, istivâ

566 Ebû Dâvûd, “Vitr”, 8, no.1435, 2/66.

567 Ebû Dâvûd, “Vitr”, 8, no.1437, 2/66.

568 Nesâî, “Kıyâmu’l-leyl”, 30, no.1680, (3/230), *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/152, no.1393.

569 Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 160, 161, (754), 1/520.

570 Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî (294), *Muhtasarü Kıyâmi’l-Leyl ve Kıyâmi Ramadân ve Kitâbi’l-Vitr*, nşr. Hadîsu Akademî Pakistân 1408/1988, s. 277.

571 İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2/143.

zamanından veya zevâl vaktinden sonra ise hiç bir hâlde kılınmaz. Kazaları da câiz değildir⁵⁷².

2.3.3. Teravîh Namazının Vakti

Hadis nakillerinde “teravîh” ifadesi “ geçmemektedir. Ramazanı ikame etmeyi ifade eden çokça rivayetler var. Rasûlullah (s.a.v.) Ramazan için “Kim inanarak ve sevabını umarak Ramazanı ikame ederse geçmiş (küçük) günahları bağışlanır⁵⁷³” buyurdu.

Ramazan ayını ikame etmek teravîh namazı kılmak olarak yorumlanmış, ümmet tarafından Hz. Ömer’in halifelüğünden beri günümüze kadar cemaatle kılınmış gelmiştir⁵⁷⁴. Teravîh namazının vakti, tercih edilen görüşe göre, yatsı namazından sonradır, sabah namazının vaktine kadar devam eder. Teravîh namazı, vitir namazından önce de, sonra da kılınabilir. Ancak yatsı namazı kılınmadan önce teravîh namazı kılınsa, iadesi gerekir⁵⁷⁵.

2.4. Namaz Kılmak Mekruh Olan Vakitler

Namaz kılmanın mekruh olduğu vakitlerin tayini konusunda varid olan haberlerden elde edilen sonuca göre bu vakitler **beştir**: Güneşin **doğma** ve **batma** anı, **sabah** ve **ikinci** namazından sonrası ve **istivâ** anı⁵⁷⁶.

2.4.1. Sabahtan Sonra Güneş Doğuncaya Kadar

Sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğup parlak hâle gelinceye kadar nafil namaz kılmak mekruh sayılmıştır.

1- Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) şu iki namazdan

572 Namaz vakitleri için bk. Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Svasî İbnül-Hümâm (ö.861), *Fethul-Kadîr*, byy., trs., Dâru'l-fikr, 1/218-239; Abdülğanî b. Tâlib el-Meydânî (ö.1298), *el-Lübâb fî Şerhi'l-kitâb*, th., Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrût, trs. el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1/55-58; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö.476), *el-Mûhezzeb fî Fıkhı'l-İmâm eş-Şâfi'i*, byy., trs. Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1/101-106; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, İbn Kudâme (ö.620), *el-Muğni*, byy., 1388/1968, Mektebetü'l-Kahira, 1/269-291; Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî (ö.179), *el-Müdevvene*, byy., 1415/1994, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1/156-157.

573 Buhârî, “Terâvîh”, 1, no.2008; Müslim, “Salâtü'l-misâfirîn”, 173, 174 (759), (1/523).

574 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/251-252; el-'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 11/124-125.

575 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/253; el-'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 11/127.

576 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/62.

nehiy buyurdu: Sabah namazından sonra **gün doğuncaya kadar**, ikindi namazından sonra da **gün batıncaya kadar** namaz kılmaktan nehiy buyurdu⁵⁷⁷.

2-İbn ‘Abbâs da “Rasûlullah (s.a.v.) **sabah namazından sonra güneş doğuncaya** kadar namaz yoktur; ikindi namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz yoktur buyurdu.⁵⁷⁸” demektedir.

3-İbn ‘Abbâs, “Nebî (s.a.v.) sabah namazından sonra **güneş işrâk edinceye/iyice parlak hâle gelinceye** kadar namaz kılmaktan nehyetti.” dedi⁵⁷⁹.

4- İbn Ömer’den gelen bir nakle göre Rasûlullah (s.a.v.) ikindi namazından sonra **gün batıncaya kadar**, sabah namazından sonra **güneş yükselinceye kadar**, ikindi namazından sonra da **gün batıncaya kadar** veya kuşluk vaktine kadar namaz kılmaktan nehiy buyurdu⁵⁸⁰.

İkinci ve sabah namazı kılındıktan sonra nafîle namaz kılmayı mekruh gören sahabîler olduğu gibi mekruh görmeyen sahabîler de vardır. Örneğin İbn Ömer sabah ve ikindi namazı, vaktinde kılındıktan sonra cenaze namazı kıları⁵⁸¹, kerahet vaktine kadar geri bırakıldıklarında o zaman başka namaz kılmazdı⁵⁸².

İbn Ömer (ö.74/693), sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğuncaya kadar namaz kılmanın haram olduğu görüşündedir⁵⁸³.

Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh adlı eserinde “Fecirden/Sabah Namazından Sonra Güneş Yükselinceye Kadar Namaz Kılmanın Hükümü⁵⁸⁴” diye attığı başlıkla ilgili Ez-Zeynu’bnü’l-Münîr “bu konuda nehiy hükmü sabit olmamıştır.” demektedir. Çünkü Buhârî bu babta kendisinden sakındırılan hususun tayininde ihtilaf çok olduğu için hadisler fecir ve asra şâmil olmasına rağmen başlığı fecirle tahsis etmiştir. Nitekim babın sair hadislerinde sabah öncelikle zikredilmiştir⁵⁸⁵.

Nevevî (ö.676/1277), sebepsiz bir şekilde namaz kılınması nehyedilen

577 Buhârî, “Mevâkîf”, 30, 583, İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 147, no.1248, (1/395); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/131, no.7328; Ahmed b. Hanbel, 16/365, no.10623, 16/273, no.10441.

578 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 1/281, no.130, 1/377, no.270.

579 Buhârî, “Mevâkîf”, 30, no.581.

580 Ahmed b. Hanbel, 9/53, no.5010.

581 el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/645, no.4098.

582 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 3/190.

583 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/63.

584 Buhârî, “Mevâkîf”, 30, no.581.

585 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/58.

vakitlerde herhangi bir namaz kılmanın mekruh olduğuna ümmet icma etmiş; edâ edilen farzları vakitlerinde kılmanın caiz olduğuna ittifak etmiştir. Tahiyatü'l-mescid, tilâvet ve şükür secdeleri, bayram ve kûsûf namazları, cenaze namazı ve kaçırılan namazın kazası gibi kaza namazı ve sebebli olan nafilelerde ihtilaf etmişlerdir. Şâfi'î ve bir grub alim, kerahetsiz bütün bunların caiz olduğu görüşündedir. Ebû Hanîfe ve diğerleri bunlar nehyin geneline dâhildir, demektedirler. Şâfi'î, "Ümmü Seleme, "Nebî (sav) ikindiden sonra iki rekât namaz kıldı", dedi. Rasûlullah (s.a.v.) de "Abdü'l-Kays oğullarından birtakım insanlar öğlenin son iki rekâtını kılmaktan beni meşgul etti de o iki rekâtı kılamamıştım." buyurdu⁵⁸⁶", hadisini delil olarak kullanmıştır. İbn Hacer'in (ö.852/1448) ifade ettiğine göre, kaçırılan sünnetin kazası hakkında cevaz açıktır; kaçırılmayan için ise bu daha evlâdır; kaza edilen farz için daha da evlâdır. Sebepsiz olanlar da buna ilave edilir. Ancak burada icma ve ittifak diye nakledilen görüşler tenkit edilmiştir. Bir başkaları da seleften bir guruptan bunun mutlak olarak mübah olduğunu nakletmişlerdir. Onlara göre kılınmaz diyen nehy hadisleri mensuttur. Dâvûd ez-Zâhirî, başka bazı zahiriler ve İbn Hazm; başka bir gurup alimin bütün namazlar için mutlak olarak olumsuz bir görüşe sahip olduğunu nakleder. Ebû Bekre (ö.52/672) ve Ka'b b. 'Ucre (ö.52/672) bu vakitlerde farz namazların kılınmayacağı görüşündedirler. Başkaları, mekruh vakitlerde cenaze namazının kılınacağı konusunda icma olduğunu nakletmişlerdir. Fakat bu görüş de tenkit edilmiştir. İbn Hazm (ö.456/1063) ve diğerlerinin iddia ettikleri nesh "güneş doğmadan önce kim sabah namazının bir rekâtını idrak ederse diğerini de kılsın"⁵⁸⁷ hadisine dayanmaktadır. Bu hadis nehyedilen vakitlerde namaz kılmanın cevazına delalet eder⁵⁸⁸.

Başkaları, tahsis iddiası nesh iddiasından evladır; nehy sebepsiz kılınan namazlara hamledilir; diğerleri de sebeplilere tahsis edilir ve böylece delillerin arası cem edilir, demiştir⁵⁸⁹.

Sonuç olarak Beydavî'nin belirttiğine göre, sabah ve ikindiden sonra, doğma, batma ve istivâ esnasında namazın cevazı konusunda ihtilaf edilmiştir. Dâvûd ez-

586 Buhârî, "Mevâkîf", 33, no.590.

587 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/56.

588 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/59.

589 Aynı yer.

Zâhirî mutlak cevazına gitmiştir. Sanki o nehyi tenzihe hamletmiştir. İbn Hacer'in (ö.852/1448) ifadesiyle, bilakis ondan nakledilen görüş “neshi iddia etmiştir” şeklindedir. Şâfi'î, “farzlar ve sebepli nafileler câizdir” der. Ebû Hanife, “o günün ikindisi dışında hepsi haramdır. Nezredilenler de haramdır.” der. İmâm Mâlik, “farzlar hariç nafileler haramdır” der. Ahmed b. Hanbel de ona muvafakat etmiştir. Lakin iki rekât tavaf namazını istisna tutmuştur⁵⁹⁰.

2.4.2. Güneş Doğarken

1-Nafi', İbn Ömer'den şöyle nakleder: Rasûlullah (sav) “Herhangi biriniz kılacağı namaz için **özellikle güneşin doğma ve batma anlarını bekleyip** de tam o vakitlerde kılmasın!” buyurdu⁵⁹¹.

2-İbn Ömer, “Namazınızı kılmak için özellikle güneşin **doğmasını ve batmasını gözetlemeyin.**”⁵⁹², “Güneşin ışınları doğunca, güneş yükselineye kadar namazı geciktirin. Güneşin ışınları batınca da iyice batıncaya kadar namazı geciktirin.”⁵⁹³ demektedir.

3-İbn Ömer (r.a.): Ben arkadaşlarımı nasıl kılar gördüm ise, ben de öyle kılarım. Ne gece, ne de gündüz hiç kimseyi istediği gibi namaz kılmaktan nehy etmem. Yalnız **güneşin doğuşu** ile batışını **özellikle gözetlemeyiniz**, demektedir⁵⁹⁴.

Bu hadislerde güneşin tam doğma zamanına herhangi bir namazı özellikle denk getirmek yasaklanmıştır. Namaz kılan bir kimse kılacağı namaz için özellikle güneşin doğma anını seçmemelidir.

Namaz kılmak için kerahet vakti sayılan zamanlar hakkında gelen hadisler çoktur. Kerahet vakitlerinin sınırlarını beyan eden hadisler farklı lâfızlar ile geldiği için, o rivayetlere bina edilen hükümler hakkında da fakihler ihtilâf etmişlerdir⁵⁹⁵. Meselâ hadisin metnindeki “حَتَّى تَشْرُقَ الشَّمْسُ” = Güneş işrâk edinceye kadar⁵⁹⁶ lafzı,

590 Aynı yer.

591 Buhârî, “Mevâkîf”, 31, no.585. (1/121) Müslim, “Salâtü'l-misâfirîn”, 289 (828) (1/567).

592 Buhârî, “Mevâkîf”, 30, no.583, “Teheccüd”, 2, no. 1192, (2/60).

593 Buhârî, “Mevâkîf”, 30, no.583, 2/60; Ahmed b. Hanbel, 8/226, no. 4612.

594 Buhârî, “Mevâkîf”, 32, no.589; Buhârî, “Fadlu's-salât fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne”, 2, no.1192.

595 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/59.

596 Buhârî, “Mevâkîf”, 30, no. 581; Müslim, “Salâtü'l-misâfirîn”, 287 (826) (1/566); Ahmed b. Hanbel, 11/526, no.6934.

bazı yerlerde “حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ” = Güneş tulû’ edinceye kadar⁵⁹⁷ şeklinde gelmektedir. Tulû’un başlangıcından işrâka kadar olan vaktin, namaz için nehyedilmiş vakit olduğuna delâlet eden hadisler de çoktur⁵⁹⁸.

Güneşin yükselmesine kadar olan zamanı kerahet vakti sayanlar “تَشْرُقُ” lafzını “تَطْلُعُ” manasına hususî bir tulû’ ile tefsir ederler ve her iki lafız ile gelen rivayetlerde fark gözetmezler.

“Güneş doğmadan önce kim sabah namazının bir rekâtını idrak ederse diğerini de kılsın⁵⁹⁹” hadisinde namazı kılmayı emretmiş, bu hadiste kerahet ittifaken bu vakte düşenleri değil, bu vakitte namazı kastedenlere has olduğuna delalet eder, denmiştir⁶⁰⁰. Nitekim İbn Ömeri’in naklettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) “Namazınızda özellikle güneşin doğmasını ve batmasını beklemeyiniz.⁶⁰¹” buyurmaktadır. Yine İbn Ömer’den diğer bir nakil “Rasûlullah (s.a.v.) “Sizden birisi namaz kılmak için özellikle güneşin doğmasını ve batmasını beklemesin” şeklindedir⁶⁰².

Kimileri bu nehy müstakil bir nehy kabul etmiş, kasıtlı veya kasıtsız, bu vakitlerde namaz kılmayı mekruh saymıştır. Çoğunluğun görüşü budur⁶⁰³.

Bazılarınca bu nehy mutlak olarak değil, bu vakti kastedenlere/özellikle kasıtlı olarak bu vakti bekleyenlere hamledilmiştir. Beyhakî’nin belirttiğine göre bunu Hz. Âişe söylemiştir. Çünkü Hz. Âişe Hz. Peygamberin ikindi namazından sonra namaz kıldığını görmüştür. Hz. Âişe Peygamberin nehyini mutlak bir nehye değil, özellikle güneşin batma anını bekleyenlere hamletmiştir. Fakat buna Hz. Peygamber’in ikindi namazından sonra kıldığı namazın kaza namazı olduğu şeklinde cevap verilmiştir. Nehy Hz. Ömer hariç bir gurup sahabiden sabit olmuştur⁶⁰⁴.

“Güneş şeytanın iki boynuzu arasından doğar⁶⁰⁵” ifadesinde zikredilen bu iki

597 Müslim, “Salâtü’l-misâfirîn”, 285 (825), 286 (826), 288 (827) (1/566-567).

598 Nevevî, *Minhâc*, 6/111.

599 İbn. Hibbân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, 4/450, no.1581.

600 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/60.

601 Buhârî, “Mevâkît”, 30, no.583, 1/173; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 289, 290 (828), 1/567.

602 Müslim, *Salâtü’l-müsâfirîn*, 290 (828), 1/567.

603 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1379, 2/60.

604 Aynı yer.

605 İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 148, no. 1251-1253, (1/396, 1397); et-Tayâlîsî, *el-Musned*, 2/218, no.938. Ahmed b. Hanbel, 10/90, no. 5835, 33/341, no. 20169. 39/321, no.23887. 10/90, no.5835.

vakitte namaz kılmaktan nehyin illetine işaret vardır. Kâfirler o vakitlerde ona secde ederler. Bu durumda nehiy kâfirlere benzemeyi terk içindir. Birçok konuda şariat buna itibar eder, denmiştir⁶⁰⁶.

Netice itibari ile bu hadisler güneşin tam doğma anında namaz kılmamak gerektiğini ifade etmektedir. Sabah namazından sonra nafile namazı kılmak için güneşin yükselmesi gerekir. Güneşin tam doğma zamanına herhangi bir namazı denk getirmek yasaklanmıştır.

2.4.3. Güneş Doğduktan Yükselinceye Kadar

1-İbn Ömer'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: **“Güneşin ışınları görüldüğü vakitten güneş yükselinceye kadar, namazı tehir ediniz!”** buyurdu⁶⁰⁷.

2-Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) “Rasûlullah (sav) sabah namazından sonra güneş yükselinceye kadar hiçbir namaz olmaz; ikindi namazından sonra da güneş kayboluncaya kadar hiçbir namaz olmaz” buyurdu, demektedir⁶⁰⁸.

Bu rivayetler de güneş doğduktan sonra yükselinceye ve parlak hâle gelinceye kadar hiçbir namazın kılınamayacağını belirtmektedir.

2.4.4. İstivâ Anı

1-İbn Ömer (r.a.): Ben arkadaşlarımı nasıl kılar gördüm ise, ben de öyle kılarım. **Ne gece, ne de gündüz hiç kimseyi istediği gibi namaz kılmaktan nehy etmem.** Yalnız güneşin doğuşu ile batışını özellikle gözetlemeyiniz, demektedir⁶⁰⁹.

İmâm Mâlik bu hadisi esas alarak, **güneş tam öğleyin ortadayken** namaz kılmakta beis görmez. Şâfi‘î ile Ebû Yûsuf nehiy hadislerine bakarak “kılınamayacağını” söylemiş, yalnız cuma gününü istisna etmişlerdir. Leys b. Sa‘d, Evzâî, Hasen Basrî, Tâvûs (ö.106/724) da Mâlik’in içtihadına uygun içtihadı bulunmuşlardır. Ebû Yûsuf’tan başka Kûfeliler cumayı da istisna etmezler⁶¹⁰.

‘Ukbe b. ‘Âmir “Üç saat vardır ki Rasûlullah (s.a.v.) onlarda namaz kılmayı

606 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/60.

607 Buhârî, “Mevâkît”, 30, no.583.

608 Buhârî, “Mevâkît”, 31, no.585.

609 Buhârî, “Mevâkît”, 32, no.589.

610 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/63.

nehyetti” ve o vakitlerden birinin öğle vakti istivâ hâlinde olan güneş batıya meyledinceye kadar olan zamandır, dedi⁶¹¹.

Ayrıca “Gölge batıya yönelince kıl!612” “Güneş batıya kayınca dilediğini kıl!613” Güneş batıya meyledince kıl!614” “Güneş kalkanın gölgesi gibi kendisine denk olunca kıl!615” “Güneş başının üzerinde kalkan gibi eşit olunca kıl!616” “Güneş zâil olunca kıl!617” gibi rivayetlerde Nebî (s.a.v.) bu saatlerde yani kıl denilen vakitlerin hemen öncesinde namaz kılmaktan nehyetti.⁶¹⁸, ki bu da istivâ vaktidir.

‘Atâ (ö.114/732) “Günün ortasından güneşin batıya kaymasına kadar tatavvu/nafile namaz kılmanın mehrup olduğunu duydum.”demektedir⁶¹⁹.

Hz. Ali (ö.40/661) “Günün ortasında namaz kılma!” der⁶²⁰. Hasan el-Basrî’nin Cuma günü günün ortasında namaz kılmaktan nehyettiği nakledilmektedir⁶²¹. ‘Amr b. el-‘As, Hakem, Hasan el-Basrî⁶²² (r.a.) Cuma günü dışında günün ortasında namaz kılmanın mekruh görüldüğünü ifade etmektedirler⁶²³, “Cuma günü, günün ortasında namaz kılmada beis görmemişlerdir⁶²⁴.

Saîd el-Makburî, Ebû Hurayra’nın “Rasûlullah (s.a.v.) Cuma günü hariç güneş batıya meyledinceye kadar günün ortasında namaz kılmaktan nehyetti.⁶²⁵” dediğini nakleder. Bu hadiste Cuma günü nehyden istisna edilmiştir. Buna göre sadece Cuma günü bu vakitte namaz kılmak yasak ve mekruh değildir. Tâvus, Mekhûl, Şâfi’î ve daha başkaları bu görüştedir. Mâlikiler nehyi farzların dışında sadece nafilelere has kılmışlardır. Hanifiler yasağı umûmî kabul etmiş hiçbir namazı

611 Nesâî, 1/277, no. 565.

612 Müslim, “Salâtü’l-misâfirîn”, 294 (832) (1/569)

613 Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 10, no. 1277, (2/25). Abdurrezzak, *Musannef*, 1/531, no. 2029.

614 Nesâî, “Mevâkît”, 17, no.527, (1/263).

615 Ahmed b. Hanbel, 37/331, no. 22661.

616 İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 148, no.1252, (1/397).

617 Abdurrezzak, *Musannef*, 1/537, no. 2040.

618 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/63.

619 Abdurrezzak, *Musannef*, 2/424, no. 3947.

620 Ali b. el-Ca’d, *Musned*, s. 287, no.1938.

621 Ali b. el-Ca’d, *Musned*, s. 466, no.3213.

622 İbn Ebî Şeybe, *el-Musnnef*, 1/469, no. 5428, 5430.

623 İbn Ebî Şeybe, *el-Musnnef*, 1/470, no. 5432.

624 İbn Ebî Şeybe, *el-Musnnef*, 1/470, no. 5434.

625 Eş-Şâfi’î, *Musned*, 1/139, no.408.

istisna etmemişlerdir⁶²⁶.

2.4.5. İkinci Namazından Sonra

1-Ebû Hurayra (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) şu iki namazdan nehiy buyurdu: Sabah namazından sonra gün doğuncaya kadar, **ikinci namazından sonra da gün batıncaya kadar** namaz kılmaktan **nehiy buyurdu**⁶²⁷.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bazı âlimler kılınamayan revatib nafile ve cenaze namazlarının ikinci ve sabah namazlarının kılınmasından sonra kılınmasında bir sakınca görmemişlerdir⁶²⁸.

2-Kurayb, Ümmü Seleme'den naklen: Peygamber (s.a.v.) **ikindiden sonra** iki rekât namaz kıldı da: “Abdu'l-Kays oğullarından birtakım insanlar beni **öğle namazının ardındaki** iki rekâtтан alıkoymuşlardı (da onu kıldım)” buyurduğunu, nakleder⁶²⁹.

Fakat Hz. ‘Âişe’den bir nakil, bunun öğlenin kaçırılan son sünneti değil, Hz. Peygamber’in bunu **sürekli kıldığını** ifade etmektedir⁶³⁰.

3-‘Âişe (r.a.) şöyle demiştir: “Rasûlullah’ı vefat ettiren Allah’a yemin olsun ki, Rasûlullah **o iki rekâtı** Allah’a kavuşuncaya kadar **terk etmedi**”. ‘Âişe ikindiden sonraki iki rekâtı kastederek, “Peygamber bu iki rekâtı kıldı. Lâkin ümmete ağır gelir korkusuyla bunları mescidde kılmazdı. Ümmetten hafifletmeyi gerektirecek şeyleri (yapmayı pek) severdi⁶³¹” demektedir.

4-Hişâm b. ‘Urve (ö.94/713) şöyle nakleder: Bana babam şöyle dedi: ‘Âişe (r.a.): “Ey kız kardeşimin oğlu, Peygamber (s.a.v.), **ikinci namazından sonraki** iki rekâtı benim hücremde **hiç terketmedi**”, dedi⁶³².

Burdan anlaşıldığına göre ikindiden sonra evinde kıldığı bu iki rekât namaz hasâisu’n-nebî kabilinden peygambere has bir namazdır. Şu hâlde ikinci namazından

626 Eş-Şâfi‘î, Musned, 1/139, no.408.

627 Buhârî, “Mevâkît”, 31, no.585.

628 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/59.

629 Buhârî, “Mevâkît”, 33, no.590.

630 Buhârî, “Mevâkît”, 33, no.590.

631 Buhârî, “Mevâkît”, 33, no.590.

632 Buhârî, “Mevâkît”, 33, no.591.

sonra da nafile namaz kılınabilecektir. Önemli olan bu namazı tam güneşin batma zamanına kadar uzatmamak veya özel olarak o ana denk getirmemektir.

İkindiden sonra nafilenin kaza edilmesini câiz görenler bu ve buna benzer nakillere tutunmuşlardır. Mâni olanlar yani kılınmaz diyenler; bunun Peygamber'in husûsiyetlerinden olduğunu ileri sürerler⁶³³.

5-Başka bir nakilde 'Âişe (r.a.) şöyle demiştir: İki namaz vardır ki, Rasûlullah (s.a.v.) onları gizli de âşikar da (yâni evinde de, dışarıda da) terk etmedi. Onlar sabah namazından önce iki, ikindi namazından sonra da iki rekât idi⁶³⁴.

6-Başka bir nakilde 'Âişe (r.a.): Peygamber'in (sav) hiçbir gün ikindi namazından sonra bana gelip de iki rekât namaz kılmadığı olmazdı, demiştir⁶³⁵.

Bu hadîs ile bu manada olan hadîslere, ikindi namazından sonra gurûb zamanında namaz kılmayı kasd etmemek şartıyla nafile kılmayı câiz gören fakihler tutunmuşlardır. Bu nafileyi mutlaka mekruh görenler ise, yalnız revâtıbden kaçırılmış namazların kazası câiz olduğuna hükmetmiş ve Peygamber'in buna devamını Peygamberlik husûsiyetlerinden saymışlardır⁶³⁶.

Kastallânî (ö.923/1519) bu hadislerle, ikindi namazından sonra namaz kılmayı nehyeden hadislerin arası şöyle cem edildiğini belirtir: Nehiy hadisleri sebepsiz olan nafileler hakkındadır. Hz. Peygamber'in ikindiden sonra kıldığı ifade edilen namazın sebebi ise öğle namazının kaçan son sünnetinin kaza edilmesidir⁶³⁷.

7-Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) "Rasûlullah (sav) sabah namazından sonra güneş yükselineye kadar hiçbir namaz olmaz; ikindi namazından sonra da güneş kayboluncaya kadar hiçbir namaz olmaz" buyurdu, demektedir⁶³⁸.

Mu'aviye'den (ö.60/679) nakledilip tam aksini ifade eden başka bir nakil şöyledir. Humrân b. Ebân, Mu'aviye'nin "Sizler öyle bir namaz kılıyorsunuz ki, yemin olsun biz Rasûlullah ile o kadar beraber bulunduk da onun bu namazı kıldığını hiç görmedik. Yine yemin olsun ki, bilâkis o bu namazı kılmaktan nehiy

633 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/65.

634 Buhârî, "Mevâkîf", 33, no.592; Müslim, "Salâtü'l-misâfirîn", 300 (835) (1/572).

635 Buhârî, "Mevâkîf", 33, no.590.

636 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/64; 'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 5/86.

637 Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulmelik el-Kastallânî (ö.923), *İrşâdu's-sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-kübra el-emîriyye, Mısır 1323, 2/513, no.593.

638 Buhârî, "Mevâkîf", 31, no.585.

buyurmuştur.” dediğini nakleder:⁶³⁹.

İbn Ömer'den (ö.74/693) de ikindiden sonra güneş sararınca kadar namaz kılmanın mekruh olduğu nakledilmiştir⁶⁴⁰.

İbn Hacer (ö.852/1448) bu hadislerin açıklamalarında şu ifadelere yer verir: İkindiden sonra sebebsiz nafile namaz kılmak mekruhtur. Revatiblerden kaçırılanlar kerahetsiz kılınabilir. Hz. Peygamber'in devamlı olarak ikindiden sonra kıldığı namaz onun hesâisindedir. Hz. 'Âişe'nin “Rasûlullah (sav) ikindiden sonra kıları, fakat ondan nehyederdi; visâl orucu tutardı fakat visâlden de nehyederdi⁶⁴¹” hadisi buna delalet eder⁶⁴².

Ancak İbn 'Abbâs'tan şöyle bir nakil var: “Nebî (sav) ikindiden sonra iki rekât namaz kıldı. Çünkü ona mal geldi ve öğle sonrası iki rekâtı kılmaktan onu meşgul etti. O iki rekâtı ikindiden sonra kıldı. Sonra onu tekrarlamadı.⁶⁴³”

Ümmü Seleme'den nakledilmiştir: Rasûlullah (sav) bir defasında evinde ikindiden sonra iki rekât namaz kıldı. Bunu Rasûlullah'a hatırlattı, o da: “O iki rekât öğle namazından sonra kıldığım namazdır. Bir meşguliyetimden dolayı o iki rekâtı ikindiden sonrasına kadar kılamadım.” buyurdu⁶⁴⁴.

Bir rivayetinde “bundan önce ve bundan sonra bu namazı kıldığımı hiç görmedim” demektedir⁶⁴⁵. Bu iki hadisin arası şöyle cem edilir: Rasûlullah bu namazı evinde kıları dolayısıyla İbn 'Abbâs ve Ümmü Seleme onu görmedi. Hz. 'Âişe'nin ilk rivayeti⁶⁴⁶ buna delalet eder. Ümmetine ağır gelir korkusuyla da onu mescitte kılmadı⁶⁴⁷.

639 Buhârî, “Mevâkît”, no.587.

640 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/63.

641 Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 10, no.1280, 2/25.

642 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/64.

643 Tirmizî, “Mevâkît”, 21, no.184, 1/345.

644 Nesâî, “Mevâkît”, 36, no. 579, (1/281).

645 Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî el-Mervezî, İbn Râhûyeh (ö.238), *Müsnevu İshâk b. Râhûyeh*, th., Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, Mektebetü'l-imân, el-Medînetü'l-münevvera, 1412/1991, 4/118, no. 1886; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/65.

646 Buhârî, “Mevâkît”, 33, no.590.

647 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/65.

2.4.6. Güneş Batarken

Namaz kılan bir kimse özellikle kılacağı namaz için güneşin batış öncesi vakti seçmemelidir.

1-Nafi‘, İbn Ömer’den şöyle nakleder: “Rasûlullah (sav): "Herhangi biriniz kılacağı namazı için güneşin doğuş ve **batış sıralarını bekleyip** de tam o vakitlerde namaz kılmasın!” buyurdu⁶⁴⁸.

2-İbn Ömer, “Ben arkadaşlarımı nasıl kılar gördüm ise, ben de öyle kılarım. Ne gece, ne de gündüz hiç kimseyi istediği gibi namaz kılmaktan nehyetmem. Yalnız güneşin doğuşu ile **batışını özellikle beklemeyiniz.**” demektedir⁶⁴⁹.

3-İbn Ömer, Rasûlullah’ın “Güneşin ışınları batınca güneş iyice kayboluncaya kadar namazı geciktirin!” buyurduğunu nakleder⁶⁵⁰.

Hz. Ömer ikindiden sonra nafile namaz kılanlara engel olurdu. Muhtemelen onun bu engeli yani ikindi namazından sonra nafile namaz kılmaktan nehyi, kılınacak namazın güneşin batma anına denk gelme endişesinden dolayıdır⁶⁵¹.

İbn Hacer’in (ö.852/1448) ifadesine göre, Hz. ‘Âişe, Rasûlullah’ın ikindiden sonra iki rekât namazı evinde devamlı kılmasına rağmen ikindiden sonra güneş batıncaya kadar namaz kılmaktan nehyinin, namaz için güneşin batma anını özellikle bekleyenlere has olduğu şeklinde anlamıştır⁶⁵².

Bazıları sabah ve ikindi namazından sonrası ile güneşin doğma ve batma anında namaz kılmanın nehyediliş hikmetinin arasını ayırırlar. İlk iki hâlde mekruh, diğer iki hâlde haram olduğunu söylerler. Yani sabah ve ikindi namazı sonrasında mekruh güneşin doğma ve batma anına denk getirmenin haram olduğunu söylemişlerdir. Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Cerîr et-Taberî bunu söyleyenlerdendir. Hz. Peygamber’in ikindiden sonra namaz kıldığına dair bir nakille

648 Buhârî, “Mevâkît”, 31, no.585.

649 Buhârî, “Mevâkît”, 32, no.589.

650 Buhârî, “Mevâkît”, 30, no.583.

651 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/65.

652 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/65.

ihiticac ederler. Bu rivayet haram olmadığına delalet eder⁶⁵³.

Bazı âlimler keraheti beş vakte hasretmek asıl vakitlere nispetledir, derler. Şunu da zikrederler: Namazların ikame edildiği vakitlerde, imâm Cuma hutbesine çıktığında, kılmayan bir kimse için cemaat farz namaz kılma hâlinde iken nafîle namaz kılmak mekruhtur. Mâlikilere göre cumadan sonra insanlar ayrılıncaya kadar, Hanefilere göre akşam namazından önce nafîle namaz kılmak mekruhtur⁶⁵⁴.

2.5. Vaktinde Kılınamayan Namazların Kılınma Vakitleri

Herhangi meşru bir sebeple kasten olmadan kaçırılan namazların herhangi belli bir vakti yoktur. Hz. Peygamber, “Kim bir namazı unutursa hatırladığında onu kılsın. Onun bundan başka kefareti yoktur.”⁶⁵⁵ buyurdu. Kişi, uyuyakalıp kılamadığı namazı uyandığında bulunduğu vakit içinde o namazı kılar⁶⁵⁶. İbn Huzeyme “Uyuyarak kazırılan namazın vakti uyandığı vakittir. Onun başka vakti yoktur. Farz bir namaz, vakti çıkıncaya kadar uyku ile mükellefin üzerinden düşmez. Bilakis uyandıktan sonra onu kaza etmek vacip olur. Uyandığında veya daha sonra onu kaza ettiğinde farz namazı edâ etmiş olur.” demektedir⁶⁵⁷.

İbn Dakîkî'l-İd hadisile ilgili şu maddeleri sıralar:

1-Uyku veya unutma sebebiyle kaçırılan bir namazı kaza etmek vaciptir. Hadisin lafzı buna delalet eder. Bunda herhangi bir ihtilaf yoktur.

2-Hadisın lafzı, hatırladığında namazı kaza ederek emre yönelmeyi gerektirir. Bazı fakihler buradaki emri ikiye ayırırlar. Onlara göre kasten bir namazı terkeden bir kimse onu hemen kaza etmesi gerekir. Bazı Şâfi'îler bu görüştedir. Ancak bir namazı uyku veya unutma sebebiyle terkedenler o namazı hemen kaza etmeleri vacip değildir, müstehabdır. Buna delil olarak Hz. Peygamber'in uyuyakalıp kılamadıkları sabah namazının kazasını geciktirerek kılmasıdır. Bu olayı uyku veya unutma sebebiyle kaçırılan namazın kazasını tehir etmenin cevazına delil olarak sunarlar. Ancak güneş doğduktan sonra henüz parlak hâle gelinceye kadar kaza namazı

653 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/63.

654 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/63.

655 Buhârî, “Mevâkî”, 37, no 597; Müslim, “Mesâcid”, 314 (684), 1/477; Ebû Dâvud, “Salât”, 11, no. 442, 1/121; Ali b. el-Ca'd, *Musned*, 1/455, no.3109; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 5/242, no.2856.

656 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/71.

657 İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2/100.

kılmayı câiz görmeyenler, Hz. Peygamber'in uyuya kalarak kaçırdığı sabah namazının kazasını hemen kılmasına güneşin henüz yükselmemiş olmasının mani olduğunu söyleyerek itiraz edenler. Burada söz konusu olan namaz o günün sabah namazı olduğu için bunu da red ederler. Nitekim Ebû Hanife bu vakitte aynı günün sabah namazının kazasını câiz görür. Ayrıca onları uyandıran güneşin sıcaklığı olduğu için güneş yükselmiş hâldeydi. Buna rağmen kazasını geciktirmiştir. Bu da uyku veya unutma sebebiyle kaçırılan bir namazın kazasının hatırlandığında hemen değil de daha sonra kılınabileceğinin ifadesidir⁶⁵⁸.

Kasıtlı olarak namazı vaktinde kılmayıp tehir eden bir kimse için kaza namazının söz konusu olmadığını söyleyenler olduğu gibi kasıtlı olarak vaktinde kılmayan bir kimsenin kılmadığı namazı kaza edebileceğini savunanlar da vardır⁶⁵⁹.

Kasıtlı olarak namazı terkedenler için kaza namazı yoktur diyenlere göre; “Âmid/kasıtlı olarak namazı terk eden kimse namazı kaza etmez. Çünkü şartın yokluğu meşrutun/şart olunanın yokluğunu gerektirir”. Bundan da “unutmadan terkeden de namazın kazasını kılmaz” sonucu çıkar⁶⁶⁰.

“Kasten terk eden de namazı kaza eder” diyenlere göre, “Bu, hitabın mefhumundan elde edilir. Bu da en alt dereceden en üst dereceye kadar uyarı kabilinden olur. Nitekim günahın düşmesi için sıkıntının kalkması ile unutana kaza vacip olunca kasten terkedene öncelikle vacip olur.”⁶⁶¹,

Bazıları da şöyle iddia etmişlerdir: Namazı kasten terkedene kazanın vacip olması “nesiye: unuttu” sözünden elde edilir. Çünkü unutma, dalgınlık olsun ya da olmasın, terk sonucunu doğurur. “Onlar Allah'ı unuttular Allah da onları unuttu.”⁶⁶² âyeti bu kabildendir. “Kefaret yoktur, uyuyana ve unutana günah yoktur.” sözü de bunu güçlendirir⁶⁶³.

İbn Hacer (ö.852/1448) şöyle der: Bu zayıf bir iddiadır. Çünkü gelen nakilin uyuyan için olduğu sabittir ve onun için kefarete yoktur denmektedir. Kefarete ödemek bazen kasıttan dolayı olduğu gibi bazen de hatadan dolayı olabilir. “Namazı

658 İbn Dakîkî'l-İd, *İhkâmu'l-İhkâm*, 1/294, no.114.

659 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/71.

660 Aynı yer.

661 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* 2/220; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/71.

662 Tевbe, 9/67.

663 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/71.

kasten terkeden kaza etmez” diyen “namazı kasten terkedenin durumunun unutanın durumundan daha hafif olduğunu” söylemiyor. Aksine o şöyle diyor: “Kaza unutana meşru kılınmışsa namazı kasıtlı olarak terkeden ve unutan eşit olur.” Hâlbuki unutarak terkeden kasıtlı olarak terkedenin aksine günahsızdır. Yani namazı kasten terkeden unutandan daha kötü hâldedir. Nasıl eşit olabilirler. O zaman şöyle söylemek lazım: Namazı vaktinin dışına çıkarmakla namazı kasten terkedenin günâhı unutanın aksine bâkidir, unutan onu kaza ederse mutlak olarak günahı kalmaz. Namazı kasten terkedenin kazasının farziyeti namaz emriyle sabittir. Çünkü namazla hitap edilmiştir. Zimmetine terettüp etmiş, yani borç olmuştur. Borç da ödenmeden düşmez. Ancak namazı belirlenen vaktin sınırları dışına çıkarmakla günahkâr olmuştur. Edâ etmekle talep kendisinden düşer. Nitekim Ramazanda da kim kasten iftar ederse iftar etmenin günahı bâki kalmakla beraber kaza etmek ona vacip olur⁶⁶⁴.

Enes b. Mâlik Rasûlullah’ın “Sizden biriniz uyur kalır veya gaflet eder de namazını vaktinde kılamazsa onu hatırladığında kılınsın.”⁶⁶⁵ buyurduğunu nakleder.

Câbir b. Abdillâh (r.a.) şöyle demiştir: Hendek Savaşı günü Ömer b. el-Hattâb, güneş battıktan sonra geldi de Kureyş kâfirlerine sövmeye başladı. Yâ Rasûlallah, ikinci namazını az daha güneş batmadan kılamayacaktım, dedi. Peygamber de: “Vallahi ben de kılamadım” buyurdu. Bunun üzerine kalktık, Buthân vadisine gittik. Orada Rasûlullah namaz için abdest aldı, biz de namaz için abdest aldık. Müteakiben güneş batmış olduğu hâlde ikindiye, sonra arkasından da akşamı kıldırdı⁶⁶⁶.

Bu hadiste uyuyakalıp namaz kaçırıldığında uyandığında hemen kılmayıp te’hir etme cevazı elde edilmiştir. Buna göre kaçırılan namazın kazasını geciktirmek câizdir⁶⁶⁷.

Uyumak ve unutmak gibi bir mazerete mebni namazı vaktinin dışında kılmak haram değildir⁶⁶⁸.

2.6. Kutuplarda Namaz Vakitleri

664 Aynı yer.

665 Müslim, “Mesâcid”, 316 (1/477); İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/72.

666 Buhârî, “Mevâkîf”, 38, no.598.

667 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/68.

668 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/10.

Bu konuda iki görüş vardır:

a) Vakit, namazın bir şartı olduğu gibi, farz olmasının da sebebidir. Bu yüzden bir yerde, namaz vakitlerinden bir veya ikisi gerçekleşmezse, o vakitlere ait namazlar, o yer halkına farz olmamış olur.

Meselâ, bazı yerlerde, yılın bir mevsiminde daha akşam namazının vakti çıkmadan sabahın ikinci fecri doğarak sabah namazının vakti girmektedir. Artık bu gibi yerlerde yatsı namazı düşmüş olur. Bu konuda, abdest organlarından bir veya ikisini kaybeden kimsenin bu organları yıkama yükümlülüğünün düşmesine kıyas yapılarak namazın da düşeceğine fetva verilmiştir.

b) Araştırmacı bazı fakihlere göre, bu gibi yerlerdeki müslümanlar da beş vakit namazla yükümlüdürler. Buldukları yerde bu namazlardan herhangi birinin vakti gerçekleşmezse, o namazı kaza olarak kılarlar veya o beldeye en yakın olup, beş vakit namazların vakitleri tam olarak gerçekleşen beldenin vakitlerine göre, takdir ederek namazları edaya çalışırlar. Her ne kadar vakit, namazın bir şartı ve bir sebebi ise de, namazın asıl sebebi Allah'ın emri oluşudur. Bu yüzden bütün müslümanlar, bu beş vakit namazı kılmakla yükümlüdürler.

İmam Şâfi'nin görüşü de bu şekilde olup, ihtiyata uygun olan da budur.

Yüce Allah normal zaman ve mekanlarda kendisine belli ibadetlerin yapılması için uygun aralıklarla oluşan alametleri esas almış ve alametler oluştuğunda ibadetlerin yapılmasını istemiştir. Allah'ın nimetlerine mazhar olan kul ibadetleri günlük hayatına paralel kılmalıdır. Dolayısıyla gecenin bir ay sürdüğü yerlerde insanlar bir ay boyunca uyumamaktadırlar. Belirlenen günlük hayat içerisinde yemek yemekte, uyumakta ve çalışmaktadırlar. Yani bu bölgelerde yaşayanlar namaz vakitlerini takdir yoluyla belirlemeli ve ibadet etmelidirler⁶⁶⁹.

Güneşin uzun süre doğmadığı veya batmadığı kutup bölgeleri ve yakınlarında da yukarıdaki esaslara göre amel edilir. Bu gibi yerlerde yaşayan müslümanların, oruç ve zekâtı konusunda da bu şekilde bir takdir uygun düşer⁶⁷⁰.

2.7. Namazı Vaktinde Kılmanın Fazileti

669 Karaman, Hayrettin, Hayatımızdaki İslâm, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, 97-98.

670 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "namaz" md.

Farz kılınan namazların vaktinde kılınmaları faziletli ameller arasında zikredilmiştir. Ancak bu vakit, ilgili namaz vaktinin başladığı ilk anlar mı, yoksa başlangıç ve bitiş vakitleri arasında herhangi bir vakit midir? sorusu akla gelmektedir.

“Allah’a en sevimli amel hangisidir?” sorusuna Rasûlullah (s.a.v.) “Vaktinde kılınan namaz.” diye cevap vermiştir⁶⁷¹. Ancak görüldüğü gibi bu vakit meşru vaktin neresi olduğu belli değildir. Hz. Peygamber’in uygulamalarından anlaşıldığına göre bu fazilet vakti namaz vakitlerinin başladığı ilk anlardır.

Amellerin en hayırlısı, sorana ve mevcut duruma göre değişiklik arz etmekle beraber namazların kılınması ekseninde belirtmek gerekirse, Hz. Peygamber’in “Hangi amel Allah’a en sevimidir?” sorusuna “vaktinde kılınan namaz⁶⁷²” şeklinde verdiği cevap normal şartlarda namazı vaktinde kılmak en faziletli amel olarak ifade edilmiştir. İbn Dakîkî’l-Îd’in (ö.702/1302) de belirttiği gibi bunu bedenî amellere hamletmek gerekir. Başka bir defasında “en faziletli amel hangisidir?” sorusuna “Allah’a ve Rasûlüne iman etmektir⁶⁷³” şeklinde verdiği cevap bütün amellere değer katan imanın olması hasebiyle imanı en faziletli amel kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bedenî amellerde en faziletli amel vaktinde kılınan namazdır. İbn Battâl’in (ö.449/1057) ifadesiyle ilk vaktinde namaza kalkmak gevşek davranıp geciktirmekten daha faziletlidir⁶⁷⁴.

Zührî (ö.124/741) şöyle der: Bir gün Dımaşk’ta Enes b. Mâlik’in yanına gittim. Ağlıyordu. Seni ağlatan şey nedir? diye sordum. “Kendisine ulaşip da şu namazdan başka bir şeyin bu kadar zayı edildiğini bilmiyorum.” Dedi⁶⁷⁵. Enes (r.a.) namazın ilk vaktinde değil de geciktirilerek kılınmasından rahatsızlığını dile getirmiştir. Buhârî de bu rivayet ile ilgili attığı başlıkta “namazın vaktinden zayı edilmesi” olarak ifade etmiştir. Enes bu ifadeyi Haccâc’ın namazı geciktirmesi karşısında söylemiştir⁶⁷⁶.

Ebû Berze; Rasûlullah yatsı namazından önce uyumayı ve yatsıdan sonra da

671 Buhârî, “Mevâkît”, 5, no.527.

672 Buhârî, “Mevâkît”, 5, no.527.

673 Buhârî, “İman”, 18, no.26, “Hâce” 4, no.1519.

674 İbn Battâl, Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, 2/148; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/9-10. (no. 527).

675 Buhârî, “Mevâkît”, 7, no.530.

676 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/13. (no.529).

oturup konuşmayı kerih görürdü, dedi. Sabah namazından da birimiz yanında oturamı tanıyacak kadar aydınlık olduğu zaman ayrılırdı. Bu namazda altmıştan yüz âyete kadar okurdu⁶⁷⁷.

Yatsıdan sonra faydasız sohbet etmeyi mekruh görmesi sabah namazını kaçırmamak, vaktinde kılabilmek içindir. Bu da namazların vaktinde kılınmasına verilen öneme işarettir⁶⁷⁸.

677 Buhârî, “Mevâkîf”, 23, no.568

678 Daha geniş için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/73.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan hadisler ve bu hadislerin dayanak teşkil ettiği kural ve hükümler sünneti oluşturmaktadır. Genel bir ifade ile belirtmek gerekirse sünnet Hz. Peygamber'in yaşadığı hayatın tamamıdır.

Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin yanısıra tebyîn görevi de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm temel kurallar içerir. Dolayısıyla mesajlarını da özlü olarak verir; ayrıntılara girmez; dînî ve sosyal alanların tamamında böyledir. Ayrıntıyı peygambere yani sünnete bırakmıştır. Bu sebeple "Kim Rasûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.⁶⁷⁹" buyurulmuştur. Bu ifade peygamber algısını şekillendiren temel bir ilkedir. Bunun bir anlamı Peygamber Allah'a rağmen bir şey yapmaz, Allah'a rağmen bir şey söylemez, demektir. Dolayısıyla Kur'ân'da bizâtihi yer almayıp sünnetin Kur'ân'ın temel esaslarına yönelik yaptığı açıklamalar Kur'ân'dan farklı düşünülemez.

Peygamberin fiil ve uygulamalarını nakleden sahabe baktığı açıdan farklı olarak naklettiği olmuştur. Bu da son derece doğaldır. Namaz vakitlerinin başlama ve bitiş anları ile bazı namazların zaman ve duruma göre değişik vakitlerde kılınması ile ilgili nakiller böyledir.

Kur'ân-ı Kerîm namaz vakitlerine zaman dilimi olarak işaret etmiş, ancak o zaman dilimlerinin aralıkları, başlama ve bitiş noktaları kesin çizgilerle belirtilmemiştir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, bazı şeyleri sözlü olarak izah etmek ya da belirtmek zor ya da imkânsızdır. Onu mutlaka görsel olarak birinin göstermesi veya uygulamalı olarak izah etmesi gerekir. Namaz vakitlerinin sınırlarının belirlenmesi böyledir. Ayrıca uzun izah etmeye kalkmak sayfaların hacmini artıracığı için Kur'ân'ın özlü mesaj verme ruhuna aykırıdır. Her meseleyi uzunca anlatacak olsa ciltler dolusu Kur'ân Kitabı olması gerekirdi ki bu insanların lehine olan bir durum değildir. Bu sebeple namaz vakitlerinin detaylarını sünnette aramak gerekir.

Bu çalışmamız, Kur'ân'ın bir mücmelini sünnetin nasıl beyan ettiğini gösteren bir örnek olma özelliği de taşımaktadır. Bu tür çalışmalar sünnetin Kur'ân'ı

⁶⁷⁹ en-Nisâ, 4/80.

açıklama fonksiyonunu daha somut bir şekilde ortaya koyması, Kur'ân-Sünnet ilişkisi idraklere sunması bakımından önemsenmelidir. Peygambersiz veya sünnetsiz din oluşturma, sünneti devre dışı bırakma fikri ve çabalarının yoğunlaştığı bu günlerde bu tür çalışmalara daha çok ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kılınması emredilen namazların vaktinde kılınması faziletli olarak görülmüş, ancak vaktinde kılmaktan neyin kastedildiği, namaz vaktinin ilk anı mı yoksa belirlenen zaman aralığının herhangi bir anı mı olduğu noktasında ihtilafa düşülmüş yine Hz. Peygamber'in uygulamalarından kastedilen faziletli zamanının vaktin ilk anı olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla beraber sabah namazının ilk kılınabilme vaktinin fecr-i sadıktan beş-on dakika sonra kılınabileceği ifade edilmiş, uygulama olarak değişik rivayetleri esas alan mezhepler farklı uygulamalarda bulunabilmiş, örneğin Hanefiler daha çok isfari tercih etmiştir. Ancak ittifak edilen nokta normal zamanlarda, zaruretin söz konusu olmadığı durumlarda güneş doğmadan önce namazın bitmesi esas alınmıştır.

Öğle namazı güneşin batıya meyiletmesinden başlar gölgeler fey-i zevâl dışında bir misli oluncaya kadar devam eder. Genel kabul bu olmakla beraber Hanefiler öğle namazının vaktinin gölgelerin iki misli olmasına kadar devam ettiğini kabul ederler. Bunda da sıcak günlerde havanın serinlemesinin beklenmesini emreden hadisler esas alınmış, serinlemenin ancak gölgelerin iki misli uzayınca olabileceği ifade edilmiştir.

Hanefiler hariç diğer mezhep imamları ikindi namazının başlangıç vaktini fey-i zevâl dışında gölgelerin bir misli uzaması olarak kabul ederken Hanefiler iki misli olarak kabul eder, güneşin batmasıyla ikindi vakti sona erer.

Akşam namazı güneşin batmasıyla başlar, ufuk kayboluncaya kadar devam eder. Batıdaki kırmızılık veya kırmızı beyaz karışımı ufuk iyice kaybolup tam karanlık çökünce yatsı namazı vakti başlar; genel kabule göre fecre kadar devam eder. Bazıları gece yarısına kadar devam ettiğini, gece yarısını aşarsa kazaya düşeceğini ifade etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in ümmete kolaylığı merkeze alarak farklı durumlara göre farklı uygulamalarda bulunduğunu görmekteyiz. Namazları cem ederek kılmak bu örneklerden biridir. Öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birleştirerek kıldığını

görmekteyiz. Ancak bu birleştirmenin hangi gerekçelerle yapıldığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Bazı mezhepler hizada ve seferde belli durumlarda söz konusu namazların birleştirilebileceğini kabul ederken Hanefiler Müzdelife’de ve hacc yapma sebebi dışında hiçbir şekilde cem yapılamayacağını, Hz. Peygamber’in yaptığı gözlemlenen cemlerin bir namazı başka bir namazın vakti içerisinde kılmak şeklinde bir cem değil, surî/şeklî cem olarak ifade edilen, bir namazı son vaktinde diğer namazı ilk vaktinde kılmak şeklinde bir cem olduğunu kabul ederler.

Bu tür çalışmalarla hangi mezheplerin hangi rivayetleri, hangi gerekçelerle esas aldıkları, rivayetlerin tercihinde nasıl bir mantık ve metot sergilediklerini görmek açısından da son derece önemlidir.

Bunun dışında mezheplerdeki farklı kabullerin dinin aslına dokunmadıkları, farklı bakış açıları ve farklı gözlemlerle nakledilen rivayetlerden kaynaklandığını görmek açısından da önemlidir.

Sonuç olarak Kur’an’da beş vakit namazın vakitlerine işaret edilmek suretiyle emredilmiş, sünnet tarafından da bu namazların ilk ve son vakitleriyle birlikte kılınacakları zaman dilimleri açıkça ve uygulamalı olarak gösterilmiş ve tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mavsîlî (ö.683), *el-İhtiyâr li-Ta'âli'l-muhtâr*, tlk., Mahmûd Ebû Dakîka, Kâhira, 1356/1937.
- Abdullah İbnü'l-Mubârek (ö.181/797), *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, th. Habîbibu'r-Rahmân el-A'zamî, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût, trs.
- Abdurrezzâk es-San'anî (ö.211), *Tefsîru Abdurrezzâk*, tk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrût 1419, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Abdülfettâh Ebû Ğudde (ö.1997), *Kîmetü'z-zamân 'inde'l-'ulemâ*, Riyâd 1408, Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İsmâiyye, 10.baskı.
- Abdülġanî b. Tâlib el-Meydânî (ö.1298), *el-Lübâb fî Şerhi'l-kitâb*, th., Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrût, trs. El-Mektebetü'l-'ilmiyye.
- Abdülmelik b. Muhammed Ebû Mansûr es-Saâlebî (ö.429), *Fıkhu'l-Lüġa*, th., Abdurrazzâk el-Mehdî, byy., 1422/2002, İhyâu't-türâsi'l-'arabî.
- Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl el-'Askalânî eş-Şafi'î (ö.852), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût, 1379, Dâru'l-ma'rife.
- Ahmed b. el-Hüseyn Ebû Bekr el-Beyhâkî (ö.458), *es-Sünenü's-saġîr*, th. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Pakistan 1410/1989, Câmi'atü'd-dirâsâtî'l-İslamiyye.
- Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülmelik el-Kastallânî (ö.923), *İrşâdu's-sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-kübra el-emîriyye, Mısır 1323.
- Ahmed Muhtar Abdülmecid Ömer (ö.1424); *Mu'cemu'l-lüġati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsara*, byy., 1429/2008, 'Âlemu'l-kütüb, 1.baskı.
- Ali b. Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî el-Baġdâdî (ö.230), *Musnedu İbn Ca'd*, th., 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrût 1410/1990.
- Ebû 'Ali el-Kâlî İsmail b. el-Kâsım (ö.356), *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, th. Ahmed Abdülmecid Hureydî, Kahira 1419/1999, Mektebetü'l-hancî.

- Ebû ‘Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. ‘Abdilberr el-Kurtubî (ö.463), *el-İstizkâr*, th. Sâlim Muhammed ‘Atâ –Muhammed Ali Muavviz, Beyrût 1421/2000, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.
- Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224), *Ğarîbu’l-hadîs*, th. Muhammed Abdülmü‘în Hân, Haydar Âbâd, 1384/1964, Matba‘atü Dâireti’l-Osmâniyye.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö.241), *Musnedu’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, th., Şuayb el-Arnâvûd, Muessesetü’r-risâle, 1421/2001.
- Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö.405), *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, th. Mustafa Abdülkadir ‘Atâ, Beyrût 1411/1990, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Murrî, el-İlbîrî (İbn Ebî Zemenîn el-Mâlikî) (ö.399), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîz*, th. Ebû Abdillâh Hüseyin b. ‘Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Kâhira 1423/2002.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î (ö.204), *İhtilâfu’l-hadîs (el-Umm ile beraber)*, Beyrut 1410/1990, Dâru’l-ma‘rife.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi‘î (ö.204), *Musnedü’l-İmâm eş-Şâfi‘î*, th., Mâhir Yâsin Fahl, Kuveyt 1425/2004, Şirketü Ğarrâs.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi‘î (ö.204), *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfi‘î*, th., Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Suûdî Arabistan, 1427/2006, Dâru’t-tedmiriyye.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö.256), *Cüz’ü’l-Kırâeti Halfa’l-İmâm*, th. Fadlurrahmân es-Sevrî, el-Mektebetü’s-Selefiyye, byy.,1400/1980.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî (ö.294), *Muhtasaru Kiyâmi’l-Leyl ve Kiyâmi Ramadân ve Kitâbi’l-Vitr*, nşr. Hadîsu Akademî Pakistân 1408/1988.
- Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö.161), *Tefsîru’s-Sevrî*, nşr. Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrût 1403/1983.

- Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm (ö.1423), *Teysîru'l- 'Allâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm*, th. Muhammed Suphî b. Hasan Hallâk, Kâhira 1426/2006.
- Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî en-Nesâî (ö.303), *el-Müctebâ mine's-sünen: es-Sünenü's-suğrâ (Sünen)*, th., Abdülfettâh Ebû Ğudde, Haleb 1406/1986, Mektebetü'l-matbu'âtü'l-İslâmiyye.
- Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî (ö.303), *es-Sünenü'l-kübrâ*, th. Hasan Abdulmun'im Şelebî, Beyrût 1421/2001, Muessesetü'r-risâle.
- Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Basrî (ö.170), *Kitâbu'l-'Ayn*, th., Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmurâî, byy., trs., Dâru Mektebeti'l-hilâl.
- Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö.458), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût, 1424/2003, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö.458), *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, th. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Kahira 1412/1991, Câmi'atü'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye.
- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, th. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd 1409.
- Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdullah el-Âcurriyy el-Bağdâdî (ö.360), *eş-Şerî'a*, th. Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Demîcî, Dâru'l-vatan, Riyâd 1420/1999.
- Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî es-San'anî (ö.211/827), *el-Musannef*, th., Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrût 1403, el-Meclisu'l-'ilmî.
- Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr el-Bezzâr (ö.292), *Musnedu'l-Bezzâr*, th. Mahfuzurrahmân Zeynullah, Medine-i Münevvera, 1988-2009, Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem.
- Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Sadeffî el-İşbilî, İbnu's-Sâbûnî (ö.634), *Ma'rifetü'l-fark beyne'd-dâd ve'z-zâ'*, th., Hâtim Sâlh ed-Dâmin, Dâru Neynevî, Dimaşk 1426/2005.

- Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî (ö.321), *Cemheretü'l-lüğa*, th. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Beyrût 1987, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn.
- Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî (ö.311/923), *Sahîhu İbn Huzeyme*, th., Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrût, trs., el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö.321/633), *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, th. Muhammed Zührî en-Neccâr, 'Âlemu'l-kütüb, 1414/1994.
- Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ahmed b. Muhammed en-Nahvî (ö.388), *İ'râbu'l-Kur'ân*, Beyrût 1421, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlîsî (ö.204), *Musned*, th. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Mısır, 1419/1999, Dâru Hicr.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275), *Sünenü Ebî Dâvûd*, th. Muhammed Muhyiddîn Abdülmecîd, Beyrût, trs., el-Mektebetü'l-'asriyye.
- Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, ed-Dımaşkî, en-Nu'mânî (ö.775), *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, th. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Beyrût 1419/1998, Dâru'l-kütübi'l-'ilmîyye.
- Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö.476), *el-Mûhezzeb fî Fıkhı'l-İmâm eş-Şâfi'î*, byy., trs. Dâru'l-kütübi'l-'ilmîyye.
- Ebû Muahmed Mahmûd b. Ahmed, Bedruddîn el-'Aynî (ö.855), *'Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût trs., Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö.255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, th., Mustafa Deyb el-Boğâ, Dımaşk 1412/1991, Dâru'l-kalem.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Kuraşî (ö.197), *Tefsiru'l-Kar'ân mine'l-Câmi'i li'bni Vehb*, th. Mıkloş Mavrânî, byy., 2003, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Kuraşî, (ö.197), *el-Câmi'*, th., Rafet Fevzî Abdulmuttalib, byy., 1425/2005, Dâru'l-vefâ.

- Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö.327), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, th. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Suûdî Arabistan, 1419, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.
- Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kayravânî el-Endelûsî el-Kurtubî el-Mâlikî (ö.437), *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'âni ve Tefsîrihi*, th. Mecmû'atü Resâili Câmi'iyeti bi-külliyeti'd-dirâsâti'l-'ülyâ ve'l-bahsi'l-'ilmî, byy., 1420/2008.
- Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, İbn Kudâme (ö.620), *el-Muğni*, byy., 1388/1968, Mektebetü'l-Kahira.
- Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (ö.393), *es-Sihâh Tâcu'l-lüğa ve Sihâhu'l-'arabiyye*, th. Ahmed Abdulğafûr 'Atâr, Beyrût 1407/1987, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn.
- Ebû Nu'aym el-İsbehânî (ö.430), *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrût 1409, Dâru'l-kütübi'l-'arabî.
- Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. 'Âsım en-Nemerî el-Kurtubî (ö.463), *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' min'e-me'ânî ve'l-esânîd*, th. Mustafa b. Ahmed el-'Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Mağrib 1387, Vizâretu umûmi'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye.
- Ebû Saîd b. el-'Arabî, Ahmed b. Muhammed el-Basrî es-Sûfî (ö.430), *Mu'cemu İbni'l-'Arabî*, th. Abdulmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1418/1997.
- Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali, el-Mavsılî (ö.307), *Musnedu Ebî Ya'lâ*, th. Hüseyin Selîm Esed, Dımaşk 1404/1984, Dâru'l-Me'mûn.
- Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî el-Mervezî, İbn Râhûyeh (ö.238), *Müsnedu İshâk b. Râhûyeh*, th., Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, Mektebetü'l-imân, el-Medînetü'l-münevvera, 1412/1991.
- Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Beyrût, 1392, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî.

- Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. İshâk en-Nîsâbûrî es-Serrâc (ö.313), *Hadîsu's-Serrâc*, th. Ebû Abdillâh Hüseyin b. 'Ukkâşe b. Ramazan, nşr. el-Fârûku'l-Hadîsa, 1425/2004.
- Ebu'l-'Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî (ö.1353), *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şarhi Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrût, trs., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim (ö.756), *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, th. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimaşk, trs., Dâru'l-kalem
- Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Hasen el-'Irâkî (ö.806), *Tarhu't-Tesrîb fi Şerhi't-takrîb*, nşr. et-Tab'atü'l-Mısrıyyeti'l-kadîme, trs.
- Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr et-Tâbi'î el-Mekkî el-Kuraşî el-Mahzûmî (ö.104), *Tefsîru Mücâhid*, th., Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır 1410/1989, Dâru'l-Fikr'l-İslâmî el-Hadîsiyye.
- Ebu'l-Hasan 'Ubeydullah b. Muhammed el-Mubârekfûrî (ö.1414), *Mir'âtü'l-mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-mesâbih*, Hindistan 1404/1984, İdâretü'l-buhûsi'l-'ilmiyye ve'd-da'veti ve'l-iftâ.
- Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (ö.385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, th., Şu'ayb el-Arnâvûd, Beyrût 1424/2004.
- Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150), *Tefsîru Mukâtil*, th. Abdullah Mahmûd Şuhata, Beyrût 1423, Dâru İhyâi't-türâs.
- Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed, ez-Zemahşerî (ö.538), *Tefsîru'l-keşşâf*, Beyrût 1424/2003, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Kurtubî el-Bâcî el-Endelûsî (ö.474), *el-Müntkâ Şerhu'l-Muvatta'*, nşr. Matba'atu's-Saâde, Kahira, 1332.
- el-Beyhakî (ö.458), *Şu'abu'l-imân*, th. 'Abdu'l-'alî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- el-Kâdî Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr b. el-'Arabî el-İşbilî el-Mâlikî (ö.543), *el-Mesâlik fi Şerhi Muvatta'i Mâlik*, tlk. Muhammed b. el-Hüseyin es-Süleymânî

ve ‘Âiſe bintü’l-Hüseyin es-Süleymânî, byy. 1428/2007, Dâru’l-garbi’l-İslâmî.

El-Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî el-Basrî (ö.516), *Dürretü’l-ğavvâs fî Evhâmi’l-havvâs*, th. ‘Arafât Mataracî, Beyrût, 1998/1418, Muessesetü’l-kütübi’s-sakafiyye.

Es-Suyûtî (ö.911), *Mısbâhu’z-Zücâce Şerhu Süneni İbn Mâce*, nşr. Kadîmî Kütüphanesi-Kerâteſî, 1315.

Hayrettin Karaman ve Diğeri, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2007, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Heyet, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, İstanbul 1986, Çağrı Yayınları.

Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav, İstanbul 1987.

İbn Battâl Ebu’l-Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik (ö.449), *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî li’bni Battâl*, th. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Riyâd 1423/2003, Mektebetü’r-rüşd.

İbn Dakîkî’l-İd (ö.702), *İhkâmü’l-İhkâm Şerhu ‘Umdeti’l-ahkâm*, nşr. Matba‘atü’l-sünneti’l-Muhammediyye.

İbn Ebî Şeybe (ö.235), *el-Musannef*, th. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü’r-rüşd, Riyad 1409.

İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrût, 1379.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muahammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö.273), *Sünenü İbn Mâce*, th. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi’l-kütübi’l-‘arabiyye.

İbnu’s-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya’kub b. İshâk (ö.244), *Islâhu’l-mantık*, th. Muhammed Mur’ib, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-arabî, 1423/2002.

İbrâhim b. İshâk el-Harbî, Ebû İshâk (ö.285), *Ğarîbu’l-hadîs*, th., Süleyman İbrahim Muhammed el-‘Âyid, Mekketü’l-Mükerreme, 1405, Câmî‘atü Ümmü’l-Kurâ.

Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivasî İbnül-Hümâm (ö.861), *Fethul-Kadîr*, byy., trs., Dâru’l-fikr.

Kur’ân-ı Kerîm

- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî (ö.179), *Muvatta'i İmâm Mâlik*, th. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrût 1406/1985, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî (ö.179), *el-Müdevvene*, byy., 1415/1994, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Muhammed Abdilhâdî et-Tetvî, Ebu'l-Hasan Nuruddîn es-Sindî (ö.1138/1725), *Haşiyetü's-Sindî* (Sünen'le beraber), Haleb 1406/1986, Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye.
- Muhammed Abdülbakî b. Yûsuf ez-Zürkân el-Mısrî el-Ezherî (ö.1122), *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, th. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'd, Kâhira 1424/2003, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye.
- Muhammed b. 'İsâ b. Sevra b. Mûsa b. ed-Dahhâh et-Tirmizî, Ebû 'İsâ (ö.279), *Sünenü't-Tirmizî*, th. Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Fuâd Abdülbakî ve İbrahim 'Adve, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975.
- Muhammed b. Abdülvâhid el-Bâverdî: Ğulâm Sa'leb (ö.345), *el-'Aşarât fî Ğaribi'l-lüğa*, th., Muhammed Cebbâr el-Mu'aybid, nşr. Müstell min mücellad ma'hadi'l-mahtutâti'l-'arabiyye.
- Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir 'Alâuddîn es-Semerkindî (ö.540), *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 1414/1994, 1/100.
- Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310), *Câmi'u'l-beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, th., Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetü'r-risâle, 1420/2000.
- Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân et-Temîmî Ebû Hâtîme d-Dârimî el-Bustî (ö.354), *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Belbân*, th. Şu'ayb el-Arnâvûd, Beyrût, 1414/1993, Muessesetü'r-risâle.
- Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî (ö.256), *Tahrîcu'l-ahâdisi'l-merfû'ati'l-musnede fî-Kitâbi't-tarîhi'l-kebîr*, Riyâd 1420/1990, Mektebetü'r-rüşd.
- Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fî (ö.256/869), *el-Câmi'u'l-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi Sallallâhu 'Aleyhi ve*

- Sellem ve sünenihi ve eyyâmih: Sahîhu'l-Buhârî*, th. Muahmmmed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, byy., 1422, Dâru Tavki'n-necâd.
- Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San'ânî (ö.1182), *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm*, tlk., Muhammed Abdülaziz el-Hûlî, Beyrût trs., Dâru'l-Cîl.
- Muhammed b. Mükerrerem b. 'Ali, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî el-Afriki (ö.711), *Lisânü'l-'arab*, Dâru Sadr, Beyrût 1414/1994.
- Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982.
- Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Beyrût 1424/2003.
- Muyyissünne, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğâvî (ö.516), *Şerhu's-Sünne*, th. Şu'ayb el-Arnâvud, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dimaşk, Beyrût 1403/1983.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşayrî en-Nîsâbûrî (ö.261), *el-Musnedu's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillâhi sallalhu 'aleyhi ve sellem*, th. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Beyrût, trs., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'arabî.
- Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (ö.685), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, th., Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, Beyrût 1418.
- Nâsıruddîn el-Albânî, *Muhtasaru Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, Riyâd 1422/2002, Mektebetü'l-Me'ârif.
- Neşvân b. Saîd el-Himyerî el-Yemenî (ö.573), *Şemsu'l-'ulûm ve Devâu kelâmi'l-'arab mine'l-külûm*, th. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî vdğ., Beyrût 1420/1999, Dâru'l-fikri'l-mu'asır.
- Suheyb Abdülcebbâr, *el-Câm'iu's-sahîh li's-Sünen ve'l-Mesânîd*, nşr. 2014, (Şamile)
- Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö.360), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, th., Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, Kahira 1415/1994, Mektebetü İbn Teymiyye.

Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö.360), *el-Mu‘cemu’s-sağîr*, th.,
Muhammed Şekûr, Beyrût, 1405/1985, Mektebetü’l-İslâmî.

Şamil İslâm Ansiklopedisi, “namaz” md.

Yahyâ b. Selâm b. Ebî Sa‘lebe el-Kayravânî (ö.200), *Tefsîru Yahyâ b. Selâm el-Basrî
el-Kayravânî*, th. Hind Şelebî, Beyrût 1425/2004, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.

Yazır, Elmalılı Hamdi (ö.1361/1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, trz., Eser
Kitabevi, 6/4207-4208.

Zeynuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Abdulkadir el-Hanefî er-Râzî
(ö.666), *Muhtâru’sihâh*, th., Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrût 1420/1999,
el-Mektebetü’l-’asriyye.

Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (ö.1031), *Feydu’l-Kadîr Şerhu’l-
Câmi’i’s-sağîr*, Mısır 1356, El-Mektebetü’t-ticâriyyeti’l-kübra.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hayrunnisa AĞIRMAN MUTLU

Doğum Tarihi ve Yeri : 1983/Trabzon

e-posta : mehmetmutlu61@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2010
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Devam Ediyor

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011-	MEB	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS ()	ÜDS ()	TOEFL ()	EILTS ()
-------------------	----------	---------	-----------	-----------